

Lär känna din ort!

– metoder att analysera orter och stadsdelar

Lär känna din ort!

– metoder att analysera
orter och stadsdelar

Lär känna din ort!

Under arbetet med ortsanalyser har vi slagits av de stora likheterna i utvecklingen av våra städer och tätorter. Bilden på omslaget illustrerar detta. På den kan man upptäcka stadsavsnitt som speglar olika skeden av stadsbyggnadshistorien – den gamla småskaliga bebyggelsen vid åmynningen, rutnätsstaden med kyrkan vid torget, regementskasernen, industriområdet vid hamnen, järnvägen och resecentret, den gamla deponien, fjärrvärmeverket, den nya förbifartsvägen, miljonprogramsområdena, höghuset från senaste högkonjunkturen, externhandels-etableringen.

"Lär känna din ort!" är en rapport som handlar om vikten av att göra breda ortsanalyser av våra tätorter, mindre städer och stadsdelar i större städer.

Titel: Lär känna din ort!

Utgivare: Boverket februari 2006

Upplaga: 1

Antal ex: 1 000

Tryck: Lenanders Grafiska AB

ISBN: 91-7147-942-2

Diarienummer: 20830-1809/2005

Sökord: ortsanalys, orter, tätorter, städer, stadsdelar, stadsutveckling, kommunal planering, samhällsplanering, platsen, livsmiljön, roll i regionen, kunskapsutveckling, planeringsunderlag, analysmetoder, metodutveckling

Omslagsbild: Christine Göhlner Gunnarsson

Publikationen kan beställas från:

Boverket, Publikationsservice, Box 534, 371 23 Karlskrona

Telefon: 0455-35 30 50

Fax: 0455-819 27

E-post: publikationsservice@boverket.se

Webbplats: www.boverket.se

Denna publikation kan på begäran beställas i andra format.

©Boverket 2006

Förord

Boverket publicerar nu rapporten "Lär känna din ort! – metoder att analysera orter och stadsdelar". Med den vill vi illustrera hur en process med ortsanalyser kan gå till, visa på olika analysmetoder och lyfta fram väsentliga sakfrågor. I den samlade ortsanalysen möts tre lika viktiga delar: analys av platsen, analys av livsmiljön samt analys av ortens roll i regionen.

Fördelarna med att göra ortsanalyser är många. Lokal kunskap tas tillvara. Olika sektorer integreras och en helhetsbild växer fram. Den ger kommunerna en bättre handlingsberedskap. Och den sammanlagda bilden av orterna ger underlag för en aktiv dialog om orternas betydelse för regionens utveckling.

Projektarbetet startade i januari 2005 och har bedrivits i en projektgrupp: Kerstin Andersson, Göran Oldén, Mirja Ranesköld och Olov Schultz, som också varit projektledare. Kajetonas Ceginskas, Dan Jansson, Annika Kieri och Anne-Lie Mårtensson har medverkat i delar av projektet. Enhetschef Kerstin Hugne har bidragit med övergripande synpunkter.

Vi har utbytt idéer och tankar med Verket för näringslivsutveckling (NUTEK) och Institutet för tillväxtpolitiska studier (ITPS). Vidare har vi haft kontakter med Blekinge tekniska högskola, Glesbygdsverket, Naturvårdsverket, Riksantikvarieämbetet, Sveriges Kommuner och Landsting, samarbetsorganisationen för myndigheter inom transportområdet TRANSAM samt Verket för innovationssystem (VINNOVA). Vi har samverkat med Norsk institutt for by- og regionforskning (NIBR), som deltar i och utvärderar *stedsanalyser* i Norge. Under arbetet har vi besökt och studerat processen med lokala ortsanalyser i de två norska orterna Drammen och Sandvika samt i Helsingborg.

Vi vill framföra vår uppskattning och ett stort tack till alla er som bidragit med uppslag och synpunkter under arbetet.

Karlskrona februari 2006

Ulf Troedson
Överdirektör

Innehåll

Sammanfattning.....	7
Därför ortsanalyser!.....	9
Skapa en lokal process	23
Förstudie i steg 1 – 7	25
Fördjupningar i steg 8 – 10	27
Integrering i steg 11 – 14.....	28
Förslag i steg 15 – 19	29
Välj mellan olika metoder.....	31
Olika yrkesgruppers synsätt	31
Olika analysmetoder.....	32
Processanalys	33
Vilken analysmetod kan man välja?	33
Metoder för analys av platsen	35
Metoder för analys av livsmiljön.....	37
Metoder för analys av ortens förhållande till omgivningen	43
Börja med en platsanalys.....	49
Vad är en platsanalys?.....	49
Se på platsen med nya ögon!	49
Den svenska staden	50
Så gör man i Danmark och Norge	65
Analysera sedan orten som livsmiljö	77
Orten som livsmiljö.....	77
Olika vardagsliv	83
Att utveckla orten som livsmiljö	89
Analysera ortens roll och förhållande till omgivningen	91
Varje ort är en hel del.....	91
Näring för orten.....	92
Infrastruktur för kommunikation	96
Lokal service försvinner.....	97
Roll i regionen.....	99
Parallella strategier för stads- och ortsutvecklingen	101
Välj konkreta teman och gör breda analyser	103
Källor.....	109

Sammanfattning

Boverket har på uppdrag av regeringen under 2005 arbetat med att vidareutveckla metodiken för ortsanalyser. Arbetet med ortsanalyser utgör en grundförutsättning för ett fortsatt arbete med hållbar stadsutveckling och anknyter till pågående arbete med lokala arbetsmarknadsregioner, där staden och tätorten ses som funktionell del. Ortsanalysen är en integrerad analys av hur stadsdelen, orten eller den lilla staden är som plats, som livsmiljö och vilken roll orten har i förhållande till omgivningen.

Sveriges 1 936 tätorter påverkas kraftigt av det globala förändringstrycket. Genom att göra ortsanalyser skulle kommunerna få en bättre handlingsberedskap för orternas utveckling. Sektorsintegreringen mellan fysisk, social och regionalekonomisk samhällsplanering skulle påskyndas både inom stat och kommun. Dialogen mellan medborgare och kommun, mellan kommuner och mellan stat och kommun skulle främjas. Alla de olika beslutsnivåerna skulle utveckla en geografiskt sammanhållen helhetssyn. De regionala utvecklingsprogrammen skulle tillföras en rumslig dimension med tätorten respektive stadsdelen som minsta beståndsdel. Den nationella regionalpolitiken skulle stödjas av lokalt anpassade stadsutvecklingsstrategier. Sverige skulle få en bättre möjlighet att tillvara landets specifika förutsättningar inom Europeiska unionen.

Arbetet har lett fram till en idé om hur den lokala processen kan formas med utgångspunkt från en spelplan som tydliggör möjligheter och val. Processen är utformad för att stimulera en integrering mellan olika sektorer, aktörer och administrativa nivåer. Stor vikt har lagts vid möjligheter att anpassa ortsanalysen till de lokala behoven och resurserna.

I ett särskilt kapitel redovisas olika analysmetoder som kan användas under arbetet. Analysmetoderna är hämtade från olika samhällssektorer med det uttalade syftet att ortsanalysen ska vara ett neutralt verktyg för alla samhällssektorer.

Förutsättningar för den lokala platsanalysen belyses med reflektioner kring den svenska stadens historia och hur motsvarande arbete görs i Danmark och Norge.

I kunskaps- och informationssamhället ökar betydelsen av att orterna uppfattas som attraktiva boplatser. Det understryker vikten av att analysera orten som livsmiljö. I rapporten lyfter vi fram vikten av att analysen tillförs breda perspektiv på hur ortens olika delar upplevs genom att olika grupper av människor och aktörer aktivt deltar i arbetet.

Orten, den lilla staden eller stadsdelen är en funktionell del av stadssystemet. Genom en analys av vilken roll orten har i regionen och hur utbytet med omgivningen ser ut så ökar förståelsen för ortens utvecklingspotential. Dessa frågor lyfts fram i ett särskilt avsnitt.

Inför det fortsatta arbetet föreslår Boverket regeringen

- att förslaget till ortsanalyser diskuteras i de urbana samtal som inletts mellan regeringskansliet och Sveriges Kommuner och Landsting och att Boverket därefter får i uppdrag att färdigställa metodstödet för ortsanalyser
- att ta ställning till statens möjligheter att sektorssamordnat och genom befintliga myndigheter praktiskt medverka i ortsanalysarbetet och den regionala dialogen kring dessa
- att i dialog med Sveriges Kommuner och Landsting överväga hur befintliga myndigheter kan sektorssamverka med eller inom ett nationellt resurscenter för stadsutveckling
- att överväga i vilken omfattning ett informationspaket med statistik och kartor kostnadsfritt kan delas ut till kommunerna som startstöd till ortsanalysarbetet
- att genom stöd till studieförbund, hembygdsförbund och andra föreningar och organisationer stimulera deras medverkan i ortsanalysarbetet genom studiecirklar.

Därför ortsanalyser!

Stadssystemet är kraftigt påverkat

I Sverige har vi 1 936 tätorter¹. Orterna och sambanden mellan dem bildar en komplex väv, det svenska stadssystemet. Idag är det globala förändringstrycket på våra tätorter mycket starkt. Näringslivet struktureras om. Antalet invånare växer kraftigt i några städer och tätorter, men det innebär samtidigt att invånarantalet minskar i flertalet andra orter. Människor skaffar sig ändrade levnadsmönster och allt fler pendlar regionalt. Antalet äldre ökar. Avståndet från bostaden till samhälls- och kommersiell service ökar. Sammantaget utsätts hela stadssystemet för påfrestningar. Påfrestningarna är ofta bara smärtsamma följdverkningar av de faktiska förändringar som redan ägt rum. Alltför sällan dämpas påfrestningarna genom aktiva åtgärder för att bättre möta en förväntad utveckling. Detta kan ändras genom ortsanalyser där sektorer möts och parter har en dialog.

Verktyg för reparation

Blodomloppet i människokroppen är beroende av både stora kroppspulsådern och de minsta kapillärerna. På samma sätt förhåller det sig med de stora stråken och städerna respektive mindre orterna i vårt stadssystem. Många små sår i stadsnätet kan skapa regionala vävnadsproblem. Och nedsatt funktion av vissa lands- eller stadsdelar kan hämma hela landets tillväxt- och välfärdsutveckling. Staten och kommunerna behöver därför gemensamt hitta nya samverkansformer för att reparera och utveckla våra städer och tätorter utifrån vår tids förutsättningar. En

¹ Tätorten för de nordiska länderna gemensam befolkningsstatistisk benämning på tätbebyggt område med minst 200 invånare och högst 200 meter mellan husen.

sådan samverkan behöver grundas på en bred och ökad gemensam kunskap om våra tätorter. Ortsanalysen kan fungera som det gemensamma verktyget att nå detta.

Tre delar i en samlad dimension

Ortsanalysen är främst en lokal process som ger en integrerad bild av platsen, livsmiljön och förhållandet till omgivningen för en ort. Den är därmed ett bra redskap för att skapa en gemensam bild av de kvaliteter och brister i den byggda miljön som möjliggör eller begränsar en god och hållbar utveckling. Ortsanalysen ger den systematisering och sammanställning av baskunskaper som politiker, allmänhet och planerare behöver för att kunna förstå platsens historia, dagens situation och framtidsmöjligheter och därmed konstruktivt kunna forma en lokal utvecklingsinriktad planeringsprocess. Resultaten underlättar kommunens arbete med fysisk planläggning, bostadsplanering och näringslivsutveckling.

Det här kan vi åstadkomma

Genom att göra orsanalyser skulle

- kommunerna omedelbart få en bättre handlingsberedskap för orternas utveckling
- sektorsintegreringen mellan fysisk, social och regionalekonomisk samhällsplanering påskyndas både inom stat och kommun
- dialogen mellan medborgare och kommun, mellan kommuner och mellan stat och kommun främjas
- alla de olika beslutsnivåerna utveckla en geografiskt sammanhållen helhetssyn
- de regionala utvecklingsprogrammen tillföras en rumslig dimension med tätorten respektive stadsdelen som minsta beståndsdel
- den regionala utvecklingspolitiken kunna stödjas av en nationell stadspolitik med parallella strategier anpassade efter lokala förhållanden i olika "ortsfamiljer"
- Sverige få en bättre möjlighet att tillvarata landets specifika förutsättningar inom Europeiska unionen.

Språngbräda för kvalitetsutveckling

Arbetet med orsanalyser är en grundförutsättning för ett fortsatt arbete med hållbar stadsutveckling. Regeringsuppdraget med att vidareutveckla metodiken kring orsanalyser är en följd av det regeringsuppdrag som Boverket avrapporterade till regeringen år 2004. I rapporten "Hållbar utveckling av Sveriges städer och tätorter – förslag till strategi" lyfts struktureringen av kunskaps-, process- och metodfrågorna fram. Det görs genom förslag om lokala sektorsintegrerande orsanalyser med regional dialog och statlig medverkan. De tankarna hade utvecklats genom dialog med bland

annat Svenska kommunförbundet, som genom sitt arbete med God bebyggd miljö utvecklat en övergripande syn på hur arbetet med hållbar stadsutveckling kan struktureras.

Vad gör kommunerna?

Det starka globala förändringstrycket innebär stora utmaningar för kommunerna, som nu letar efter nya, attraktiva roller.

Framåtblickande städer och orter vill gärna exponeras i den rätta "glokala" profilen – attraktiv lokal identitet med inslag av internationella kontakter. En lokalt förankrad kunskap om de egna tätorterna är viktig och kommunerna behöver därför förnya sina planeringsunderlag. I Helsingborgs stad har kommunen valt att arbeta med breda ortsanalyser² för flera mindre tätorter. Och i Kungälv använde man den danska SAVE-metoden (som beskrivs längre fram i skriften) för att göra en analys av tätorten³. Att ta fram goda underlag för en aktiv kommunal planering kräver naturligtvis medvetenhet och en aktiv framtätsyftande satsning. Många kommuner har under senare år genom minskat kommunalt markägande och lägre planberedskap givit andra aktörer, som till exempel fastighetsutvecklare, större roller i planeringsprocessen.

Under hösten 2004 antog Sveriges Kommuner och Landsting ett policydokument (positions-papper) om politikområdet "Hållbar stads- och tätortsutveckling eller urbanpolitik". I det dokumentet framhålls hållbar stads- och tätortsutveckling som en viktig framtidsfråga och förutsättning för tillväxt. Förbunden kommer därför att verka för att inspirera kommunerna att utveckla nya tvärsektoriella arbetssätt som inbegriper alla berörda sektorer och som inte utgår från någon sektors vedertagna arbetssätt. Förbunden vill också medverka till att finna former som ökar medborgarnas deltagande i tidiga skeden i planeringsprocessen. Vidare avser förbunden verka för att ett kunskapsforum om hållbar stads- och tätortsutveckling inrättas med uppgift att samordna, utveckla, förädla och nyttiggöra kunskap om dessa komplexa frågor. Man vill från förbundens sida även lyfta fram policyn ESDP, European Spatial Development Perspective, som syftar till att utveckla samverkan mellan städer och tätorter i en region.

Vad bör staten göra?

Sveriges Kommuner och Landsting riktar också önskemål på vad staten bör göra. Man önskar att staten formulerar en samlad nationell urbanpolitik som utgår från rådande förhållanden, anger en tydlig vision och pekar ut olika parter roller och ansvar. Vidare anser man bland annat att staten bör utveckla nya former att arbeta sektorsövergripande mot kommunerna så att inte enskilda sektorsintressen dominerar. Staten bör även tillskapa ett forum för

² Ortsanalys för Ödåkra m.fl. Stadsbyggnadskontoret i Helsingborgs stad. 2004.

³ Kungälv tar form – stadens bebyggelsemönster. Håkan Hökerberg. 2003.

kunskap om hållbar stads- och tätortsutveckling samt ta aktiv del i verksamheten tillsammans med andra parter.

Om vi nu spelat Jeopardy och fått svaret "det instrument som svarar bäst på kommunernas och statens vilja till sektorsintegrering och regional dialog kring en hållbar stads- och tätortsutveckling" skulle vi ha ställt frågan: "Vad är ortsanalyser?"

Staten söker nya former för att öka samordningen mellan sektorerna i samhället. I regeringens hållbarhetsstrategi lyfts en samlad politik för hållbart samhällsbyggande som en av fyra viktiga strategiska frågor för framtiden. Staten vill aktivt pröva nya vägar att stimulera den hållbara tätortsutvecklingen – ekonomisk kvalitets-tillväxt⁴, en god miljöhänsyn där städerna har en hög kvalitet i den sociala och kulturella livsmiljön. Ett sätt kan vara att ge kommunerna en plattform för arbetet genom att kostnadsfritt dela ut statistik och kartor. Många mindre och mellanstora kommuner har inte resurser till att själva köpa detaljerad information. Bättre underlag är en förutsättning för goda analyser. Ett annat sätt för staten att stimulera det lokala arbetet kan vara att ge stöd till studieförbund, hembygdsförbund och andra föreningar så att de genomför studiecirkel där människor lär känna sin ort.

Vi utgår från en bred nordisk erfarenhetsbas

Ortsanalyser är inget nytt begrepp – det nya ligger i bredden, sektorsintegreringen, delaktigheten och den vertikala dialogen. Begreppet ortsanalyser används på flera håll inom Norden. I Sverige har Helsingborgs kommun och några förortskommuner runt Stockholm nyligen gjort ortsanalyser. Arbetet har i flera fall varit inspirerat av norska och danska analysmetoder.

I Danmark fick Skov- og Naturstyrelsen under dåvarande Miljø- og Energiministeriet 1988 i uppdrag att utveckla en metod och vägledning för att kartlägga och registrera värdefulla byggnader och stadsmiljöer. Det uttalade syftet var att få fram underlag för den framtida stadsutvecklingen. Metoden, som fick namnet SAVE⁵, bygger på ett samarbete mellan staten och kommunerna och kom att användas lika i hela landet. Resultatet presenteras i en Kommuneatlas som till stor del består av bilder och kartor. Idag har sjuttiofem av de danska köpstäderna en sådan Kommuneatlas.

I Norge har man stedsanalyser. Miljøverndepartementet tog 1993 fram en handbok för stedsanalyser samt fyra rapporter för att utveckla "det gode sted". Man lyfter fram sex olika analysmetoder att utgå ifrån. Det finns metoder som lämpar sig bäst för stadsbebyggelse och andra som mera är inriktade på landsbygden. De första analyserna var dyra och gjordes med statsbidrag. Men idag är stedsanalyser rutin i samband med översiktsplanering och områdesplanering. Det har nu gjorts mer än 200 stedsanalyser och kostna-

⁴ Hållbar ekonomisk kvalitetsstillväxt är den kraft som åstadkommer en hållbar social och kulturell livsmiljö utan att den ekologiskt hållbara miljön hotas.

⁵ Survey of Architectural Values in the Environment

derna ligger i genomsnitt på några hundra tusen kronor. De utvärderingar som gjorts i Norge och Danmark visar på mycket goda erfarenheter. Ortsanalyserna har gjort det möjligt för en större krets att delta i, förstå och ta ställning till den framtida stadsutvecklingen. NIBR, Norsk institutt for by- og regionforskning, har utvärderat arbetet med de norska stedsanalyserna och funnit att de är så betydelsefulla att arbetet med dessa bör fortsätta.

Ortsanalyser på svenska

Ortsanalyser bidrar alltså till att höja kvaliteten i stadsutvecklingsarbetet, inte minst genom att många parter kan delta. För svenska ortsanalyser betonas i regeringsuppdraget ett brett deltagande från olika samhällssektorer. Under utredningstiden har vi haft kontakt med personer inom Verket för näringslivs-utveckling (NUTEK), Institutet för tillväxtpolitiska studier (ITPS) som även är Focal Point för European Spatial Observatory Network (ESPON), Verket för innovationssystem (VINNOVA), samarbets-organisationen för myndigheter inom transportområdet TRANSAM, Glesbygdsverket, Naturvårdverket, Riksantikvarieämbetet och Blekinge tekniska högskola. Under arbetet har vi besökt Helsingborgs stad för att ta del av deras erfarenheter av ortsanalyser av småorter i kommunen och omvandlingen av stadsdelen Söder. Vi har även etablerat ett värdefullt samarbete med NIBR, Norsk institutt for by- og regionforskning, som studerat processerna kring norska stedsanalyser och givit oss respons på arbetet under projektet. Vi har genom kontakterna fått hjälp att vidareutveckla ett dynamiskt synsätt på våra orter. Vad har vi då upptäckt?

Vi måste slänga gamla bilder och kasta nya blickar

Våra bilder av den egna orten, kanske av Sveriges orter som helhet, är många gånger ofullständiga och kanske tidsmässigt föråldrade. Orterna är fysiska platser, men inte bara statisk bebyggelse utan "urbana organismer", där det sker mängder av utbyten mellan system och människor.

Orterna är livsmiljöer – boplatser, arbetsplatser, besöksmål – för människor med delvis gemensamma värderingar och delvis skilda perspektiv. Vi har alltså delvis olika bilder. En dialog om den egna orten blir därför en oväntad upptäcktsfärd. Perspektiv som bryts mot varandra kan leda till konkret utveckling av nyupptäckta möjligheter. Befintliga kvaliteter kan ses med nya ögon och bättre tas till vara. Men en förnyelse av synen på den egna orten kan naturligtvis även vara en jobbig kamp mot gamla väl inridna käpphästar och den egna hemmablindheten. Verket för ortsanalyser bör därför vara lustfyllt utformat och bejaka den enskilda deltagarens bidrag.

Våra orter är funktionella delar av lokala arbetsmarknadsregioner, som blir allt större i takt med att kommunikationerna förbättras. Men därmed ökar även differentieringen mellan orterna. Man kan säga, att när våra historiska, geografiskt avgränsade städer tillkom,

så gav det förutsättningar för differentierade sysslor för människorna i staden. Och idag, med snabba kommunikationer där avstånd mäts i tid snarare än i mil, så sker det en differentiering – konkurrens och komplettering – mellan orterna i den funktionella regionen.

Stora skillnader i utgångsläget

Våra 1 936 tätorter har olika ursprung, är olika till karaktären och har även idag mycket olika förutsättningar. Vissa orter växer så det knakar medan andra orter har hamnat i bakvattnet av olika skäl. När man lokalt gör en analys måste man därför resonera om hur förutsättningarna är för den egna orten i förhållande till omgivningen – regionalt, nationellt, globalt. Vi har resonerat kring olika "ortsfamiljer" eller "typsituationer" en ort kan finna sig i dagens Sverige. Detta innebär inte att vi anser att utvecklingen är förutbestämd i förhållande till vilken slags ort man är idag. Det innebär inte heller att någon "uppifrån" ska definiera vad en ort är. Ortsanalyserna görs lokalt, kommunalt. Men just i den lokala processen är insikter om den egna identiteten och andras uppfattning om orten viktiga. Hur ser vi på vår egen ort och hur uppfattas vi utifrån? Den frågan är viktig att ställa sig i en ortsanalys när man vill orientera sig i en förändrad värld.

Femhundra år av nationalstat har fostrat vår administrativa organisation till konsensustänkande och strävan efter likhet i indelning, systemuppbyggnad, tillvägagångssätt och mål i alla delar av landet. Nu regionaliseras vi in i Europeiska Unionen och en globaliserad frihandel där varje region försöker nischa sig efter sina förutsättningar. Vi behöver alla bidra till nyorienteringen.

Stimulera regionaliseringen

I den nya regionala utvecklingspolitiken har riksdagen beslutat, att varje region ska utvecklas utifrån sina förutsättningar. Det kräver olika struktur- och stimulanspolitik, samtidigt som välfärden även fortsatt eftersträvas bli jämlik, understödd av en ensartad välfärdspolitik. Levnadsförhållandena ska vara jämförbart goda i alla delar av landet, men sätten att uppnå dem kan variera. Med denna nationella regionalpolitik behöver även en nationell stads- och landsbygdspolitik bli diversifierad för att passa olika lokala och regionala förutsättningar. När man gör ortsanalyser är det därför berättigat att tala om flera olika slags Sverige. Man behöver reflektera över i vilket av dessa "olika Sverige" den egna orten ligger.

Hur ska då landets orter kunna orientera sig, hitta sin utgångsprofil? Det finns många olika indelningar att reflektera över när man betraktar den egna staden eller tätorten. Många landskap har en stark kulturell förankring, främst i Syd- och Mellansverige. I norra Sverige upplevs kanske länen samt kust- och älvdalsstråken som mer naturliga indelningsgrunder. Geografin och gamla historiska indelningar präglar också vår mentala karta av identitet, tillhörighet och samband. Man kan förvänas, men ännu skiljer Tiveden "götar"

och "svear" i vardagen. Och Dalälven är en barriär som gör att inte bara ekar, kräftor och grevar utan också andra sörlänningar måste anstränga sig en smula extra för att komma till härliga Norrland.

Differentierad stadspolitik ger även start- och landningsbanor för humlor

I "Utgångspunkter för 2000-talets regionalpolitik"⁶ diskuteras olika regionala indelningar. Enligt denna kan Sverige betraktas utifrån områden med ett mer eller mindre permanent behov av särskilda insatser (primärt gleshetsregioner), regioner i omstrukturering samt tillväxtregioner. Intressanta tillväxtregioner kan enligt utredningen vara storstadsregioner, småföretagsdistrikt respektive attraktiva landsbygdsområden med närhet till större centra. Men deterministisk utredningspolitik kan ju inte förutse "humlor"⁷ som Jukkasjärvi⁸ eller Grythyttan⁹. Den kan däremot verka utvecklingshinderande och få följder som att tomten bosätter sig i Rovaniemi¹⁰ och att turister åker till regnigare länder, länder som odlar historiska myter och ger stöd till Bed&Breakfast-etablering. En differentierad stads- och landsbygds politik innehåller förutseende nog även start- och landningsbanor för "humlor".

Statistiska indelningar

Sveriges Kommuner och Landsting delar in landets kommuner i nio grupper efter befolkningsstorlek, pendlingsmönster och näringslivsstruktur. Såväl SCB som NUTEK gör indelningar av landet i lokala arbetsmarknadsområden. NUTEK gör även en indelning av landets kommuner i sex regionfamiljer. Och SCB grupperar kommuner som har likartat befolkningsunderlag längs skalan storstad – glesbygd oavsett var i landet kommunerna ligger i sex olika Homogena regioner, H-regioner. Det finns även sjuttio så kallade A-regioner, en indelning som lever kvar från hur de näringsgeografiska sammanhangen såg ut på 1960-talet. Inom EU görs ofta jämförelsestatistik på så kallad NUTS-2-nivå, här i Sverige även kallat riksområden. Indelningsgrunden är geografisk och följer inte traditionella indelningar, till exempel området "Småland med öarna" som

⁶ SOU 2000:36

⁷ enligt liknelsen om att humlor enligt teoretiska beräkningar inte ska kunna flyga

⁸ där det av Yngve Bergqvist skapade Ishotellet blivit världskänt turistmål, centrum för export av know-how om isbyggande och faktiskt också export av is

⁹ där tankar på en eftergymnasial utbildning för hotell- och restaurangbranschen utvecklats tillsammans med Carl Jan Granqvist i anslutning till Grythyttans Gästgivaregård och där den svenska paviljongen från världsutställningen Expo-92 i Sevilla nu är omvandlad till ett centrum för mat, dryck och måltidens form – Måltidens Hus

¹⁰ där varje år under några julveckor nästan 70 000 charterturister från hela världen körar för att träffa tomten och köpa julklappar

innefattar Öland och Gotland. På denna nivå blir statistiken ofta en alltför grov återspeglning av verkligheten, vilket framgår i några av ESPON:s kartredovisningar.

De här olika indelningarna är bra att känna till, men de utgår som lägst från kommunnivå och framstår inte som tillräckliga för att förstå en Orts utgångsförutsättningar. I projektet har vi därför fortsatt diskussionen om tätorternas grundförutsättningar.

Nya näringar, nya invånare

En möjlig indelning kan vara utifrån ortens arbetsmarknad. Har orten litet näringsliv och är främst en bostadsort med utpendling? Eller är det en ort med stort näringsliv och i så fall med liten eller stor in- och utpendling? Dominerar primärnärings (skog och jordbruk), sekundärnärings (gruvbrytning, tillverkningsindustri), tertiärnärings (privat och offentlig tjänsteproduktion) eller är kvartiärnärings (informations-, kunskaps- och upplevelse-industri) de viktiga näringarna? Vilka är framgångsfaktorerna för näringslivet – stordrift, flexibilitet, innovationsförmåga, eller den offentliga sektorns välfärdssystem – och hur påverkar det ortens framtid?

Så har vi diskuterat tätorter utifrån befolkningsförändringar, såväl nettoförändringar som bruttodynamiken, det sammanlagda antalet in- och utflyttningar. Kanske är det städer med en över lång tid konstant befolkningsnivå som verkligen kan kallas hållbara? Sådana måste ju verkligen vara i balans med stadens lokaliseringsförutsättningar. Men denna hållbarhet värderas knappast efter samtidens paradigm med linjärt tekniskt och ekonomiskt utvecklingsbegär. Det är intressant att flera analytiker menar, att en konstant nettonivå på ortsbefolkningen, men en stor bruttoomflyttning – flexibilitet i befolkningen – är ett gynnsamt tecken på en dynamisk anpassning till nya näringsförhållanden.¹¹

Idag tävlar kommunerna med varandra om det goda boendet och en god livsmiljö. Man vill få fler kommuninvånare. En av grunderna för detta är naturligtvis att det kommunala skatteuttaget grundas på mantalsskrivning. Kommunerna vill växa kvantitativt, men naturligtvis gärna med ”rätt” sorts personer – etablerade höginkomsttagare eller ”kreativa personer” som kanske startar någon ny verksamhet i kommunen. I iver att locka sådana personer riskerar man dock att trampa över i ett ”gräddfilstänkande” som på sikt hotar den sociala sammanhållningen.

Inflyttning av fler människor, större arbetsmarknad, regionförstoring är alltså inte en hel sanning. Det handlar även om attraktivitet för att locka kreativa personer. Det innebär, att även mindre orter som är eller kan göra sig attraktiva har goda utvecklingsmöjligheter.

¹¹ Jan Evert Nilsson, BTH; Mats Johansson, KTH, och tidigare ITPS

Befolkningen frikopplad från kvalitetsutvecklingen

Befolkningskvantitet är alltså inte ett nödvändigt fokus för en orts hållbara utveckling. Också utveckling brukar slentrianmässigt mätas genom kvantitet. Men hållbar utveckling måste rimligen mätas genom kvalitet. Det talas så mycket om den hållbara utvecklingen, men nästan ingen har sett den. Vi anar dock att den kan rymmas i följande iakttagelser. Hållbar ekonomisk kvalitetstillväxt är den kraft som åstadkommer en hållbar social och kulturell livsmiljö utan att den ekologiskt hållbara miljön hotas.¹² Frikoppling mellan ekonomisk tillväxt och befolkningstal är en generell utgångspunkt; tillväxt av kvalitet kan även ske i orter med minskande invånarantal. Hällefors är ett välkänt exempel på hur en kommun som minskar i befolkning samtidigt aktivt utvecklar kvaliteter. Man har bland annat hämtat inspiration i den danska kommunen Holstebro som under många årtionden satt fokus på det lokala arbetet med livskvalitet, konst och kultur.

Så här förhåller sig hållbarhetens aspekter till varandra.

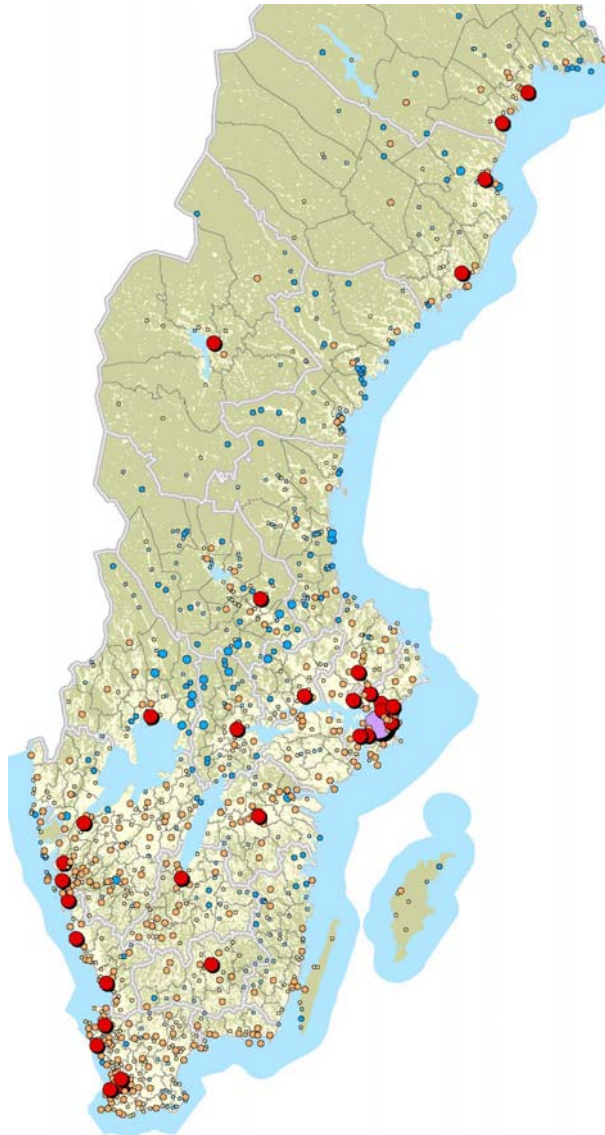
Parallella utvecklingsstrategier

Kvalitetsutveckling kan alltså ske i alla orter utifrån ortens lokala och regionala villkor, dagens och framtidens näringslivsinriktning och befolkningsutveckling. I en ortsanalys skärskådas identiteten och attraktiviteten i den byggda kulturmiljön, livsmiljön och förhållandet till omgivningen. I relationen till omgivningen är det framför allt

¹² Clas Jerneck vid Länsstyrelsen i Jönköpings län berättade vid ett föredrag i Borås 2004-11-09 om hur forskare vid CTH strukturerat hållbarhetsbegreppet

ortens roll i regionen som fokuseras, även om arbetet också kan innehålla både frågor som rör utbytet mellan stad och omslutande landsbygd och ortens globala samband.

Korsbefruktningen mellan teoretiska analysmodeller och praktiska iakttagelser har gjort att vi börjat diskutera tätorterna utifrån fem olika situationer med utgångspunkt i föreställningar om parallella stadsutvecklingsstrategier.

Befolkningsutveckling i tätorter 1960-2000.

Befolkningsminskning uppträder mest i Norrland. Ett bananformat bälte av minskningstätorter går från Gävle mot Norrköping och fortsätter utmed Kalmar läns gräns.

Janos Szegö: Tätorter, miljö, kartor. Kartografiska sällskapet. (2005)

1. Storstäder i tillväxtregioner

Tema: "Växa utan värk"

I orter med en snabbt ökande befolkning kan exploateringstrycket medföra att samhällsplaneringen blir otillräckligt omsorgsfull och därmed inte hållbar på längre sikt. Exempelvis riskerar grönområden som behövs för rekreation att exploateras för nya bostäder. Eller bostäder förläggs till miljöer som är särskilt utsatta för trafikbuller. I dessa orter sker det en häftig kvantitetsutveckling – men det behövs mer än en upplysningsstrategi för att utvecklingen ska bli hållbar, eftersom de lokala krafterna kan vara lite fartblinda.

2. Små och mellanstora städer i successivt förstörade lokala arbetsmarknadsregioner

Tema: "Individualiserad profil och särprägel"

Det finns förutsättningar för utveckling i regionen, men många orter slåss om russin i kakan. Det är då lätt hänt, att kommunerna sneglar på varandra och tävlar med samma medel. Det vore bättre att betona möjligheten till komplementära roller snarare än fortsatt konkurrens kring ett identiskt innehåll. Här behövs en strategi som uppmuntrar de kommuner som idag kanske alltför lätt hakar på en trend och gör likadant som andra att istället göra satsningar på en egen identitet och nisch i regionen.

Vissa orter kan ha många arbetstillfällen, som arbetstagarna tidigare "varit tvungna" att bo nära men som de nu kunnat flytta ifrån till följd av förbättrade kommunikationer. Den här typen av industriorter med vikande antal invånare behöver höja sin attraktivitet. Vad händer annars socialt med den kvarvarande befolkningen? Hur undviker man annars värdeförsämring av fastigheter, bristande underhåll – att bli en håla?

3. Små städer och orter med oförändrad befolkningsnivå men hög bruttoomflyttning

Tema: "Liten insats – stor utdelning"

Här jobbar man febrilt lokalt, och klarar att hålla stängen. Man har tydligen en fungerande roll i regionen, men i befolkningsstatistiken ser det "på långt håll" ut som om ingenting händer, befolkningstalen är konstanta. I själva verket pågår en dynamisk näringslivsomvandling eller omprofilering av orten med en hög in- och utflyttning. Kanske finns det här ännu större potential? Har staten väg- eller järnvägsobjekt som behöver förnyas eller fastigheter som behöver väckas ur en tönnrosasömn? Då kan en satsad slant nog ge hög utväxling.

4. Orter i lokalt svaga regioner

Tema: "Stimulera förbättrad regiontillhörighet"

Vissa orter är trivsamma men har sämre befolkningsutveckling än vad som behövde vara fallet om orten fick del av en större arbetsmarknad, antingen genom nyföretagande eller geografiskt större lokal arbetsmarknad. Förbättrade kommunikationer och ny syn på regionala samband kan ge nya möjligheter. Ligger orten vid kommunala eller regionala administrativa gränser som får praktisk betydelse i vardagslivet? Hur fungerar huvudmannaskapet för kollektivtrafiken? Åker barnen åt ett håll till skolan och föräldrarna ett annat till jobbet? Alla teoretiska regionindelningar har en periferi där några orter "hamnar", men utifrån en Orts perspektiv befinner sig orten alltid i centrum. Men det räcker inte att som Alf Henriksson säga "Jag väljer Pjätteryd till världens mitt, det står mig fritt". Man behöver också arbeta aktivt åt flera håll för att eliminera negativa randzonseffekter.

5. Tynande landsändar

Tema: "Krympa med behag"

Några delar av landet har förlorat vitala delar av det som en gång var motorn. Man måste kanske acceptera låga folkmängder, men omställningen kan ske med kvalitet. Planeringskompetens har hittills inte prioriterats i det kommunala budgetarbetet och förestående förändringar belyses inte samlat. Exempelvis rivs flerbostadshus enbart efter enskilda fastigheters lånebilder eller uthyrningsgrad; strategi för bibehållen handel och service på orten saknas. Här behöver staten gå in med stöd så att orterna får tillgång till strategisk planering. Samtidigt finns naturligtvis nya möjligheter, till exempel inom turistnäringen, som mer offensivt kan orienteras mot nya mer spendersamma målgrupper.

Med dessa exempel vill vi visa på behovet av flera olika utvecklingsstrategier för en nationell urbanpolitik. Debatten om stadsutveckling har hittills mest handlat om storstäder i internationell tävlan och regionförstoring. De temana är relevanta, men måste kompletteras med strategier för små städer och tätorter. För dessa kan det italienska konceptet "CittàSlow" vara intressant för Sveriges del. Små städer och tätorter kan i nätverkssamarbete utveckla lokal produktion och livskvalitet i utbyte mellan stad och land. CittàSlow-konceptet innehåller även vägledning för stadsbyggnad, hur man ordnar trafik och arbetar med kulturutveckling. www.cittaslow.net

Bejaka olikheterna

Under senare år har det talats mycket om vikten av att respektera olika individer. Kanske bör vi också bli bättre på att bejaka olika orters särprägel. Kanske är tanken på indelningen i "lika" kommuner ett besvärande arv från 1970-talet som idag är en black om foten för en diversifierad utveckling? Likhetssträvan har även lett till en besvärande ordfattigdom, där alla samhällsbildningar är

statistiska tätorter. Vi vill dock inte återkalla tidigare nomenklatur och hierarki med stad, köping, municipalsamhälle och landskommun. Och även andra gamla begrepp som härrör från ortens institutionella betydelse, storlek, näringsprofil eller ursprung är idag ofta inadekvata. Men språket behöver berikas med "nya" svenska, gärna samnordiska, ord på olika slags samhällsbildningar.

Lokala pusselbitar i den regionala rollfördelningen

Ortsanalyser ger ökad lokal självkännedom och bättre bilder av omgivande orter. Det kommer att gagna arbetet med regionala utvecklingsprogram, RUP-ar, och den mellankommunala dialogen över hela landet. Ortsanalyserna kan bli de minsta geografiska beståndsdelarna som bygger upp det rumsliga perspektivet i RUP-arna. Det ger förutsättningar för en dialog om rollfördelningen.

Ortsanalysen kan samla lokala krafter och användas för att lösa problem. Det kan ske i en stadsdel som behöver förnyas på olika sätt. Men det kan även gälla en "krisort" i en avfolkningsbygd. Kanske är hungern efter ortsanalyser som störst där problemen är som störst? Men det bästa är naturligtvis att möta framtiden medvetet långt innan situationen blir akut. Ortsanalyser gör nytta överallt.

Nordisk stadsutveckling inom Europeiska unionen

Genom ett svenskt arbete med ortsanalyser, som komplement till danska kommunatlaser och norska stedsanalyser, så stimuleras även den skandinaviska och nordiska samverkan. Våra länders stadssystem har ju stora likheter och delvis andra förutsättningar än de på kontinenten, eftersom våra städer är jämförelsevis små och avstånden mellan dem stora. Erfarenheterna av svenska ortsanalyser kan därför bli värdefulla i samverkansarbetet.

En spridd användning av ortsanalyser bygger också upp vår gemensamma Sverigebild, ett svenskt rumsligt planeringsperspektiv. Förutom en kunskapsutveckling inom landet skulle ett strukturerat samarbete mellan staten och kommunerna vara värdefullt i arbetet med att förklara och tillvarata det svenska stadssystemets behov i arbetet inom den Europeiska unionen.

Förslag till hur stafettpinnen förs vidare

Frågorna om hur staten och kommunerna möts i ortsanalysprocessen är viktiga att utveckla i fortsatt dialog mellan staten och Sveriges Kommuner och Landsting. I metodförslaget har vi utgått ifrån att kommunen väljer om man vill göra ortsanalysen i samverkansdialog med staten eller om man vill göra den i en helt och hållet lokal process. Avsikten är att metodstödet ska kunna fungera i båda fallen. Samverkan med staten skulle kunna ske i form av ett nationellt resurscenter för stadsutveckling. I Nederländerna, Frankrike och England finns det liknande kompetenscenter för stadsutveckling. Ett sådant skulle kunna bildas gemensamt av staten, genom några statliga myndigheter, och Sveriges kommuner

och landsting. Resurscentret skulle exempelvis kunna bestå av en personalpool med kompetenser som har förmåga att medverka i breda ortsanalyser, sakmässigt och med stöd till processledning. Tankar kring hur ett nationellt resurscenter skulle kunna utformas har det pågått diskussioner om tidigare på flera håll.

Inför det fortsatta arbetet föreslår Boverket regeringen

- att förslaget till ortsanalyser diskuteras i de urbana samtal som inletts mellan regeringskansliet och Sveriges Kommuner och Landsting och att Boverket därefter får i uppdrag att färdigställa metodstödet för ortsanalyser
- att ta ställning till statens möjligheter att sektorssamordnat och genom befintliga myndigheter praktiskt medverka i ortsanalysarbetet och den regionala dialogen kring dessa
- att i dialog med Sveriges Kommuner och Landsting överväga hur befintliga myndigheter kan sektorssamverka med eller inom ett nationellt resurscenter för stadsutveckling
- att överväga i vilken omfattning ett informationspaket med statistik och kartor kostnadsfritt kan delas ut till kommunerna som startstöd till ortsanalysarbetet
- att genom stöd till studieförbund, hembygdsförbund och andra föreningar stimulera deras medverkan i ortsanalysarbetet genom en kampanj med studiecirklar.

Rapportens uppläggning

I rapporten lyfter Boverket fram ett förslag på hur ortsanalyser kan tas fram i en process som är rik på lokala valmöjligheter. Vi redovisar en sammanställning av användbara analysmetoder, där inget sektorsverktyg sätts före något annat. Genom beskrivningar, exempel och förslag på praktiska analyssystem vill vi levandegöra användningsmöjligheten och antyda hur presentationen av ett färdigt metodstöd kan vara upplagd.

Skapa en lokal process

Det finns en spelplan att vika ut sist i boken

Antal deltagare: Obegränsat

Speltid: 6-12 månader

Vinnare: Er stad, ort eller stadsdel och ni som bor och verkar där.

Innan spelet kan börja, kontrollera att följande punkter är uppfyllda.

- Förklara att ortsanalysen bygger på valfrihet och anpassning till lokala förhållanden och frågeställningar.
- Förklara att en ortsanalys är ett planeringsunderlag och inte någon beslutsprocess.

- Ge andra en chans att förbereda sig till frågan hur de kan delta i ortsanalysen.
- Förklara att ortsanalysen är ett gemensamt verktyg där allas kunskap behövs.
- Gör det allmänt känt att ortsanalyser är breda processer där aktörer med olika kunskaper kan delta från alla håll.
- Tala med föreningsliv och organisationer på orten.
- Fundera över vem eller vilka som kan vara delprojektledare – kommunala tjänstemän, konsulter på uppdrag av kommunen eller personer från orten. Delprojekten handlar om ortens byggda miljö, livsmiljö och förhållande till omgivningen. En processledare utifrån kan underlätta balansen mellan olika lokala grupper.
- Informera politiker om vad en ortsanalys är och hur ortsanalyser kan passa in i kommunens arbete. Bestäm redan från början hur det politiska deltagandet ska se ut. Ska det finnas politiska referensgrupper?

Under spelets gång, tänk på följande punkter.

- Tag ett steg i taget, backa eller hoppa över ett steg vid behov. Vid flervalsmöjligheter, välj de metoder som passar din orts förhållanden och förutsättningar.
- Processer och bearbetning av information tar tid. Stå över ett kast då och då och låt idéer få mogna.
- Om det finns flera delprojektledare/processledare så bör de träffas ofta.
- Alla grupper i samhället ska få chans att delta. Var öppen och lyhörd, tag vara på synpunkter samt bemöt eldsjälarnas entusiasm. Informera allmänheten regelbundet.
- Informera deltagarna i arbetsgrupperna om vilka villkor som gäller.
- Processledare/delprojektledare skriver tillsammans med tjänstemän ur arbetsgruppen efterhand ner "resultatet" från de olika arbetsgrupperna. Mot slutet av processen ska hela ortsanalysen presenteras. Det arbetet kan med fördel koncentreras till ett antal sammanhängande skrivardagar.

Processen är indelad i fyra skeden:

- Förstudie
- Fördjupningar
- Integrering
- Förslag

Gå

Förstudie i steg 1 – 7

1. Viljan att utveckla orten

Ni som bor på orten, är kommunpolitiker, tjänstemän, företagare, köpmän och fastighetsägare vill göra något för att utveckla orten. Kanske finns det något problem? Eller behöver ni allmänt öka ortens attraktionskraft? Eller växer orten redan utan att ni hinner fundera över på vilket sätt? Nu vill ni ta tag i frågorna, som är många, på ett strukturerat sätt. Men hur?

Sveriges Kommuner och Landsting stöder kommunernas arbete att utveckla städernas och tätorternas roll som tillväxtmotor och som livsmiljö. Det innebär bland annat att fördjupningar av översiktsplanen används som strategiskt instrument för utveckling. Nya tvärsektoriella arbetssätt prövas med former som ger ökat medborgardeltagande i tidiga skeden. En ortsanalys ger ett bra planeringsunderlag.

Staten kan hjälpa till att stärka kommunernas arbete med att utveckla tätorterna så att det svenska stadssystemet stöder en kvalitetstillväxt, bra livsmiljöer och god miljöhänsyn. Staten bör därför stödja kommunernas arbete med ortsanalyser.

2. Kommunen bestämmer sig för att göra en ortsanalys

Någon del av kommunen beslutar att man ska göra en ortsanalys. Det kan antingen ske som en del av förvaltningens gängse förberedelsearbete med att ta fram planeringsunderlag, eller efter ett särskilt politiskt beslut i någon nämnd eller styrelse om att det ska göras en ortsanalys.

Kommunen håller i arbetet och utser därför vem eller vilka som ska vara delprojektledare. Projektledare väljs efter analysens inriktningar med teman som analys av platsen, analys av orten som livsmiljö och analys av ortens roll i regionen och förhållande till omgivningen.

Genom ortsanalysen får kommunen ett bättre utgångsläge för de egna besluten om ortens utveckling. Man lägger även grunden till en bättre strukturerad dialog inom regionen och med staten.

3. Hur kan den regionala nivån delta?

De olika orternas roller förändras i takt med att de funktionella arbetsmarknads- och bostadsregionerna växer. Eftersom detta leder till både konkurrens- och kompletteringsmöjligheter mellan orterna är det väsentligt att föra en regional, mellankommunal dialog i ortsanalyserna. I den regionala dialogen kan med fördel även andra regionala aktörer än kommunerna vara med, till exempel branschorganisationer och länsstyrelsen.

4. Hur kan föreningsliv och organisationer delta?

Föreningsliv och organisationer skulle kunna vara aktiva i ortsanalyserna. Det skulle gagna både det aktiva medborgardeltagandet och folkbildningen. Staten skulle med fördel kunna stimulera de studieförbund eller hembygdsförbund och andra föreningar som lokalt på orten startar en studiecirkel på temat "Lär känna din ort!". Den kunskapen från studiecirkelarna skulle ge ett värdefullt medborgarperspektiv som stöd till kommunens ortsanalyser.

5. Hur kan staten delta?

Den kommun som vill bör kunna söka samverkan och dialog med staten, som kan ta del i arbetet. Detta skulle till exempel kunna ske i form av ett nationellt sektorsintegrerat resurscentrum där staten genom sina myndigheter deltar med personal för kunskapsförmedling och processtöd. Staten skulle med fördel kunna lämna ut viss statistikinformation och kartmaterial som praktiskt stöd till ortsanalyarbetet.

6. Kommunen tar fram en idé

Kommunen tar fram en idé kring hur arbetet med ortsanalyser kan organiseras. Hur ska kommunförvaltningen arbeta? Hur kan kontakterna se ut med andra deltagande parter, exempelvis kommuninvånare, deltagare i studiecirkel, näringsidkare, sakkunniga, grannkommuner, staten?

7. Bred inbjudan till öppet informationsmöte

Processledare/projektledare förbereder ett första informationsmöte. Det mötet handlar först och främst om en beskrivning av tankar kring processen. En översiktlig nulägesorientering kan ge bakgrund till kommunens idéer om vad en ortsanalysen bör innehålla. Viktiga teman lyfts för diskussion – vilka frågor ska man fördjupa arbetet i genom ortsanalysen? Under mötet breddas perspektivet och man kan därefter ta beslut om vilka teman som man ska arbeta med genom fördjupningar.

Sänd ut en bred inbjudan till allmänheten, näringslivets regionala branschorgan och lokala näringsidkare, det lokala föreningslivet (centrumföreningar, hembygdsföreningar, studieförbund, handikapporganisationer, ungdomsråd, idrottsföreningar). Ta hjälp av kommunens informationsansvariga för att göra en kommunika-

tionsplan och för att annonsera i lokalpress, lokalradio, kommunens hemsida, bibliotek och butiker.

På mötet förs diskussioner i tre ämnesområden:

- ortens byggda miljö, historia och kulturvärden
- ortens livsmiljö, en plats att trivas på
- ortens förhållande till omgivningen, roll i regionen, kommunikationer.

Intresserade ges även möjlighet att delta i det fortsatta arbetet. Det arbetet bedrivs i parallella spår med fördjupningar i olika delteman och de som är intresserade kan delta antingen genom medverkan i referensgrupper eller genom att ingå i arbetsgrupperna som träffas mer kontinuerligt. Ett annat alternativ kan vara att delta i någon av de studiecirkelar som arrangeras av studie- och hembygdsförbunden.

Fördjupningar i steg 8 – 10

Om det finns flera nyckelpersoner – processledare, delprojektledare och studiecirkelledare eller övriga medverkande som till exempel konsulter med expertkunskap – så bör de träffas och arrangera tvärmöten efterhand som arbetet utvecklar sig.

8. Analys av platsen

Hur är den byggda miljön utformad? Vilka kvaliteter och brister har ortens gator och torg, parker, grönstråk och vattendrag? Hur ligger orten i landskapet och hur har orten utvecklats? Vilka värden har kulturmiljön för ortens identitet, trivsel, attraktivitet, turistnäring? Kanske finns det någon speciell miljö som man vill lyfta historiken kring – som gamla Chokladfabriken? En kulturmiljö är något man har, en konkurrensfördel som inte låter sig imiteras.

Välj bland olika metoder. Prova att finna metoder som kompletterar varandra. Några är bra för att beskriva kvantitativa "objektiva" förhållanden, andra är bra för att beskriva kvalitativa "subjektiva" uppfattningar, värderingar.

9. Analys av orten som livsmiljö

Vilka platser vill man gärna vara på? Och vilka miljöer undviker man för att de är fula eller otrygga? Hur är det att leva som ungdom i vår ort? Hur ser man på orten om man är en mogen man eller kvinna i sina bästa år?

Välj bland olika metoder. Prova att finna metoder som kompletterar varandra. Några är bra för att beskriva kvantitativa "objektiva" förhållanden, andra är bra för att beskriva kvalitativa "subjektiva" uppfattningar, värderingar.

10. Analys av ortens roll och förhållande till omgivningen

Här penetreras frågor som rör ortens identitet. Har vi ortsbor en särskild "mentalitet"? Hur ser omgivningen på oss? Vilken roll har vår ort i regionen. Hur är vår mix av boende, arbetsplatser, utbildning, besökare? Hur fungerar kommunikationerna?

Välj bland olika metoder. Prova att finna metoder som kompletterar varandra. Några är bra för att beskriva kvantitativa "objektiva" förhållanden, andra är bra för att beskriva kvalitativa "subjektiva" uppfattningar, värderingar.

Integrering i steg 11 – 14

11–13. Möten som integrerar analysteman och deltagare

En lyckad ortsanalys kommer att ge korsvisa insikter. Genom utbyte mellan olika deltagare och mellan olika fördjupningsteman så lär man av varandra. Olika intressekonflikter kan bli synliga utan onödig dramatik – det är självklart att en fråga kan ses på flera sätt. Gemensamt växer ett brett kunskapsunderlag fram om orten. Studieförbund, hembygdsförbund och andra föreningar redovisar arbetet som bedrivits i studiecirkel på temat "Lär känna din ort!". De kommunala arbetsgrupperna berättar om hur fördjupningsarbetet utvecklas i de olika teman man valt. Om staten eller aktörer från ett nationellt resurscenter medverkar i arbetet så deltar naturligtvis även de medverkande tjänstemännen. Föreningar, branschorganisationer, regionföreträdare, näringsidkare och kommunmedlemmar deltar också i arbetet.

Om det finns flera nyckelpersoner – processledare, delprojektledare och studiecirkelledare – så bör de sinsemellan träffas och arrangera ledningsmöten efterhand som arbetet utvecklar sig. De resultat och synpunkter som kommer fram vid ledningsmötena och vid arbetsgruppernas korsvisa möten bör dokumenteras i form av en enkel dagbok. Delprojektledarna kan därmed spegla hur ortsanalysen successivt utvecklas. Synliggörandet är viktigt, eftersom det ökar motivationen och utvecklar känslan av gott samarbete på orten.

14. Avslutande stormöte med redovisningar och charette¹³

Nu avslutas det breda deltagandet i ortsanalysen. Då är det lämpligt att ha ett avslutande stormöte där alla får redovisa tankar och resultat som kommit fram under processen.

Många har vidgat sina kunskaper och insikter så mycket att de känner sig mogna att göra något framåtblickande, gemensamt. Denna positiva kraft kan berika ortsanalysen genom att ta fram

¹³ Franska ordet för kärra, beteckning på en workshop där alla är med på vagnen

alternativa framtidsbilder. Kanske avslutas därför arbetet med en charette, en framtidsverkstad eller några framtidsuppsatser som beskriver alternativa framtidsscenarier?

Förslag i steg 15 – 19

15. Delprojektledarna strukturerar synpunkter och resultat

Resultaten av de olika delarna i processen ska nu ställas samman på ett överskådligt sätt. Sammanställningen bör vara kortfattad, kanske ett uppslag som beskriver varje del i processen. Först och främst ska slutsatserna av varje delmoment, grupparbete lyftas fram. Detta behöver inte leda till någon likriktning och konsensus. Istället är det värdefullt att olika synsätt, bilder och ibland meningsskiljaktigheter kommer fram. De som deltagit i arbetet bör känna igen presentationen. Återspeglingsen av olikheter ger en komplettare bild och är en förutsättning för att nå ett enat slutresultat i nästa skede.

16. Förslag till färdig ortsanalys

Ledningsgruppen tar fram ett förslag till dokumentation av den färdig ortsanalysen. En förutsättning för framgång är att man tidigare fört en översiktlig "dagbok" med sammanfattningar av de olika skedena. Den färdiga ortsanalysen bör vara ett häfte i storleksordningen tjugo upp till högst femtio sidor.

17. Remisshantering

Beroende på hur den lokala processen ser ut kan det vara aktuellt med en utställning. Eller kanske ska förslaget remissbehandlas på annat sätt?

18. Bearbetning av inkomna synpunkter

Ledningsgruppen ser till att fel rättas till och att andra synpunkter som kommer in på dokumentationen bearbetas.

Mål

19. Färdig ortsanalys

Färdig ortsanalys! Arbetet presenteras i en samlingslokal på orten. Landshövding, regionala politiker och press bjuds in av kommunen. Alla som deltagit i ortsanalysen är huvudpersoner. Ortsanalysen firas under festliga former. Kanske delar det nationella resurscentret ut en vacker plakett?

Sen påbörjas det viktiga arbetet med uppföljning och utvärdering.

Välj mellan olika metoder

Olika yrkesgruppers synsätt

Innebörden av ordet plats och dess kvaliteter uppfattas och definieras olika beroende på synsätt och profession.

Lite förenklat studerar till exempel sociologer människans samspel med andra och i grupp. Det är de sociala relationerna som ger mening åt platsen. Staden är en mötesplats för detta, en arena för sociala, kulturella och ekonomiska interaktioner. Staden är en social produkt, en rumslig struktur som fungerar som en social organism.

Arkitekter studerar människans behov av skönhet, funktion och att kunna orientera sig. Stadsbyggnadskonsten förenar skönhet och funktion.

Planerare studerar människans behov av en god livsmiljö. I varje plan finns ett program för vardagslivet förborgat – goda planer skapar attraktiva livsmiljöer.

Antikvarier studerar människans behov av en historia. Platsen berättar vår historia. Den ger oss identitet, stolthet och samhörighet. Därför är det viktigt att värna kulturvärden.

Ekologer studerar växters och djurs livsmiljöer som en tillgång för det biologiska livet i sig och för människans behov av naturupplevelser.

Kulturgeografer studerar människans samspel med platsen. Vi formar och formas av platsen. Varför har utvecklingen blivit så just här?

Olika analysmetoder

Det finns en mängd olika typer av ortsanalyser. Det finns metoder som fokuserar på de rent konsthistoriska aspekterna, metoder som bygger på iakttagelser, realistiska analyser som utger sig för att vara objektiva, sociokulturella och socioekonomiska analyser, landskapsanalyser.

Allsidiga ortsanalyser har naturligtvis gjorts av brett kunniga generalister i alla tider, till exempel i form av planbeskrivningar och stadsmonografier. Men senare decenniernas sektoruppdelade tänkande, som vi nu strävar bort ifrån, har ofta inneburit att stadsbyggandets analyser inte haft tillräcklig bredd. Dagens systematiska arbete med ortsanalyser har utvecklats bland annat från kultur- miljövärdens platsanalyser, som gjordes efter reaktion mot efterkrigstidens rivningsraseri. Dessa platsanalyser har successivt utvecklats från att vara ensidigt fokuserade på bevarandefrågor till att täcka alla aspekter som har betydelse vid fysisk planering, det vill säga ekologiska, ekonomiska, sociala och kulturella värden.

Analys och syntes

För att förstå helheten behöver man ofta ta omvägen via beståndsdelarna. Inget är vad det vid första anblicken ser ut att vara. När man gör en analys så löser man upp helheten, identifierar och delar upp den i dess beståndsdelar, gör en grundlig samläggande undersökning av delarna och deras inbördes förhållande.

Delarnas sammanförande blir en syntes. En syntes ska ge en sammanfattande beskrivning. I praktiken är det omöjligt att göra en analys utan att samtidigt försöka göra en syntes och vice versa. När vi talar om ortsanalys så är det med utgångspunkt från denna växelverkan mellan analys och syntes. Ortsanalysen delar upp helheten i beståndsdelar, men analysen syftar till en bättre förståelse av syntesen – hur orten fungerar i växelverkan mellan det fysiska rummet, människans livsmiljö och förhållandet till ortens omgivning. Syntesen, bilden av hur helheten är, är ett allsidigt underlag för beslut om vad som ska värnas och vad som bör förändras. Sådana tankar kan man sedan besluta om i en plan, som är en syntes över hur något ska bli.

Kvantitativa och kvalitativa metoder

Kvantitativa beskrivningar är värdeneutrala och innehåller objektiva fakta som utgör underlag för diskussion. Normativa, kvalitativa beskrivningar är subjektiva och uttrycker ställningstagande till problem och kvaliteter. Ortsanalyser bör vara både deskriptiva/kvantitativa och normativa/kvalitativa för att vara fullgoda.

Kvantitativ metod är en undersökningsmetod som syftar till att fastställa en kvantitet, det vill säga mäta hur mycket som finns av något. Det kan gälla hur mycket av en egenskap eller kvalitet som en viss företeelse har. En kvalitativ metod söker efter den sorts kvalitet som är typisk för en företeelse eller som skiljer den från andra.

Kvaliteter som exempelvis uttrycker en viss form kan alls inte mätas kvantitativt, till exempel känslor, tankar, föreställningar etcetera.¹⁴

Om vi vill veta hur olika samband ser ut mer i detalj, hur olika processer går till, vad fenomen och skeenden betyder i ett kulturellt och socialt sammanhang kan kvalitativa metoder vara användbara.

Processanalys

I Norge har man i vissa fall tagit fram processanalyser av platsanalysen. Processanalyser är en metod som används i platsforskningen, antingen för att följa processer som pågår eller för att i efterhand studera avslutade processer. Genom att studera olika aktörers agerande i processen, kan man se hur man har agerat för att nå gemensamma mål. En processorienterad utvärdering synliggör vägarna mot målet, vilka styrkor och barriärer som finns. Det kan röra sig om handlingsutrymme, resurser, personfaktorer och samarbetsklimat.¹⁵

I det lokala arbetet är det viktigt att man är medveten om maktperspektivet under processens gång. En ortsanalys får sitt största värde i de fall man lyckas skapa en verkligt bred arena, där alla parter kommer till tals på lika villkor.

Det är den aktuella platsens förhållanden, förutsättningar och vad man vill veta som styr valet av analysmetod.

Vilken analysmetod kan man välja?

Syftet och den faktiska miljön är avgörande för vilken metod eller vilka metoder man ska välja. Det finns inget som hindrar att man kombinerar metoder eller lägger till sådant som upplevs som viktigt just för den aktuella platsen eller syftet. I det här kapitlet ger vi förslag på tillvägagångssätt och nedan anges viktiga utgångspunkter.

- Analysens funktion och användning. Vilka är målen och intentionerna? Ska analysen användas som kunskapsunderlag vid kommunal planläggning, till bevarandeprogram och/eller utvecklingsprogram, centrumutveckling, som underlag för miljökonsekvensbeskrivning, utvärdering av befintliga planer, som konfliktlösare vid en fastlåst plansituation, vid förtätningar i befintlig bebyggelse?
- Ramar och förutsättningar. Vilka resurser och möjligheter står till buds? Klarlägg ambitionerna bortom retoriken, resursbehov och praktiska mål.
- Innehåll och fokus. Finns det ett detaljprogram som stämmer med behovet? Arbetsprogram som utreder viktiga teman, geografisk avgränsning, detaljeringsgrad.

¹⁴ Hur mäter man vackert? Bo Eneroth. 1989

¹⁵ www.stedsforskning.no/tema/3_processanalyser_av_stedsutvikling

- Metod och värderingsunderlag. Stämmer metoden med situationen, uppgiften och framtida planuppdrag? Analysmetoderna har olika infallsvinklar. En eller flera metoder kan användas beroende på uppdragets karaktär.
- Process och medverkan. Säkrar processen nödvändig medverkan och öppenhet? Under processen sammanställs analysens olika delar. Det är viktigt att man inte påbörjar planprocessen innan analysen är färdig. Ta ställning till medverkande och öppenhet.
- Information. Finns det en strategi för detta? Analysen ger utmärkt tillfälle till att sprida information och tillgodogöra sig kunskaper som kommer fram i reaktionen.
- Användning och uppföljning. Utvärdera delaktighet, kunskapsöverföring, nytta, effektivitet.
- Inventering av befintligt material i form av exempelvis grönsstrukturprogram, stadsekologi, kulturmiljöprogram, bostadsförsörjningsprogram, inventering av samlingslokaler, byggnadsordningar, handelsutredning, trafik- och transportutredning.
- Detaljeringsgrad, språk och layout bör diskuteras.
- Ska utvecklingsförslag och förhållningssätt ingå i analysen?

När analysen är klar är det viktigt att någon ansvarar för att den synliggörs och kommer till användning i efterkommande plansituationer med mera.

Nedan serveras ett "smörgåsbord" av metoder. Välj den eller de metoder som passar bäst utifrån syftet. De kan kombineras och användas korsvis. Vi har strukturerat avsnittet efter vad vi tror är lämpliga analysmetoder utifrån platsen, sociala livet eller omgivningen.

Nyckelord för analys av platsen

- Bebyggelsehistorisk utveckling
- Krafter som har påverkat den fysiska miljön
- Platsens naturliga förutsättningar
- Natur och landskap
- Landskapsrum
- Stadsbild
- Stadskaraktär
- Stadens siluett
- Stadsentréer
- Stadstyper
- Stadselement
- Stadens rum
- Grönstruktur
- Blåstruktur
- Meningsbärande symboler
- Stråk
- Barriärer
- Områden
- Knutpunkter
- Landmärken
- Stadens form, täthet och skala
- Byggnadsstilar
- Bebyggelsestruktur, organisation och typologi
- Gaturum och allmänna platser
- Byggnader och detaljer

Metoder för analys av platsen

Visuella analyser (Perceptionsanalyser)

- **Stadsbildsanalys.** Metoden är utarbetad av Michael Trieb och är beskriven i skriften *Stadtbildanalyse und Gestaltungssatzung der Innenstadt. Hansestadt Lübeck 1977*. Analysen beskriver hur stadsrummen upplevs både stilla och i rörelse. Vid registreringen kartläggs landskapsbild, de olika stadsdelarnas funktion och utformning, de olika stadsrummen samt enskilda byggnader.
- **Dansk Kommuneatlas enligt SAVE-metoden.** Metoden har ett arkitektoniskt förhållningssätt. Syftet är att genom att analysera strukturer, mönster och enskilda karaktärsdrag i staden komma fram till vilka miljöer och byggnader som bör skyddas genom kommunal planläggning samt beskriva hur ny bebyggelse kan integreras i stadsmiljön. De värden som analyseras är det arkitektoniska värdet, det kulturhistoriska värdet, det miljömässiga värdet samt autenticitet och tillstånd. Det miljömässiga värdet innefattar även exempelvis parker, trädgårdar, landskapsstråk och utblickar. Historiska fakta bidrar genom att bekräfta och tydliggöra upplevelsevärdena. En sammansatt värdering genomförs och byggnaderna blir åsatta ett bevarandevärde på en skala 1–9. I kapitlet "Börja med att analysera platsen" beskrivs hur man arbetar i Danmark.
- **Estetisk byutformning.** Metoden är utarbetad av Thomas Thiis-Evensen i skriften *Byens uttrykksformer. En metode for estetisk byformning*. Metoden ger riktlinjer för historisk, bruksmässig och visuell hänsyn i samband med planläggning av ny bebyggelse. Analysen bygger på att det finns visuella principer för gestaltning. Med detta som utgångspunkt tillhandahålls en verktygslåda med typelement för att förstå bebyggelsens visuella egenskaper. En plats består av tre oavhängiga rumsnivåer: landskapet som orten ligger i, bebyggelsen som orten består av och möbleringen av ortsrummen. Dessa ses sedan i ett sammanhang för att summera platsens särdrag.

- **Staden som mental karta.** Metoden är utarbetad av Kevin Lynch och beskrivs i boken *The image of the city*. Syftet är att kartlägga hur människor upplever platsen och hur man orienterar sig. Analysen bygger på två infallsvinklar; intervjuer med allmänheten som också får teckna en mental karta över platsen, samt en systematisk analys av professionella planerare. Uppgifterna tolkas sedan samman till ett planeringsunderlag. Som hjälp för att visualisera platsens utformning används de fem baselementen stråk, barriärer, områden, knutpunkter och landmärken.
- I boken *Trafik för en attraktiv stad*, TRAST anges en metod för att beskriva karaktär. Där föreslås en indelning på strukturell, rumslig, estetisk, funktionell och social karaktär. I boken förespråkas även arbete med målbilder.

Företeelseanalyser (Fenomenologiska analyser)

- **Kvalitativ stedsanalyse.** Metoden bygger på Christian Norberg-Schulz teorier om "platsens själ" i skriften *Genius Loci: Towards a Phenomenology of Architecture*. Den är en kvalitativ beskrivningsmetodik som används för att försöka förstå vad som kännetecknar platsens identitet. Schulz menar att platsens fysiska form och det liv som levs där är en sammanflätad enhet. Analysen bygger på fyra grundläggande mänskliga behov som relaterar till platsen: orientering, identifikation, minnen och historia. Analysen presenteras som en serie "kvalitativa kartor" där de traditionella kartsymbolerna har ersatts med nya symboler samt en tillhörande fenomenologisk beskrivning av platsen. (Fenomenologin försöker bl.a. att med intuitiva medel bestämma den bakomliggande idén.) Syftet är att få en bättre förståelse för "platsens själ" och för att bruka denna förståelse vid stadsutveckling.

Realistiska platsanalyser

- **Rationell platsanalys.** Metoden är utarbetad av italienaren Aldo Rossi och bygger på dennes teorier i skriften *The Architecture of the City*. Rossi ser arkitektuppdraget som byggandet av staden över tiden och pläderar för en historisk kontinuitet i stadens arkitektur. I metoden reduceras arkitekturens former till typ-element som inordnas i typologier vilka kan analyseras som meningsbärande element. Staden analyseras på tre nivåer: det urbana nätverket, primära element och platsen. På samma sätt analyseras byggnader: Byggnaden i sig själv, de övergripande konstruktiva elementen samt dekoren. Metoden syftar till en förståelse av vilka element som upprätthåller den historiska kontinuiteten i staden.

- **Realistisk Byanalyse.** 1991 introducerade de norska arkitekterna Karl Otto Ellefsen och Dag Tvilde "*Realistisk byanalyse*" som kommit att ligga till grund för utvecklingen av en rad norska stedsanalysmetoder. Realistisk byanalyse är också en av de metoder som ingår i den Norska stedsanalysen som utförligare beskrivs i kapitlet "Börja med att analysera platsen". I metoden betraktas platsen som ett historiskt dokument, det vill säga en produkt av produktionsprocesser där många olika krafter verkat tillsammans eller i konflikt med varandra. Platsen kan därför betraktas som summan av fysiska fragment som uttrycker kulturvärden och ståndpunkter. I analysarbetet behandlas: Historisk bebyggelseutveckling, Överordnade strukturella element, Bebyggelsestruktur och Avgränsning i enhetliga områden.

Det finns dessutom ett flertal analysmetoder som fokuserar på olika detaljelement i platsens uppbyggnad, exempelvis olika typer av strukturanalys som kan behandla grönstruktur, gatustruktur etcetera. Olika fackkompetenser har också sina egna analysmetoder. Inom kulturmiljösektorn finns det exempelvis en rad olika analysmetoder för att beskriva kulturmiljöns värden, tålighetsgränser och utvecklingspotential.

Nyckelord för analys av livsmiljön

- Möten
- Umgänge
- Livet i staden
- Mötesplatser
- Platsen som social produkt
- Användning av platser
- Sociala nätverk
- Rörelsemönster
- Sociokultur
- Segregation
- Tillgänglighet
- Kultur
- Hälsa och säkerhet
- Makt
- Upplevelsekvaiteter

Metoder för analys av livsmiljön

Från planerarhåll har man efterhand insett att man måste utveckla nya planeringsmetoder, metoder som i högre grad kan integrera de sociala konsekvenserna. För att skapa en diskussion om hur framtidens samhälle ska utformas är det viktigt att ta tillvara människornas egna värderingar och önskemål. Att samverka innebär att arbeta tillsammans – att mötas. Att kunna skapa kreativa och effektiva möten är ett ansvar som delas av alla som deltar, men är också en av processledarens viktigaste arbetsuppgifter och kompetenser. Arenor måste skapas där olika perspektiv och förslag kan konkretiseras genom mötet aktörerna emellan. Här är det viktigt att fånga in olika aktörers kunskaper och erfarenheter kring den plats eller frågeställning som gruppen samverkar kring. Det är också viktigt att fånga in de hinder och möjligheter, behov och problem, resurser och förhållningssätt som är förknippade med platsen, men också framtida utvecklingsbehov och förändringsmöjligheter som finns i relation kring platsen. Det är viktigt att skapa möten där alla aktörer både lyssnar och deltar aktivt. Det gäller också att skapa mötes-situationer som hjälper olika aktörer att aktivera så stora delar av sin egen erfarenhets- och kunskapsbas som möjligt. Vem som bidrar med expertkunskap, processkunskap och vardagskunskap kan variera i olika metoder och situationer. För att få ett bra fungerande arbetsgrupp är det väsentligt att reflektera kring den process och de delprocesser som startas i och med att ett samarbete inleds, till exempel rollfördelning, förväntningar, förtroende, resurser, makt och ansvar.

Statistik

En Orts befolkning är inte något statiskt, den förändras hela tiden. SCB publicerar uppgifter om befolkningsförändringar per kvartal, halvår och helår. Befolkningsprognosen är ett viktigt beslutsunderlag som ger värdefull information vid till exempel dimensionering av verksamheter som skola, barnomsorg, äldreomsorg.

Ett mycket enkelt tillvägagångssätt för att snabbt få en bild av den egna kommunen är att beställa SCB:s Kommunfaktablad. Bladet ger en övergripande information om kommunen och dess invånare.

I den kommunala planeringen behöver man ofta underlag med en finare geografisk indelning än kommun och församling. Områdesbeskrivningar, det vill säga sammanställningar av aktuell statistik på delområdesnivå är mycket användbara i planeringen. Exempel på statistik som områdesbeskrivningarna kan innehålla är uppgifter om folkmängd, åldersfördelning, flyttningar, utländsk bakgrund, förvärvsarbetande, utbildning, bostäder, arbetslöshet, inkomster med mera.¹⁶

Skapa kunskap tillsammans

Samverkan leder till möten som i sig kan bygga upp en social samhörighet. Att få ta del av varandras erfarenheter kring det vardagliga livet är en process, som kan ge upphov till individuella insikter och kollektiv styrka att förändra.

Intervjumetoder

Genom intervjuer med dem som bor och lever på orten kan en bild skapas. Fråga olika människor hur de upplever olika platser vid olika tider på dygnet. Vad tycker du kännetecknar din ort? Vad behövs för att du ska trivas på din ort? Vad skulle du sakna om du skulle flytta härifrån?

Man kan också välja att intervjua "nyckelpersoner" i en ort – taxichaufförer, stadsarkitekten, polisen, turistchefen, någon från centrumföreningen, skönhetsrådet, hembygdsföreningen och övriga delar av föreningslivet på orten. De har alla en god kunskap om sin ort.

I det här sammanhanget kan man använda sig av ostrukturerade eller semistrukturerade intervjuer. Vid semistrukturerade intervjuer har den som intervjuar fortfarande en färdig lista med ämnen som ska behandlas och frågor som ska besvaras. Intervjuaren är emellertid inställd på att vara flexibel när det gäller ämnenas ordningsföljd. Intervjuaren låter därför den intervjuade utveckla sina idéer och tala mer utförligt om det ämne som tas upp. Svaren är öppna och betoningen ligger på att den intervjuade får utveckla sina synpunkter. Ostrukturerade intervjuer går ännu längre när det gäller att betona den intervjuades tankar. Intervjuarens roll är att ingripa så lite som möjligt – att sätta igång intervjun genom att introducera ett tema eller ett ämne och sedan låta den intervjuade utveckla sina idéer och fullfölja sina tankegångar.¹⁷

¹⁶ Boendepanering i praktiken – en vägledning till statistiken. Boverket. 2005

¹⁷ Forskningshandboken – för småskaliga forskningsprojekt inom samhällsvetenskaperna. M. Denscombe. 2000.

Framtidsverkstad/charette

Syftet med en framtidsverkstad eller charette, är att samla en verkligt bred skara deltagare som under en koncentrerad period (ofta under två dagar) går från negativa bilder och vidlyftiga visioner till positiva och konkreta handlingsförslag. Varje framtidsverkstad eller charette bör endast handla om ett större tema eller en större komplex fråga. Framtidsverkstaden fungerar som ett bra sätt att introducera nya aktörer i ett arbete och ge dem inflytande. Ambitionen är att nå en konsensuslösning som har ett brett stöd bland deltagande parter.

Det är viktigt att de folkvalda politikerna anger ramarna för charetten och att arbetet hålls inom de ramarna. Charetten måste ha ett tydligt syfte som alla förstår och kan förbereda sig för. Annars skapar arbetet mer konflikt än det löser problemställningar. En verkstad är uppbyggd i tre moment: kritik, vision och mål. Nynäshamn och Skellefteå är exempel på kommuner som tillämpat denna metod.

Referensgrupper

Skönhetsråden har i allmänhet rådgivande uppgifter och kan karaktäriseras som någon form av referensgrupp, i vilken det finns personer med kunskap och intressen som bedöms vara värdefulla för kommunen. De kan också bidra till att få igång en lokal debatt om stadsbyggnadsfrågor, bevarandefrågor och frågor kring konstnärlig utsmyckning. Andra typer av referensgrupper kan vara till exempel kvinnor, barn- och ungdomar, pensionärer etcetera.

Karteringsmetoder

Människor använder och rör sig genom ett område på olika sätt beroende på de vardagliga aktiviteter de utför. Vardagen skapar ett *rörelsemönster* och en *platsuppfattning* som kan vara viktig att synliggöra för sig själv och andra. Det är också kartor som lämpar sig väl att ha som underlag i diskussioner kring problemområden, åtgärdsförslag och visioner. Här låter man alla aktörer som deltar rita upp hur de rör sig i området och vad de gör under en helt vanlig vardag. Streck anger rörelser. Kryss eller ringar anger ställen där de stannar ett tag för att genomföra någon aktivitet. Det är också bra om den som ritar kartan anger ungefärliga klockslag, om de gör saker tillsammans med andra och skriver en kort förklaring vid varje kryss eller ring. Nästa steg är att ta fram en ny grundkarta som ser ut likadan som den första. Här ber man personen rita in sina upplevelser av området: var är det vackert/fult, var är det otryggt/tryggt, var behövs förändringar göras? Om kartan ritas som en del av en intervju blir detta en form av diskussion där motiveringar kommer fram. Man kan då direkt jämföra de två kartorna i diskussionen och se hur de hör ihop.

En annan karteringsmetod är att ta fram *sociala kraftpunkter*. Här utgår man också från en stiliserad karta över området. Man försöker kartera vilka sociala kraftpunkter som finns i området genom att låta aktörerna rita in på kartan var sociala aktiviteter genomförs, var det

uppstår formella eller informella mötesplatser, var man kan umgås med vänner, grannar och bekanta, var föreningar och nätverk träffas och så vidare. På så sätt kan en bred bild skapas av var saker och ting hänger ihop, vilka platser som är förknippade med sociala och gemensamma handlingar och vilka mötesplatser som redan finns.

Kreativa vardagskartor/modeller – Lär känna din ort! Den här karteringsmetoden passar att göra tillsammans, gärna i smågrupper. Här handlar det om att med olika material skapa egna kartor/modeller/bilder av orten och det finns stor frihet att välja vad man vill gestalta. Kartorna kan sedan användas som ett diskussionsunderlag. Det här kan vara en bra metod när man ska sätta igång en process. Det är också intressant att se vad det finns för likheter/olikheter mellan de olika gruppernas förslag.¹⁸

Berättarcafé

Syftet är att deltagarna ska kunna berätta själva, men också kunna få lyssna på andra människors berättelser. Det kan vara effektivt att låta några personer som har bott länge i ett område börja berättandet. När det gäller formen för berättarcafé kan man låta människor berätta i smågrupper och sedan kanske i tvärgrupper.

Studiecirklar kring ortens utveckling

En studiecirkel kan vara ett bra sätt att få struktur i kunskapen om den egna orten. Försök att engagera så många olika grupper som möjligt så att flera intressen blir representerade.

Öppna möten

Öppet informationsmöte vänder sig direkt till de som bor och verkar i stadsdelen eller orten. Sänd ut en bred inbjudan till allmänheten, näringslivet, det lokala föreningslivet (centrumsföreningar, hembygdsföreningar, studieförbund, handikapporganisationer, ungdomsråd, idrottsföreningar). Ta hjälp av kommunens informationsansvariga för att annonsera i lokalpress, lokalradion, kommunens hemsida, bibliotek, butiker.

Grundtanken är att man som deltagare visar engagemang och ansvar. Passa på att fånga upp intresserade och eldsjälar. Kanske vill de delta i studiecirklar?

Rundvandring

Rundvandring är ett paraplynamn för flera beprövade sätt att med hjälp av en promenad i ett område sprida och/eller samla in kunskap som är knuten till vissa platser. Rundvandringen skapar intryck och material som är lätta att arbeta vidare med på olika sätt. Platserna som besöks skapar tillsammans hållpunkter i den gemensamma rundvandringen och var och en av deltagarna berättar på vilket sätt den plats man besöker är betydelsefull.

¹⁸ Metoder för möten – För ökat deltagande i lokalt förändringsarbete. A. Ranger & K. Westerberg, 2004.

Enkäter

En enkätundersökning kan användas för att få en beskrivning av förhållandena på orten. Fråga var man arbetar, bor, tillbringar sin fritid, handlar, vilka kommunikationer och vilken service man använder. Det kompletterar den grundstatistik som finns på orten. Enkäten kan även kompletteras med kvalitativa frågor, till exempel hur man upplever trygghet, ortens identitet och ortsbornas mentalitet.

Bjuda in personer utifrån

Genom att bjuda in personer utifrån kan man få en annan syn på orten än av dem som bor och lever på platsen. Likaså kan besökarna värdera orten annorlunda.

Tidsgeografin

En metod att konkretisera vardagslivsperspektivet är att använda tidsgeografins dagsprogram – faktiska, konstruerade och ideala. Dagsprogrammen kan också användas som ett redskap för människors delaktighet i planeringen av staden.

Dagsprogram är detaljerade beskrivningar av vardagliga aktiviteter i tidsordning som speglar vardagslivets konkreta organisering. Människor skriver ner sina dagsprogram i tidsdagböcker. Människors faktiska dagsprogram utgör en kompromiss mellan dels önskemål och prioriteringar, dels de krav som uppstår i förvärvsarbetet och i ansvar för hem och familj, dels i de betingelser som den konkreta omgivningen utgör. Om man vill studera konkreta omgivningar som betingelser för vardagslivets organisering är en mer framkomlig väg att använda konstruerade dagsprogram, utformade av forskare eller planerare. Med hjälp av konstruerade dagsprogram kan man studera vilka hinder och möjligheter som en konkret omgivning utgör för olika typer av vardagsliv. Vidare kan dagsprogram vara ideala. De utgörs av människors nedtecknade önskemål om den ideala vardagen.

I stadsdelen Tybble i Örebro kommun har man använt sig av tidsgeografin som planeringsredskap.¹⁹

Sosiokulturelle studier av städer og stedsutvikling (Norge)

Sociokulturella studier av platser kan till exempel användas i samband med plats- eller stadsutveckling, större planeringsprojekt, partnerskapspräglade planeringsprocesser när en Orts image skall förändras eller vid marknadsföringsinsatser av platser, städer eller regioner.

Sociokulturella platsanalyser riktar ljuset på människors förhållande till platser och på de processer och faktorer som formar uppfattningen av platsen. Såväl användningen av platsens olika fysiska och sociala rum som intressekonflikter och maktförhållanden är knutna till platsen och dess utveckling. De är därmed

¹⁹ Den uthålliga staden som livsmiljö III. Formas. 2003.

centrala teman. Att identifiera mångfalden i platsförståelser, intresse-motsättningar och likheter, bidrar till en ny typ av kunskapsunderlag för platsutveckling.

Sociokulturella platsanalyser kan vara ett komplement till de mer arkitektoniska och fysiskt orienterade platsanalyserna, eftersom de fokuserar på andra sidor av platsen och på de rumsliga-materiella förhållandena.

Några dimensioner som en sociokulturell platsanalys kan innehålla:

- Platsidentitet, platskänsla och platstillhörighet.
- Olika gruppers uppfattningar och förståelse av platsens särprägel eller image; ungdomar, småbarnsföräldrar, näringslivsaktörer, planerare etcetera.
- Olika intressenter och maktrelationer som är knutna till platsens utveckling.
- Sociala nätverk och socialt kapital som har betydelse för platsens utveckling.
- Medverkan i projekt, beslutsprocesser och planer som har betydelse för platsens utveckling.
- Den sociala konstruktionen av platsen, hur människor knyter an erfarenheter och meningar till platsen samt förståelse av platsens utvecklingsmöjligheter.²⁰

20

http://www.stedsforskning.no/tema/1_sosiokulturelle_studier_av_steder_og_stedsutvikling

Nyckelord för analys av ortens förhållande till omgivningen

- Verksamheter och utbud
- Handel
- Service
- Offentliga tjänster
- Näringsliv
- Boende och fritid
- Kommunikationer
- Transporter och trafikföring
- Kollektivtrafik
- Gatunät
- Knutpunkter
- Ekonomiska drivkrafter
- Image
- Profilerings
- Identitet
- Stolthet
- Socioekonomiskt perspektiv

Metoder för analys av ortens förhållande till omgivningen

I många avseenden är det intressant att föreställa sig en kommun som ett företag där de ekonomiska förutsättningarna, investeringarna, prioriteringarna och marknaden är styrande för alternativen att vinna eller försvinna. På samma sätt kan man föreställa sig liknelsen – orter som företag som konkurrerar med varandra. Då blir det intressant att även gå utanför samhällsplaneringsområdet och titta på vilka analysmodeller som används i andra delar av näringslivet. Det är vanligt att kombinera flera metoder med varandra. Kungsbacka har till exempel använt sig av trendanalys, SWOT-analys och scenarioteknik när de tillsammans med ett konsultbolag utanför samhällsplanerarkåren tog fram sin vision.²¹ Till detta kapitel har vi låtit oss inspireras av Region Skåne, som vi hämtat information ifrån.

VRIO-analys

VRIO-modellen syftar till att identifiera de unika styrkorna i en organisation och att analysera organisationens konkurrenskraft.

I analysen utgår man från att resurser och förmågor är ojämnt fördelade mellan konkurrerande företag och organisationer och att dessa skillnader kan vara stabila över tiden. VRIO-analysen är uppbyggd kring fyra teman som också gett modellen dess namn:

- Värde (Valuable)
- Raritet, sällsynthet (Rare)
- Imiterbarhet (Imitate)
- Organisation (Organization)

Frågan om värde innebär att man försöker fastställa om organisationens resurser och förmåga kan klara av de möjligheter och hot som finns i dess omgivning. Har organisationen rätt kompetens för att lösa nya uppgifter så är resurserna och förmågorna värdefulla.

Frågan om raritet, sällsynthet, utgår från att om en organisation har värdefulla styrkor så ger inte dessa några konkurrensfördelar om även andra organisationer innehar dem. Om exempelvis en region har ett väl fungerande sjukvårdssystem, en koncentration av universitet, högskolor och forskningsverksamhet eller ett attraktivt skattesystem så innebär det ingen konkurrensfördel om flera andra regioner också förfogar över dessa styrkor.

²¹ Vision för Kungsbacka kommun samt fyra scenarier hur kommunen kan utvecklas fram till år 2020.

Genom frågan om imiterbarhet studerar man om organisationens resurser och förmåga är lätta att kopiera eller inte. Om dessa är svårkopierade innebär det att organisationen har en konkurrensfördel som sträcker sig över tiden. En resurs eller förmåga anses svårkopierad om det innebär en kostnadsnackdel för konkurrenten att utveckla den. Att en organisation är svårkopierad kan bero på olika saker. Vissa fysiska resurser kan vara lättare att kopiera medan sociala resurser är desto svårare, till exempel vänskapsrelationer och förtroende.

Den sista frågan handlar om hur effektiv organisationen är. Är organisationen kapabel att utnyttja sina värdefulla, sällsynta och svårkopierade resurser och förmågor? En skickligt uppbyggd organisation kan dessutom kompensera organisationen eller företaget om den ännu inte besitter rätt förmåga eller resurser.

Metodens fördel är att den är relativt enkel och att den fokuserar på faktorer som ofta förbises i andra analysmodeller. Den kan till exempel användas för att analysera styrkorna i en SWOT-analys.

Vi känner inte till att VRIO-metoden har använts av kommuner i samband med samhällsplanering, men tror att den tillsammans med en SWOT skulle ge en intressant tanke och bild över vilken "konkurrens" som råder orter, kommuner emellan. Vi väckte tanken hos ett konsultföretag som har använt VRIO-metoden i andra sammanhang och de ställde sig positiva till den möjligheten.

SWOT-analys

Den här analysen syftar till att en organisation ska bli mer systematisk i sitt granskande av omgivningen – både internt och externt. SWOT-analysen går ut på att identifiera styrkor, svagheter, möjligheter och hot (Strengths, Weaknesses, Opportunities and Threats). De första två variablerna, styrkor och svagheter, används för att analysera den egna organisationen. De två andra variablerna, möjligheter och hot, används för att analysera organisationens omvärld. När styrkorna har identifierats kan de användas för att utnyttja möjligheter. Genom att upptäcka svagheter blir organisationen medveten om vilka hot mot verksamheten som finns i omvärlden.

För att ytterligare åskådliggöra möjligheterna kan de kategoriseras med hänsyn till deras *attraktivitet* och *sannolikhet för framgång*. Sannolikheten för framgång påverkas av organisationens egna villkor och dessa kartläggs genom den interna analysen. Eventuella hot betraktas med hänsyn till hur pass *allvarliga* de är och hur *sannolikt* det är att hotet blir en realitet.

SWOT-analysen avbildas ofta i en matrismodell med fyra rutor som ger en överblick över de viktigaste faktorerna att ta hänsyn till när man sedan ska utarbeta en strategisk plan för organisationen.

Verktygets fördelar är bland annat att det är enkelt att använda, ger struktur åt analysen och inte låser användaren vid speciella variabler. En nackdel är att metoden ställer stora krav på att användaren själv kan identifiera viktiga variabler i omgivningen och

organisationen. I en politisk organisation kan det vara särskilt viktigt att särskilja oberoende fakta från önskade förhållanden.

Trendanalys

Denna analys kan användas för att få en bättre överblick på rådande samhällsförändringar. Den kan också användas som bas för strategisk planering och scenarioanalys.

En trend kan definieras som flera signaler som tillsammans ger upphov till en långsiktig förändring i till exempel intressen, behov och attityder. När man ser till trender är det viktigt att se till trendens rörlighet och riktning. Ett faktiskt förändrat läge är ingen trend. Trender är ofta "smittsamma" och innehåller ofta en varierande grad av osäkerhet. Trendanalyser kan spegla utvecklingen inom områden som politik, konsumentvärderingar, ekonomi, samhälle och teknik. En trend kan exempelvis handla om att vi får ett alltmer individualiserat samhälle eller att vi får en ökad regionalisering i Europa. Nedanstående metodik kan användas för att genomföra en trendanalys:

- *Var/hos vilka?*
När man identifierat trenden är det viktigt att redogöra för var någonstans som trenden finns. Är det till exempel i i-länder, inom en viss befolkningsgrupp eller inom innovativa näringar?
- *Orsaker?*
Beskriv och kartlägg vad det finns för bakomliggande orsaker som talar för att detta är en trend. Vad påverkar trendens utveckling och riktning?
- *Mottrender?*
Vad finns det för orsaker som talar emot trenden?
- *Effekter?*
Undersök vad trenden får för kortsiktiga och långsiktiga effekter. Hur kan trenden komma att påverka människor, företag och organisationer?

Scenarioanalys

Med hjälp av en scenarioanalys arbetar man fram ett mindre antal troliga framtidsbilder som baseras på analys av vissa tongivande nyckelfaktorer. Dessa innebär att man ger hjärnan en mental förberedelse för ett framtida händelseförlopp – ett slags framtidsminne. När händelserna senare väl inträffar har man på så sätt redan skaffat sig en beredskap och kan agera klokt och med eftertanke. Det är viktigt att spekulera, provocera och våga dra slutsatser om framtiden när man skapar dessa scenarier.

Trendanalysen utgör en bra grund för scenarioanalysen. När man konstruerar scenarier bör man särskilt se till drivkrafter och mot-trender, undersöka de främsta osäkerheterna i dessa krafter och trender, analysera samband och se till trendernas ytterligheter. Metoden går sedan ut på att korsa olika oberoende och osäkra trender

Benchmarking i Oskarshamn

Vid kommunfullmäktiges sammanträde i Oskarshamn diskuterade man kring hur man skulle forma tillväxt- och marknadsföringsarbetet under de närmsta åren. Man hade då tagit hjälp av bland annat Arena för tillväxt som arbetar just med att ge stöd till lokala och regionala beslutsfattare rörande bland annat omvärldsbevakning, benchmarking, lokala och regionala processer för ökad tillväxt och forskning. Intressanta faktorer att studera är bland annat befolkningsförändringar, åldersstruktur, arbetslöshet, tillväxten mätt i hushållens lönesummor, skatteunderlag, socialbidrag, andel nya företag, offentlig service, ohälsotal och kriminalitet. Samtidigt finns det stora behov av att förankra arbetet under processen. Nedanstående faktorer lyfts fram som viktiga under tillväxtprocessen: Definiera problemet. Vem äger processen? Långsiktighet. Var finns minorna? Styrart. Människan (förankring).

www.oskarshamn.se

och se till vad som händer. Det är viktigt att lägga tid på att göra bilderna tydliga, att berätta en "bra historia" om varför det blev så.

Benchmarking

Metoden används för att jämföra den egna organisationens eller kommunens effektivitet med de organisationer som representerar "de bästa". Målet är att utveckla och effektivisera den egna verksamheten.

Generellt kan man dela in benchmarking i tre olika typer: *intern*, *extern* och *funktionell*. Intern benchmarking används för att jämföra exempelvis olika enheter inom organisationen. Extern benchmarking används för att jämföra den egna regionen med liknande konkurrerande regioner. Funktionell benchmarking kan exempelvis innebära att man studerar och jämför hur olika aktörer arbetar med specifika sakfrågor oberoende av vilken typ av aktör det är. En kommun kan exempelvis jämföra sig med en region eller ett företag.

Det finns olika typer av processer för att genomföra en benchmarkinganalys. Två exempel illustreras nedan:

- Bestäm vilken funktion som skall mätas
Identifiera mätbara nyckelvariabler
Identifiera de företag eller organisationer som är "bäst i klassen"
Mät prestanda hos de bästa organisationerna
Mät den egna organisationens prestanda
Specificera handlingsprogram och åtgärder för att bli lika bra eller bättre än de bästa företagen
Implementera och övervaka resultaten.
- Bestäm vad som måste förbättras
Kartlägg den egna verksamheten och effektiviteten
Sök föredömen, tag kontakter och jämför prestationer
Analysera skillnader i prestationer
Ställ upp riktmärken och inför förändringar.

Metodens fördelar visar sig genom att ge kännedom om både den egna organisationen och konkurrenternas. Den fäster uppmärksamheten på hotande utvecklingstendenser inom organisationen och kan, om den används rätt, resultera i stora konkurrensfördelar. Nackdelarna är däremot att den är tidskrävande, att det ibland kan vara svårt att få tag i information om konkurrenterna och det kan vara svårt med att få jämförbarhet mellan intern och extern data.

Lilla Torget i Kalmar är en bevarad kulturmiljö. Foto: Jan Eve Olsson.

Börja med en platsanalys

Vad är en platsanalys?

Genom en platsanalys uppmärksammas betydelsefulla aspekter i den byggda miljöns karaktär såsom dess gestaltning, struktur, typologi och rumsbildningar. Genom att betrakta, uppleva och beskriva dessa egenskaper får man en djupare förståelse för de möjligheter varje plats inrymmer. Platsanalysen ger kunskap om dagens fysiska och rumsliga förhållanden, hur de olika delarna historiskt har vuxit fram, vilka krafter som skapat och omformat platsen i olika skeden av stadsbyggandet.

Genom analysen blir man aktivt medveten om arkitekturens och de offentliga rummets funktionella, formmässiga, estetiska, kulturhistoriska, miljömässiga och upplevelsemässiga kvaliteter, brister och utvecklingsmöjligheter. Genom att beskriva byggnaderna och stadsrummen blir man medveten om de särdrag och identitetsskapande kvaliteter som ger orten dess karaktär och attraktivitet. Man får också en djupare förståelse för hur platser brukas och förvaltas – vad som hindrar en god och hållbar livsmiljö. I det perspektivet är de gröna och blå strukturerna i staden särskilt betydelsefulla i platsanalysen. Platsanalysen är en väg till stadsutveckling där de befintliga kvaliteterna är utgångspunkten.

Se på platsen med nya ögon!

Alla platser är unika och har präglats utifrån sin egen speciella historia. Samtidigt har de olika delarna – byggnader, gator, torg och parker – likheter med delar i andra orter, eftersom de tillkommit under liknande förhållanden och under samma tidevarv och stilperiod. När man ska göra en platsanalys är det därför lämpligt att man kombinerar betraktelserna av den egna ortens platser med

inblickar i den svenska stadens historia för att få en förståelse för vilka faktorer som på ett övergripande sätt påverkat utformningen.

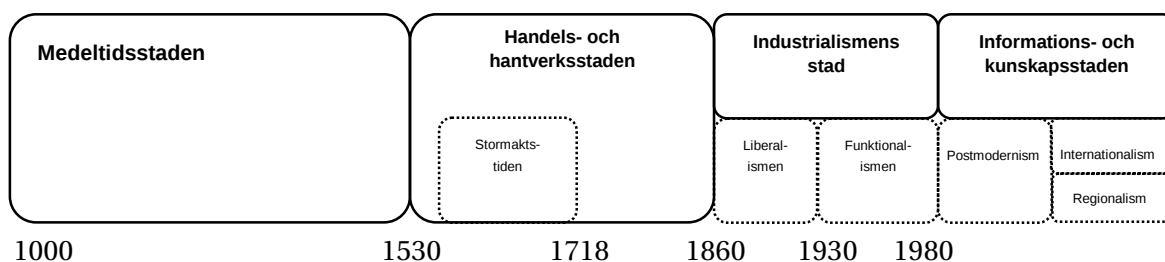
Kombinationen av betraktelser i nuet och reflektioner i historien ger en djupare förståelse för stadens själ. De båda kunskapskällorna stimulerar till att upptäcka, värna, förvalta, utveckla och bygga vidare på staden. Kunskapen ger orten identitet och man känner tillhörighet och stolthet. Kanske ser du på platser med nya ögon efter att ha läst nedanstående korta resumé? I så fall har du redan påbörjat arbetet med en platsanalys.

Den svenska staden

Den svenska stadens historia sträcker sig mer än tusen år tillbaka i tiden. Under större delen av denna tidsrymd har förnyelsen och förändringen av städerna skett mycket långsamt, under flera generationer knappt varit märkbar. Vissa skeden i samhällsutvecklingen har emellertid inneburit mer omvälvande förändringar. Det går därför att urskilja olika epoker i städernas utveckling. Med utgångspunkt från hur det svenska samhället varit organiserat kan, lite förenklat, följande stadstyper urskiljas än idag: Medeltidsstaden (1000-1530), Handels- och hantverksstaden (ca 1530-1860), Industrialismens stad (1860-1980). Den sistnämnda kan i sin tur uppdelas i Liberalismens stad (1860-1930), vilken erbjöd helt nya möjligheter för individen, näringarna och handeln, och Funktionalismens stad (1930-1980), som främst är kopplad till byggandet av det svenska folkhemmet och bilsamhället. Våra städer är nu på väg in i ytterligare en fas, som vi här benämner Informations- och kunskapsstaden.

Våra städer ligger ofta i mötet mellan landsvägar och vattendrag. Foto: Kjell-Åke Jansson

Gemensamt för alla stadstyper är att kommunikationerna och tillgången till produktionsmedel (varor, kapital och arbetskraft) haft avgörande betydelse för fortlevnaden och utvecklingen. För närvarande genomgår vårt samhälle åter en stor förändring där bland annat informationstekniken och målsättningen om en hållbar utveckling står i fokus. Hur detta kommer att påverka våra städer vet vi fortfarande väldigt lite om.

Den enskilt största faktorn till att städerna ser ut som de gör ligger i nationella beslut och styråtgärder. En allmän förståelse för den svenska stadens historia på nationell nivå är därför ett viktigt redskap inför framtiden. Historien upprepar sig, brukar man säga. Att blicka bakåt blir därmed också ett sätt att se framåt.

Denna resumé är ett försök att övergripande tydliggöra de mest avgörande epokerna, strukturerna och karaktärsdragen under den svenska stadens utveckling. Tonvikten ligger på den svenska landsortens mindre och mellanstora städer. De tre största städerna Stockholm, Göteborg och Malmö har sådana särdrag att de bör behandlas separat.

Städernas tillkomst

Staden föddes när människan från naturen skördade och utvann mer än vad det dagliga livet krävde. Hanteringen av varuöverskottet med förädling, handel och transporter kom att ske på platser där stråk, vägar och vattenleder strålade samman. Eftersom sjöfarten var det viktigaste transportmedlet etablerades städerna företrädesvis i anslutning till kusten eller de stora sjöarna och gärna vid en åmynning. Två tredjedelar av Sveriges städer är placerade i dessa lägen. Utifrån läge och topografi anlades städerna med bebyggelse utmed stranden, ån och korsvägen som utvidgades till en torgplats med kyrka och rådhus. Storgatan låg som en ryggrad med tvärgränder som revben åt ömse håll. Detta ursprungliga, terränganpassade stadsbyggnadsmönster har levt kvar och ger ännu stark prägel åt våra allra äldsta städer.

Medeltidsstaden (ca 1000-1530)

Våra första städer har sina rötter i den tidiga medeltiden. De utgör därmed en av de viktiga institutioner som, tillsammans med kyrkan, kungamakten och den organiserade internationella handeln, markerar övergången från forntid till medeltid i vårt land. Det var kungamakten, kyrkan eller stormän inom rikets ledande skikt som var drivande vid anläggandet av de första städerna. Staden blev maktmedlet för att få kontroll över de ekonomiska intressena i omlandet – för att bevaka, beskatta och styra varuhanteringen – liksom de politiska, juridiska och kyrkliga funktionerna. Här lades också grunden till det övergripande sociala samhällsansvaret genom inrättandet av hospital och helgeandshus, den tidens ålderdomshem och fattighus. Genom staden byggdes staten.

Från mitten av 1300-talet planlades städerna företrädesvis efter tyskt mönster i ett organiskt rutnät med gemensamt torgrum för rådhus och kyrka. 1357 kodifierades²² städerna efter tysk köpstadsförebild genom en särskild lag, Magnus Erikssons stadslag.

Den senare delen av medeltiden är den första stora stadsgrundningsperioden i Sverige. Från denna tid har ett femtiotal städer sitt ursprung. Idag är det i första hand det småskaliga gatunätet och kvartersmönstret som minner om den här perioden, men också kyrkor och enstaka profana byggnader. Arboga och Nyköping är exempel på städer från den här tiden.

Medeltidsdagar i Arboga. Foto: Göran Oldén

²² kodifiering innebär en sammanföring av spridda lagar eller sedvanerättsliga regler till ett systematiskt ordnat, enhetligt lagverk

Handels- och hantverksstaden (1530-1860)

Mitten av 1600-talet är stadsbyggandets och stadsregleringarnas stora epok i Sverige. Efter förebilder nerifrån Europa avsåg de ledande i riket att modernisera den unga svenska stormakten och att försvara den genom anläggande av militärstäder.

Lantmäteriorganisationen inrättades redan 1628 med det uttalade syftet att göra avritningar av alla svenska städer för att kunna se *»huru de bäst och lägligast till en god skickelse förbättras kunna«*. Avsikten var uppenbarligen att reglera samtliga äldre städer. Förebilden var den enkla rätvinkliga rutnätsplanen som än idag präglar majoriteten av våra äldre stadskärnor.

Perioden 1580-1680 är den andra stora stadsgrundningsepoken i Sverige med ett 30-tal nya stadsbildningar. Exempel på stadsbildningar från den här tiden är Alingsås och Karlskrona. Under den resterande perioden fram till mitten av 1800-talet förändrades våra städer mycket lite och endast en handfull nya orter fick stadsrättigheter.

Handels- och hantverksstaden var en trästad i en och två våningar. Foto: Kjell-Åke Jansson

Handels- och hantverksstaden är intimt förknippad med den skandinaviska trästaden, ett viktigt bidrag till det europeiska kulturarvet. Varje ort hade sin kultur och sitt byggnadsskick präglat av platsen, de naturgivna byggnadsmaterialen, näringarna och människorna på orten. Sättet att bygga och pryda hus och beklädnader blev därmed uttryck för en lokal kultur, som gjorde sig gällande i alla stadssamhällen fram till vår tid.

Från mitten av 1700-talet upprättades lokala byggnadsordningar *”till stadens prydnad utvändigt samt säkerhet mot eld invändigt”*. Mellan år 1700 och 1820 förekom 125 stadsbränder, men förutom i några undantagsfall återuppfördes städerna efter befintlig fastighetsordning.

Liberalismens stad (1860-1930)

Andra halvan av 1800-talet blev en brytningstid och en nyordning av samhället. Det var utvecklingen av ångmaskinen, elektriciteten och förbränningsmotorn som skapade förutsättningarna för industrialismen och utvecklingen av de nya kommunikationsmedlen. En rad nationella beslut understödde denna utveckling. Viktigast var kanske skråväsendets avskaffande 1846 och införandet av den totala näringsfriheten 1864. Med dessa beslut förlöstes den företagsamhet som legat låst hos de breda folklagen. Det är under det sena 1800-talet som de svenska snilleindustrierna (grundarna till bland annat LM Ericsson, SKF, ASEA, Atlas Copco, Bofors och AGA) uppstår, vilkas välfärd vi fortfarande är beroende av.

Med liberalismen växte stenstaden fram. Foto: Göran Oldén

Efter 1862 års kommunallag kom många nya offentliga byggnadsverk att prägla stadsbilden.
Foto: Göran Oldén

En annan viktig faktor var insikten om att det allmänna måste ta ett övergripande ansvar för samhällsutvecklingen i alla dess delar. Genom 1862 års kommunallag utökades myndigheternas ansvarsområden och landstingen inrättades. Med dessa beslut följde en utbyggnad av bland annat lasarettssjukvård, skolväsende, brandkår, stadshus och inte minst infrastruktur i form av nät för vatten och avlopp, gas, elektricitet samt system för renhållning. Dessa funktioner manifesterades av byggnader i närmast monumental skala och framträder än idag som storslagna solitärer i stadsbilden, liksom bankerna som hade en nyckelroll under denna expansiva period.

1874 fick Sverige också sin första riksgiltiga byggnadsstadga sedan Magnus Erikssons stadslag från 1357. Utifrån denna och de samtida hälsovårds- och brandstadgorna formades städerna under de följande decennierna. Ledstjärnorna var framkomlighet, sundhet (rymd, ljus och luft), brandsäkerhet och prydlig stadsbild. Byggnadsstadgan var skriven med enhetliga regler, med en standard i mått och material som byggde på en storskalig rutnätsordning. Det gör att effekterna av stadgan fortfarande ger sig starkt tillkänna i många städer, trots senare tidars ingrepp. Om de tidigare lokala byggnadsstadgorna hade varit anpassade för den förindustriella trästaden var nu ansatsen industrialismens moderna stenstad. De nya höga stenhusen, de breda gatorna och esplanaderna, villastaden och det nya inslaget av parker bröt abrupt mot både i uttryck och skala mot den äldre bebyggelsen.

Det sena 1800-talet är också tiden för bildandet av de första folkrörelserna och byggandet av samlingslokaler, missionshus, folkets hus, folkparker samt, efter sekelskiftet, egnahemsrörelsens

småhusbebyggelse. Med inrättandet av egnahemslånefonden 1904 fick Sverige sin första bostadspolitik.

Det var framförallt i ytterområdena som städerna växte. Byggnadsstadgan krävde att varje stad skulle ha en plan som grund för utbyggnader. Kring sekelskiftet fick emellertid dessa nya områden en utformning som skilde sig radikalt från den tidigare epokens rätlinjiga och tätt bebyggda stad. Planerna formades till ett konstfullt mönster av mjukt slingrande gator där små oregelbundna platser och parker vävdes in. Planerna är starkt förknippade med den då rådande arkitekturstilen l'art nouveau eller jugend. Denna epok blev dock mycket kortvarig och kan ses som en reaktion mot 1874 års något stelbenta byggnadstadga. Synsättet konfirmerades i 1907 års lag om stadsplan och tomtindelning. Denna förespråkade ett friare förhållningssätt i stadsbyggandet och byggde på byggnads- kvarter som utgår från terrängförhållanden och med grönska som dominerande inslag. Efter sekelskiftet introducerades också de så kallade storgårdskvarteren, som byggde på att en och samma fastighetsägare innehade hela kvarter. Därmed möjliggjordes stora gemensamma gröna gårdar i det inre av kvarteren.

Den kraftiga befolkningsökningen i städerna under senare delen av 1800-talet har sin förklaring. Jordbrukets rationalisering (skiftes-reformerna och förbättrade brukningsmetoder och redskap) samt medicinska framsteg skapade ett befolkningsöverskott på landsbygden. Samtidigt hade den tekniska utvecklingen och kommunikationerna nått en sådan mognadsgrad att industriproduktion i städerna blev möjlig. Under perioden 1860 till 1910 ökade de svenska städernas befolkning med nästan en miljon invånare.

Under det sena 1800-talet uppträdde även en ny form av ortsbildning, järnvägssamhället, då stambanornas sträckning utlades med den uttryckliga målsättningen att inlandsbygderna skulle aktiveras. Arkitekten Adolf Wilhelm Edelsvärd upprättade en idealplan för de nya järnvägsstationerna. Planen innehåller förutom järnvägsområdet med stationen också ett industriområde utmed järnvägen, en esplanad (Järnvägsgatan) och en järnvägs- park. Dessa planer har kommit att avsätta en tydlig prägel på många stads- kärnor. Med järnvägen förlöstes det gamla samhället. Man levde inte längre lokalt och Sverige fick för första gången en riksgemensam tid.

Andra strömningar i tiden är idén om "trädgårdsstaden" som skulle förena stadens och landsbygdens goda kvaliteter. Några idealstäder uppfördes i England efter upphovsmannen Ebenezer Howards principer. Även i Sverige uppfördes trädgårdsstäder och tankegångarna har influerat stadsplanerare allt sedan dess.

Under 1900-talets första hälft fick 41 städer stadsrättigheter, vilket innebär att denna period är den tredje stora stadsgrundnings- perioden i Sverige. Exempel på orter som fick stadsrättigheter eller köpingsrättigheter vid den här tiden är Boden, Hallsberg och Katrineholm. 1900-talsstaden är långt mer varierad i sin struktur än de anlagda 1600-talsstäderna. Som alltid var det kommunikatio- nerna som påverkade ortens läge och framväxt.

Efter den intensiva byggnadsepoken kring sekelskiftet och framväxten av stenstaden förändrades inte städernas stadskärnor speciellt mycket förrän innerstadssaneringen tog fart på 1960-talet. Innerstäderna hade fått sina grundkaraktärer som handelsstäder, förvaltningsstäder, industristäder och hamnstäder, begrepp som lever kvar än idag.

Funktionalismens stad (1930-1980)

Bakgrunden till de omfattande förändringar som kom att genomföras i alla våra städer från 1950-talet och framåt står att finna i det stadsbyggnadsideal och den arkitekturstil som lanserades på 1930-talet, funktionalismen. Slagorden var delvis desamma som gällde för byggandet kring sekelskiftet, nämligen rymd, ljus och luft, men med det väsentliga tillägget "funktion överordnat allting annat".

Funktionalismen förenade en stark tro på den moderna teknikens möjligheter och en vilja att förändra samhället med ett breddat välstånd genom storskaliga samhällsprojekt. Detta synsätt stämde väl ihop med de socialdemokratiska tankarna om en statlig bostadspolitik med stora bostadssociala satsningar och förverkligandet av folkhemmet. Processen inleddes med byggandet av så kallade barnrikehus och bildandet av de allmännyttiga bostadsföretagen, men fick avbrytas på grund av andra världskriget. Perioden 1930 – 1950 kännetecknas av ett bostadsbyggande i öppna kvartersformer med lamellhus, punkthus, stjärnhus och långa huskroppar i slingrande form. Närmast de friliggande husen utbildades en halvvoffentlig utemiljö som successivt övergick i ett grönområde som var mer offentligt.

Först på 1950-talet hade tillväxten i ekonomin nått en sådan nivå att de storskaliga planerna kunde sättas i verket. Den nya staden, funktionalismens eller modernismens stad, kunde byggas och Fattigsverige skulle på några årtionden under de så kallade rekordåren komma att ersättas av ett välfärdssamhälle.

Bilen, detta från bekvämlighetssynpunkt oöverträffade transportredskap, blev utgångspunkten för formandet av det nya produktions- och konsumtionssamhället. Tidigare hade man varit tvungen att begränsa städernas utbredning, men bilen, bussen och spårvägen ändrade på detta. Resultatet blev både en utspridning av bebyggelsen och en gruppvis koncentration av funktioner i staden. Likartade verksamheter lades tillsammans, utspridda och åtskilda i enklaver som var omgivna av naturmark eller parkområden, så kallad zonering. Resultatet blev en utglesning av stadsbebyggelsen vilken man idag försöker korrigera genom olika typer av förtätningsprojekt. Nya inslag i stadsbygden blev bostadsområdet, den snabbt utbyggda stadsdelen som uteslutande var planlagd för boende, liksom renodlade industri- och handelsområden.

Funktionalismen bröt med rytm och skala i det tidigare stadsbyggandet. Foto: Göran Oldén

Tillgängligheten med lastbil och bil för varu- och persontransporter krävde bredare gator och centrumleder, vilket fick till följd att hela kvarter måste rivas i stadskärnorna. Det urgamla stadsbyggnadsmönstret i form av tomt- och kvartersgränser, som kunnat bestå sedan medeltiden, bröts därmed upp. Istället växte här fram varuhus, kontorshus och administrativa byggnader, ofta utan anpassning till ortens karaktär och i en helt ny, för staden främmande rytm och skala. (Under åren 1955-65 byggdes över 200 varuhus.) I många fall kom ett helt kvarter att bestå av en enda byggnad, ytterst formförenklad, i ett och samma material och med en enda funktion. Det historiska kvarteret har ingen baksida utan vetter mot gata och gård. När kvarteret blev en byggnad så fick det en framsida och en baksida med åtföljd att centrala stadsgator reducerades till ytterst torftiga lastintagsmiljöer. En 300-årig stadsbyggnadstradition bröts abrupt och tanken på staden som en konstnärlig helhet försvann. Stadsrummet blev istället i första hand präglad av nyttotänkande och den "gamla staden" blev nästan en symbol för fattigdom och ståndssamhälle som man ville avlägsna sig ifrån.

Den bostadssociala satsningen 1965, det så kallade miljonprogrammet, innebar att en miljon bostäder skulle byggas på tio år. Detta är den största satsning som något land gjort för att lösa bostadsbristen. Med nödvändighet kom denna bebyggelse att präglas av de kvantitativa målsättningarna och de viktigaste styrmedlen blev storskaligt industrialiserat byggande och planmässig samordning. Standardisering, elementbyggeri och serietillverkning betraktades som nödvändiga för att klara målen och hålla nere kostnaderna. Dominerande planideologi var trafikseparering och grannskapsenheter med stadsdelscentra. Utrymmet emellan

bebyggelseenklaverna nyttjades som trafikzoner och stora park-områden, vilket medförde barriärverkan mellan områdena.

I samband med att innerstäderna tömdes på boende kunde den stora stadssaneringen inledas och stora delar av den äldre bebyggelsen rivas. Under 1970-talet växte en opinion fram bland allmänheten. Proteströrelser bildades i form av miljögrupper, gröna vågen, almbåket, rädda Haga, husockupationer, kritik mot förortsgetton etcetera. De kulturmiljövårdande myndigheterna upprättade bevarande- och kulturmiljöprogram för kvarvarande äldre stadsmiljöer.

En annan mer smygande förändring av innerstadens bebyggelse tog sin början 1972 och orsakades av den stora oljekrisen. Energibesparing fick högsta prioritet och generösa statliga bidrag utgick till fastighetsägarna, om dessa genom ombyggnation kunde sänka energiåtgången. Tyvärr blev tilläggsisolering av ytterväggar det nästan allena rådande alternativet, vilket kom att ske utan speciell hänsyn till de kulturhistoriska värdena. Otaliga är de vackra husfasader som idag döljs under korrugerad plåt.

1970-talets utvändiga tilläggsisolering förstörde stilen på många byggnader.
Foto: Göran Oldén

Tio år senare var det dags för nästa storskaliga statliga satsning. Efter genomförandet av miljonprogrammet stod Sverige med en överdimensionerad byggnadsindustri. För att i någon mån råda bot på detta lanserade staten det så kallade ROT-programmet (reparation, om- och tillbyggnad). Avsikten var att upprusta den kvarvarande äldre bebyggelsen till modern standard. De statliga subventionerna var emellertid utformade så att det oftast lönade sig att göra stora omfattande och standardiserade ingrepp, istället för små genomtänkta som tog hänsyn till den enskilda byggnaden. Dessutom var

lagstiftningen sådan att nybyggnadsreglerna gällde även vid ombyggnader, vilket i sig medförde onödiga och kostsamma ingrepp. Byggnadsindustrins omställning från storskalig nyproduktion till upprustning av enskilda fastigheter av varierande ålder och byggnadsteknik innebar också att man tog med sig de nya teknikerna in i de gamla husen, vilket inte alltid var så lyckosamt. Sammantaget medförde detta att de kulturhistoriska och kvalitativa värdena återigen fick stryka på foten. En stor del av husen i resterande äldre bebyggelse blev sedan föremål för marknadens så kallade »förädling« i den fastighetshausse som pågick under 1980-talet.

Informations- och kunskapsstaden (1980—)

På 1980-talet blev det uppenbart att det renodlade funktionalistiska och rationalistiska stadsbyggnadsidealet förbisåg viktiga mänskliga värden.

Den speciella form av samhällsbyggande, med fokus på bostadsbyggande, som vi sett växa fram sedan 1930-talet stod dessutom inför genomgripande förändringar. Nybyggarsamhället Sverige var för tillfället färdigbyggt. Bostadsytan hade på 30 år ökat från en av Europas lägsta till en av de högsta.

Samtidigt tvingade statens försämrade finanser och den växande statsskulden fram en nedmontering av den statliga styrningen och planeringen. Ansvaret för den fysiska planeringen delegerades istället allt tydligare till kommunerna genom den nya plan- och bygglagen som kom 1987 och bildandet av Boverket 1988. Boverket, som ersatte Planverket och Bostadsstyrelsen, fick en mer uttalad inriktning mot kunskapsutveckling istället för direkt styrning och fördelning av subventioner.

Med informations- och kunskapsstaden föddes utsiktsarkitekturen.

Foto: Göran Oldén

Även kommunernas ekonomi hade dock försämrats. Detta tvingade i sin tur fram ett starkare beroende av marknadens initiativ vilket visade sig i form av exempelvis förhandlingsplanering där byggrätten blev en handelsvara.

Allt detta sker under en period som har betecknats som ett paradigmskifte i samhällsutvecklingen lika omvälvande som övergången till industrisamhället. Den revolutionerande utvecklingen av informationstekniken, automatiseringen av industriproduktionen, globaliseringen och omställningen från slit- och slängsamhälle till en hållbar utveckling kommer att innebära stora förändringar i människors livsmiljö och våra städer. Ett febrilt sökande efter nya stadsbyggnadsprinciper och ett experimenterande med nya uttrycksformer pågår. Postmodernism och New urbanism söker utvecklingsvägar som utgår från den gamla europeiska staden. Uttrycksformer som nymodernism och high-tech-arkitektur utgår från 1930-talets funktionalistiska grundtankar men hävdar goda materialval och utformningen av arkitekturens detaljer så att inte kvaliteten i den nya bebyggelsen utarmas på samma sätt som skedde under 1970-talet.

Stadsbyggandet efter ROT-programmet handlar om att återskapa den levande stadskärnan genom ökad funktionsintegrering, fler boende och en mänskligare skala. I de gamla innerstäderna har det skett en förnyelse med kvalitativa förbättringar både av form och innehåll. Blandstad och förtätning har blivit modeord och människorna har åter fått företräde framför bilen. Ny central mark har också blivit tillgänglig för bland annat bostäder i samband med nedläggningar av hamnområden och industrier. Norra Älvstranden i Göteborg är det största sammanhängande stadsförnyelseprojektet i Sverige på många år. Sjönära boende med havsutsikt upplevs som högsta kvalitet och den så kallade utsiktsarkitekturen breder för närvarande ut sig i våra hamnstäder.

Stadens funktioner, rum, vatten och grönska

Våra gamla vackra stadskärnor liknas ibland vid konstverk som man kan gå omkring i. De är konstverk som vi på gott och ont ständigt påverkar och förändrar, men som vi också präglas och påverkas av.

Utgångspunkten för att våra städer ska fungera är dock att de innehåller basala funktioner, som bostäder, arbetsplatser, affärer och kommunikationer. Staden är ju till för oss människor och därför måste där också finnas vatten och grönska, platser för sinnliga upplevelser, samvaro och möten, kultur, fritid, avkoppling, nöjen, skönhet.

För att en stad eller stadsdel ska fungera långsiktigt måste den innehålla en lagom blandning av funktioner och upplevelser. En stadskärna som förlorar någon viktig del, till exempel handeln, tappar också i andra delar. Syftet med ortsanalyser är bland annat att identifiera dessa viktiga funktioner och upplevelser.

Vissa städer har ännu plats för grönskans själ och romantik. Foto: Kjell-Åke Jansson

Mötet med en stad är mötet med dess gator, torg och parker, det vill säga de offentliga rum som bildas mellan kvarteren. Den svenska stadens särdrag och kvalitet är att den är liten, rymligt byggd och innehåller mycket träd och grönska. Idag ser allt fler också grönskans betydelse för att åstadkomma hållbara städer och samhällen. Såväl ekologiska, sociala som arkitektoniska och kulturella värden finns att ta vara på. För de människor som bor i staden har grönskan stor betydelse för livskvalitet och hälsa. Platser med grönska och vatten är platser för möten, stillhet, avkoppling, frisk luft och möjligheter till promenader, lek, spel, odling och motion.

Stadens mark har formats efter olika arkitektoniska ideal och trädgårdskulturer till parkanläggningar, kyrkogårdar, alléer, strandpromenader, bostadsgårdar, kolonilotter och trädgårdar. Stadsbyggare och trädgårdsarkitekter har sedan 1800-talet utnyttjat grönskan för att förstärka stadsrummet och visa vägen, men också för att försköna och mjuka upp stadens arkitektur.

Parker, naturliga grönområden, vattenspeglar och grönska i form av träd och buskar i gaturummet ger tillsammans med byggnader, gator, torg och vatten staden dess struktur och karaktär.

Grönområdena har flera viktiga funktioner i stadskärnan. De bidrar till ekologisk balans och biologisk mångfald. De förbättrar klimatet genom att producera syre, rena luften från avgaser, dämpa trafikbuller, öka luftfuktigheten, ge skugga, bryta och dämpa vindar samt utjämna temperaturen. De fungerar också som recipienter för biologisk kommunalteknik genom att ta hand om dagvatten och vissa avfallsprodukter.

Grönskans stora skönhetsvärde gör dessutom att en stad rik på grönska är en stad rik på skönhet.

Kulturhistoriskt värde

Kulturmiljö kan beskrivas som spår av människors liv och verksamhet eller som vardagens utformning under olika tidsskeden. Kulturmiljön är alltså något alldagligt och självklart, något vi ständigt har omkring oss och som vi tar för givet.

Oftast märker vi inte heller förrän i efterhand när värdefulla inslag i miljön gått förlorade. Det är därför det krävs aktiva insatser för att uppmärksamma, identifiera och skydda värdefulla miljöer. Ansvaret för värnandet om vår kulturmiljö delas av oss alla.

Kulturmiljövård innebär emellertid inte att all äldre bebyggelse, miljöer och strukturer ska bevaras. Successiva förändringar i stadsmiljön är en förutsättning för att våra stadskärnor ska leva och utvecklas och givetvis måste även vår tid få dokumentera sig i stadsbilden. För att kunna bedöma vad som är viktigt att bevara krävs därför att man tar fram ett kunskapsunderlag genom inventeringar och analyser.

Det är också viktigt att den nya bebyggelsen på ett harmoniskt och rättvisande sätt infogas i stadskärnan så att stadens identitet och karaktär inte går förlorad utan istället utvecklas. Kulturhistoriskt värde i form av bebyggelse innehåller flera aspekter, viktigast är kanske den historieberättande. Bebyggelsen är ju ofta det enda påtagliga som finns kvar av vår historia. Upplevelsen av äldre bebyggelse kompletterar och bidrar därmed med ytterligare en dimension till de skrift- och bildmässiga framställningarna.

De mest uppenbara skälen för att värna en speciell bebyggelsemiljö kan formuleras i alldagliga termer: för att vi tycker om den, för att den är vacker, för att den betyder något för oss, för att vi har många minnen förknippade med den. Vi känner helt enkelt att kulturmiljön har grundläggande betydelse för vårt behov av skönhet, trygghet, gemenskap, identitet, kontinuitet och tillhörighet. Man säger att miljön har ett bruksvärde, det vill säga den har en social och estetisk funktion för oss som lever och verkar i den.

Ibland ökar detta bruksvärde med tiden. För fastighetsägaren kan effekten emellertid vara den motsatta, särskilt i stadskärnorna där markpriserna hela tiden ökar. För en fastighetsägare är det bytesvärdet som är det intressanta, det vill säga den ekonomiska avkastning som bebyggelsen kan ge. Här föreligger en konfliktsituation mellan allmänintresset och de enskilda intressena som måste hanteras. Denna konfliktsituation har ökat under 1900-talet. Så länge som de materiella tillgångarna var knappa och dyrbara, svarade de praktiska förutsättningarna för en långsam och försiktig förändring av kulturmiljön. Så var det i Sverige i stor utsträckning ända fram till vårt sekel. Det är först under senare delen av 1900-talet som vi har fått möjligheten att mycket snabbt och radikalt förändra och riva hela stadsdelar och därmed fullständigt omgestalta hela miljöer.

Detta har ibland skett utan minsta hänsyn till de befintliga värdena och det nya har heller inte anpassats till den omgivande miljön. Insikten om att något också går förlorat vid dessa stora

förändringar har ökat. Den till synes värdelösa bebyggelsen visade sig betyda mer än vad man först anade. Det handlar då om djupare och mer svårdefinierade värden som har att göra med symboler, traditioner, hembygd, kultur, kontinuitet, tidsuppfattning och världsbild. Betydelsen av dessa värden blir uppenbar först när de ställs på sin spets till exempel i en krigssituation när en angripare, som ett led i strategin, systematiskt raserar allt som har med den inhemska kulturen att göra, eller efter ett krig när människor bestämmer sig för att återuppföra hela stadsdelar så som de en gång såg ut. För att analysera och få gehör för dessa mer svårdefinierade värden krävs kunskaper och analysmetoder. Kulturhistoriskt värde är ju som vi sett inte något entydigt vetenskapligt begrepp, utan innehåller också delar som har att göra med upplevelser och känslor. Det är då lätt att tala om tyckande. Riksantikvarieämbetet har bland annat därför tagit fram ett system för kulturhistorisk värdering. Systemet går i korthet ut på att identifiera bebyggelsens historiska värden. Med dessa som grund formuleras sedan de mer subtila upplevelsevärdena som exempel konstnärligt värde, patina. Till detta läggs sedan också vissa förstärkande värden som äkthet och sällsynthet. Tillsammans bildar detta grund för den motivtext som ska förklara varför en miljö eller en byggnad är värdefull och hur den ska behandlas för att bibehålla sitt värde.

Kulturmiljöer ska användas. Här är det cirkus på Stortorget i Karlskrona. Foto: Göran Oldén

Så gör man i Danmark och Norge

Erfarenheter från Danmark

I Danmark beslutade Folketinget 1986 att kommunerna måste prioritera sina insatser för värnande om befintliga kvaliteter i stadsmiljön. År 1988 fick Miljø- og Energiministeriet i uppdrag att utveckla en metod och vägledning för att kartlägga och registrera värdefulla byggnader och stadsmiljöer. Det uttalade syftet var att få fram underlag för den framtida stadsutvecklingen.

Metoden, som blev en sorts platsanalys, fick namnet SAVE (Survey of Architectural Values in the Environment) och används lika i hela landet. Den betonar bebyggelsens visuella egenskaper, historiska värden och sammanhang, det vill säga hur vi upplever och tolkar staden.

Processen bygger på ett samarbete mellan staten och kommunerna och handlas upp till fast tidsram och pris från specialutbildad personal från ministeriet. Som komplement till sakkunniggruppen finns en lokal följe-grupp. Denna grupp innehåller representanter från kommunstyrelsen, kommunala förvaltningar, lokala muséer och föreningar samt från miljöministeriet. Kostnaden för en medelstor kommun är cirka en miljon danska kronor, där kommunen står för cirka 25 procent av kostnaden. Materialet presenteras i en *Kommuneatlas* som till stor del består av bilder och kartor. Atlasen följer en enhetlig uppläggning över hela Danmark. I atlasens kartor kan man därmed jämföra olika områden med varandra. Kommunatlasen är inte juridiskt bindande men utgör ett bra underlag inför framtida förändringar. Idag är arbetet i stort sett genomfört och sjuttiofem av de stora danska köpstäderna har en *Kommuneatlas*.

Kommuneatlasen används som underlag för bedömningar vid stadsutveckling (byudvikling), kvartersförnyelse (kvarterløft) och andra bidragsformer enligt den danska stadsförnyelselagstiftningen.

Erfarenheter från Norge

I Norge togs frågan om stadsmiljön upp i Stortinget 1990.

Bakgrunden var att norska tätorter blivit "stygge" och i hög grad mist sin karaktär och identitet bland annat på grund av rivningar och att ny bebyggelse tillkom utan tanke på omgivningen eller de kulturhistoriska värdena. Städerna upplevdes splittrade och fragmenterade och hade mist sitt inre sammanhang. Detta resulterade i att Miljøverndepartementet 1993 tog fram en handbok/vägledare om *stedsanalys* samt fyra rapporter för att utveckla "det gode sted". Som en strategi att förbättra orterna utvecklades *stedsanalysen* till det viktigaste analysredskapet.

Metoden syftar till att beskriva städers och tätorters karaktär som underlag i olika planfrågor. *Stedsanalysen* hävdar inte en utan sex olika metoder att utgå från, där den danska SAVE-metoden ingår som en. *Stedsanalysen* tillämpas inte heller enhetligt över hela landet som den danska SAVE-metoden. Det finns metoder som lämpar sig bäst för städer och andra som inriktar sig på

landsbygden. En *stedsanalyse* bör dock alltid innehålla alla typer av kunskapsunderlag som behövs för att fatta planbeslut om den fysiska miljön.

Vid introduceringen gjordes till att börja med stora resurskrävande *stedsanalyser* som kunde ta upp till tre år i anspråk, med statsbidrag uppemot 1,5 miljoner norska kronor. Numera är *stedsanalysen* rutin i Norge i samband med översiktsplanering och områdesplanering och det har vid det här laget gjorts mer än 200 stedsanalyser. Kostnaderna för dessa ligger på några hundra tusen kronor beroende på ortsstorlek och omfattning.

De utvärderingar som gjorts i Norge och Danmark visar på mycket goda erfarenheter. *Stedsanalyserna* har gjort det möjligt för en större krets att förstå och ta ställning till den framtida stadsutvecklingen.

Stedsanalysens metoder

Miljøverndepartementets handbok för stedsanalyser ger ingen bestämd modell för hur en stedsanalys ska utföras utan presenterar sex metoder att utgå från; *Natur- och landskapsanalys*, *Kvalitativ platsanalys*, *Realistisk platsanalys*, *Kulturmiljöanalys*, *Kommuneatlas* och *Estetisk stadsutformning*. Man väljer den eller de metoder som är mest relevanta för ortens förhållanden. Gemensamt för de vanligaste metoderna är att de innehåller följande fyra teman:

- *Landskap och naturförutsättningar* (ortens lokalisering i landskapet och vad som styrt etableringen, klimat, topografi, material, sammanhang i regionen, närhet till andra städer med mera)
- *Historisk utveckling* (krafter som styrt utvecklingen som exempelvis planideal, stadsbränder, inverkan av järnväg, industrialisering, ägostrukturer med mera)
- *Bebyggelsestruktur* (geometriska principer som bebyggelsen i olika delar av staden är inordnade efter, kommunikationsstråk, rumsliga sammanhangen/topologi, bebyggelseutveckling med årsringar och byggnadsstilar med mera). En faktisk bild och en visuell bild kan kombineras med Kevin Lynchs mentala modell hur människor upplever staden genom alla sina sinnen.
- *Enskilda byggnader, anläggningar och andra element* (byggnader är viktiga historiska källor, de är meningsbärande ikonografiska spår av social och kulturell karaktär – exempelvis är kyrkan och rådhuset placerade och utformade som synliga maktfaktorer).

Metoderna kan också innehålla sådana aspekter som upplevs speciellt viktigt för den enskilda orten eller som behöver detaljstuderas som till exempel stadens identitet, image, grönstruktur, kulturmiljö etcetera.

Genom att arbeta med en större temabredd har stedsanalysen förutsättningar att resultera i en bredare analys än SAVE-metoden. Samtidigt innebär dock breddningen och valbarheten efter lokala förhållanden minskad generalitet, överblick och jämförbarhet.

En stedsanalys kan vara aktuell som kunskapsunderlag för översiktsplaner och fördjupningar av dessa, för politiska riktlinjer, vid bygglovsprövningar och vid konsekvensbedömningar.

Exempel från Stavanger i Norge

I Norge är det som nämnts rutin att man gör en stedssanalyse (platsanalys) som kunskapsunderlag till arbetet med en kommuneplan (översiktsplan) eller en kommunedelsplan (fördjupning av översiktsplan). NIBR (Norsk institutt for by- og regionforskning) har utvärderat de norska stedsanalyserna och funnit att dessa är så betydelsefulla att man bör fortsätta med det arbetet.

Stedsanalysen för Stavanger centrum är ett av de exempel som man särskilt lyfter fram. Vi har därför valt att kortfattat beskriva just den stedsanalysprocessen för att förmedla en idé om vad en platsanalys kan vara. Skälet till att vi väljer ett norskt exempel är att det än så länge inte gjorts så många platsanalyser i Sverige för större orter.

Stedsanalys Stavanger centrum

I början av 1990-talet beslutade kommunstyrelsen att det skulle göras en *stedsanalyse* och en *kommunedelsplan* för Stavanger centrum. Bakgrunden till beslutet var att politikerna och kommunledningen önskade en "helhetsplan" för Stavanger centrum. Inom ett relativt begränsat geografiskt område fanns närmare etthundra *reguleringsplaner* (detaljplaner). Avsaknaden av en "helhetsplan" gjorde att politikerna fick företa "bit för bit beslut" när nya förslag presenterades.

Stedsanalysen skulle fungera för flera syften:

- som ett kunskapsunderlag i samband med arbetet med *kommunedelsplanen* för Stavanger centrum
- som ett självständigt referensunderlag och hjälpmedel för efterkommande projektutvärderingar, förvaltning och planläggning
- användas vid diskussioner om värnandet och utvecklingen av centrummiljön

- användas vid konsekvensutvärderingar i samband med andra miljömässiga och samhällsekonomiska företag
- förmedla kunskap och förståelse om stadens tillblivelse för exempelvis skolan.

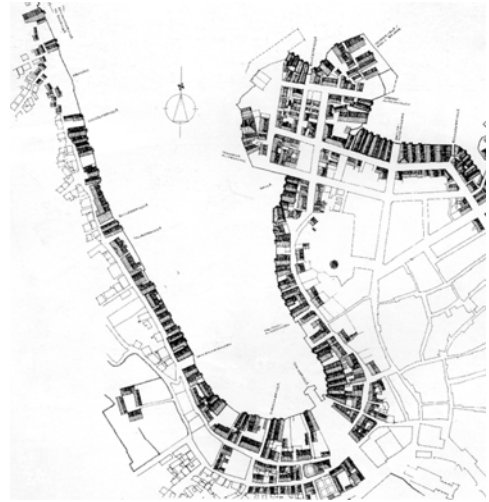
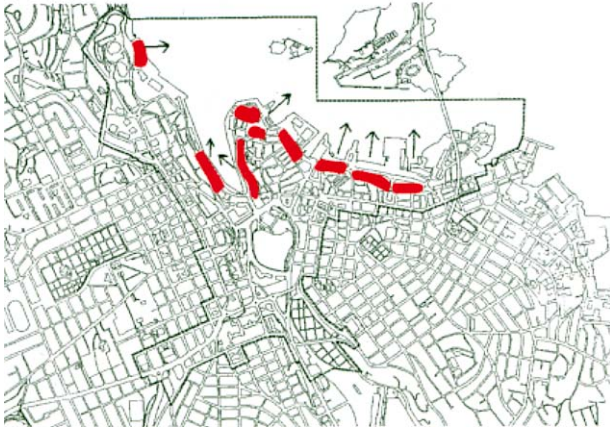
Arbetet med *kommunedelsplanen* var dock den överordnade nivån. Kommunen var angelägen om att få fram ett övergripande dokument då man konstaterat att man inte längre kunde styra utvecklingen utan alltmer hamnat i en situation där man hade att ta ställning till mer eller mindre färdiga projekt. En annan viktig faktor var att centrumplanering numera mestadels handlar om förändring av befintlig bebyggelse vilket kräver vidgade kunskaper om platser och befintliga kvaliteter. Stedsanalysen är idag ett komplement till kommunedelsplanen. Analysen förklarar Stavangers framväxt och egenart, vilka krafter som har format staden. Den pekar ut viktiga identitetsskapande och upplevelsemässiga platskvaliteter i dagens Stavanger. Analysen omfattar 167 sidor vilka företrädesvis innehåller kartor, fotografier, bilder och illustrationer.

Man beslutade att bedriva arbetet i kommunal regi och parallellt med planarbetet. Den totala externbudgeten var på 350 000 kronor. och sammantaget använde kommunen 3-4 årsarbeten av egna resurser på utarbetandet av själva *stedsanalysen* och kommunedelsplanen. För stedsanalysedelen ansökte man och fick bidrag från Miljøverndepartementet.

I data- och analysarbetet ingick tolv temagrupper med sammanlagt 70 personer från bland annat kommunen, högskolor, näringsliv samt personer med speciell fackkompetens. Politiker deltog inte i dessa grupper då de ansågs ha en tendens att tidigt binda sig för lösningar. Fyra temagrupper behandlade programarbetet för stedsanalysen, äldre och nyare arkitektur, samt stadsmiljön. Till projektgruppen för stedsanalysen knöts också intern och extern fackkompetens. De övriga temagrupperna knöts till planarbetet. Till projektgruppen knöts också en "följegrupp" bestående av antikvarier, historiker och arkitekter. I analysarbetet anpassades metoderna till de resurser som man hade tillgång till.

Som brukligt bestämdes att arbetet med stedsanalysen skulle innehålla de fyra huvudtemana natur och landskap, historisk utveckling, bebyggelsens organisering samt byggnader och enskilda element. Viktigt var också att formulera förhållningssätt till de kvaliteter som observerades eftersom planarbetet pågick parallellt. Efter en förstudie bestämde man sig för att använda de två analysmetoderna Realistisk platsanalys och Kommuneatlas/SAVE.

Sjøhusrekken

Raden av sjøhus längs kajen gav Stavanger dess ursprungliga karaktär. Illustration ur Stedsanalyse Stavanger sentrum.

Dagens Stavanger. Illustration ur Stedsanalyse Stavanger sentrum.

Landskap...

Landskap och naturförutsättningar har stor betydelse för ortens lokalisering, karaktär och utveckling. Placeringen vid en skyddad vik, landskapsrummen, vinterklimatet, trä som byggnadsmaterial, utvinning av råvaror med mera är exempel på detta. Kommunen konstaterade dock att man inte hade tillräckliga resurser för att göra detta arbete fullödigt och bestämde sig istället för att koncentrera sig på ett försök till en rekonstruktion av "det opprinnelige landskap" det vill säga ursprungslandskapet....

Ursprungslandskapet .Illustration ur Stedsanalyse Stavanger sentrum.

Dagens Stavanger. Illustration ur Stedsanalyse Stavanger sentrum.

....och stadsbild

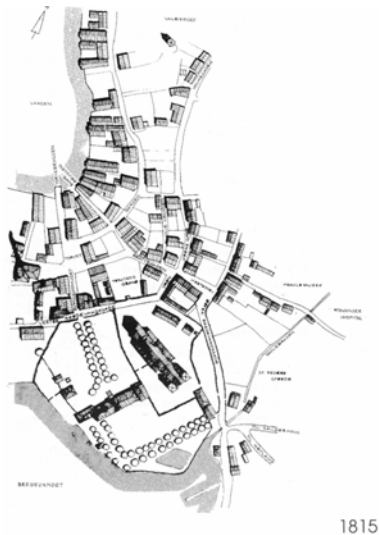
... samt en analys av viktiga "platskvaliteter". Dessa definierades som identitetsbärande karaktärsdrag, element och värden som är centrala för upplevelsen av Stavanger – resurser som bör tillvaratas och eventuellt utvecklas. Identifieringen av "platskvaliteter" blev stedsanalysens främsta framgångsfaktor. I analysen av "platskvaliteter" använde man sig av SAVE-metoden. Man lade också stor vikt vid att illustrera konstnärers uppfattning av Stavangers landskap.

"Platskvaliteter" som lyftes fram var stadens hjärta, natur-elementen som gav staden dess namn, sjöfronten och vattenlandskapet, landskapsrummen, bebyggelsen uppe på höjderna, den stavangerska småskaliga bebyggelsestrukturen, det medeltida gatunätet, torg, city, kulturcentra, kollektivtrafikterminaler, centrumpunkter i ytterområdena samt natur- och grönområden.

Man konstaterar dock att den kvalitativa, visuella analysen inte blivit så grundlig som man önskat, men att man ändå fått fram de viktigaste "platskvaliteterna" med avseende på Stavangers identitet.

Historisk utveckling

Arbetet koncentrerades i första hand till arkivstudier, sammanställning och utvärdering av historiska kartor och skrifter. Analysen innehåller en omsorgsfull historisk beskrivning av bebyggelseutvecklingen samt en identifikation av överordnade faktorer som verkat strukturerande på stadens utveckling. Som exempel på sådana kan nämnas stadsbränder, stadsplaner, fiskenäringen, oljefyndigheterna och stora byggnads- och infrastrukturprojekt. Avsnittet är rikligt illustrerat med kartmaterial som visar bebyggelseutvecklingen och är tillsammans med områdesanalyser det mest omfattande i hela stedsanalysen.

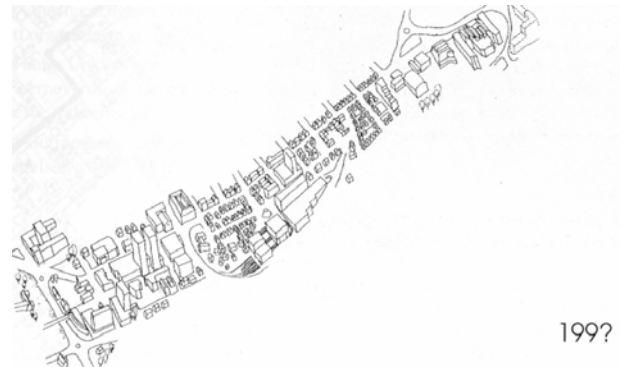
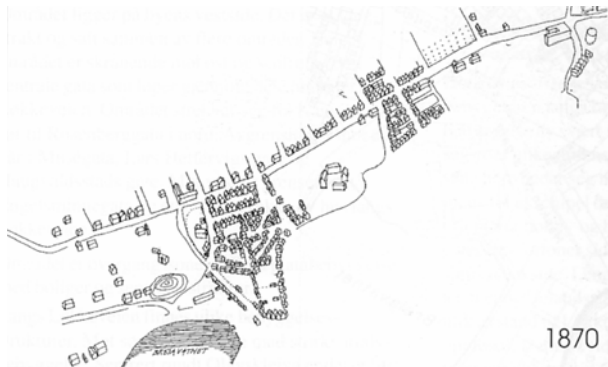

Bilderna visar den historiska utvecklingen av området runt Stavangers domkyrka under olika epoker. Illustration ur Stedsanalyse Stavanger sentrum.

Områdesanalyser

Analysen beskriver vilka områden som i planläggnings- och stadsutvecklingssammanhang kan ges en enhetlig behandling. Analyserna avgränsar homogena områden där huvuddragen i gestaltningen sammanfaller samt sammansatta områden. Områdena kan vara resultatet av olika historiska, kulturella och ekonomiska krafter och de kan i olika grad vara utsatta för förändringsprocesser. Dessa analyser tar sin utgångspunkt i Realistisk byanalyse. Varje område beskrivs för sig med en noggrann beskrivning av bebyggelseutvecklingen. Man konstaterar bland annat, att de mest förändringsutsatta områdena är de sammansatta områdena med stor funktionsblandning som ligger i övergångszonen mellan centrum och ytterområdena.

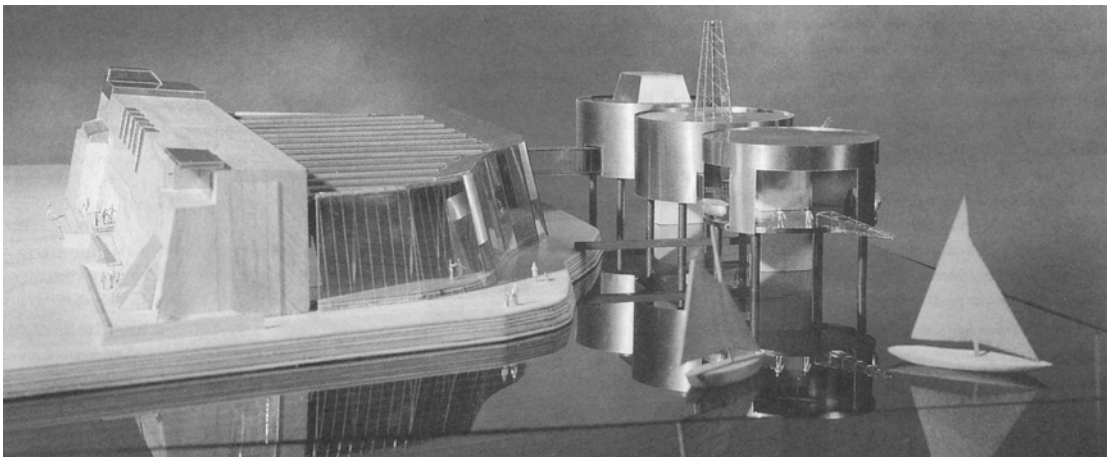
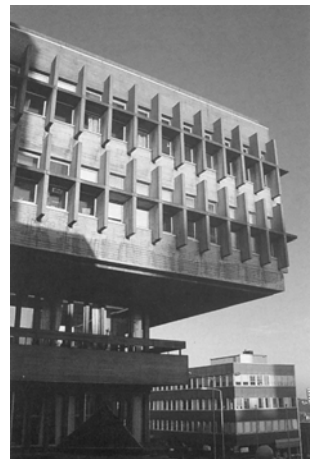
Man uppmärksammar därför behovet av studera dessa områden närmare beträffande den framtida utvecklingen. I detta avsnitt redovisas också de utvecklingsplaner som redan finns för respektive område.

Den ursprungliga homogent låga trähusbebyggelsen återstår i vissa stadsdelar bara som fragment i våldsam kontrast med sentida höghusexploatering. Illustration ur Stedsanalyse Stavanger sentrum.

Byggnader

Kommunen hade nyligen gjort en "Kulturminneplan for Stavanger" som man hänvisar till. Avsnittet innehåller en kortfattad översikt, en stilhistorisk kavalkad genom 750 år, som visar på en mångfald av stilarter genom Stavangers historia.

En stilhistorisk kavalkad från Stavanger. Domkyrkan har både romansk och gotisk stil. Panelarkitektur med snickarglädje har varierats i olika stilepoker. Stilecklekticismen vid sekelskiftet 1900 har fått ett brutalt tillskott av funkisfönster. Funkisfönster sitter bäst i funkishus. Modernismen som rationalism eller expressionism. Expressionism, som övergår i postmodernistisk arkitektur, eftersträvar unika skulpturobjekt. Illustration ur Stedsanalyse Stavanger sentrum.

En stunds vila i Bältesspännarparken i Göteborg. Foto: Olov Schultz.

Analysera sedan orten som livsmiljö

Orten som livsmiljö

När vi talar om orten som livsmiljö menar vi här det sociokulturella samspelet – hur människor som individer och grupper påverkas av bebyggelsemiljön och vilket stadsliv det resulterar i. Den byggda miljön, såväl byggnader och torg som grönområden, är människans närmaste livsmiljö. Det är en livsmiljö som vi vill ska utvecklas i samklang med naturen, vara tillgänglig, användbar och attraktiv samt inbjuda till delaktighet för alla oberoende generations- och kulturgränser.

Orten utgör även livsmiljö för växter och djur. Vi har dock här valt att inte gå djupare in i växt- och djurlivets behov för en bra livsmiljö, utan diskuterar grön- och vattenområden främst utifrån deras värde för oss människor.

God bebyggd miljö

Riksdagen har år 1999 antagit 15 nationella miljökvalitetsmål jämte delmål för att nå en långsiktigt hållbar utveckling. Dessa mål ska vara uppfyllda inom en generation. Många av de nationella miljökvalitetsmålen hänger samman med stadens utformning och funktion och bör vara en utgångspunkt för all samhällsplanering.

Målet *God bebyggd miljö* innebär följande: "Städer, tätorter och annan bebyggelse ska utgöra en god och hälsosam livsmiljö samt medverka till en lokalt och globalt god miljö. Natur- och kulturarv ska tas tillvara och utvecklas. Byggnader och anläggningar ska lokaliseras och utformas på ett miljöanpassat sätt så att en långsiktigt god hushållning med mark, vatten och andra resurser främjas".²³

²³ Fördjupad utvärdering av miljömålsarbetet God bebyggd miljö. Boverket. 2003.

En stad med blandade funktioner

Boendemiljön får en allt större betydelse. Mycket tyder på att människor idag väljer sin boplatz utifrån boendekvalitet snarare än arbete. Företag, arbetskraft och investeringar lockas också till platser som motsvarar förväntningarna på en god livsmiljö.

Långt ifrån alla som befinner sig på orten är genuint bofasta i den meningen att de såväl bor som arbetar på orten. Där finns också pendlarna, de kommer dagtid för att arbeta och beger sig på kvällen hem till sin ort. Orten är för dem en fungerande arbetsvärld, medan de har sin livsvärld någonstans i stadens omland. Orten rymmer också turister och människor som är på orten av andra skäl. Olika grupper ställer därmed olika krav på staden/orten och påverkar dess stadsliv med sin närvaro.²⁴

Levande miljöer, bestående av blandad bostadsbebyggelse och företagsverksamhet samt en blandning av olika sociala, kulturella och ekonomiska samhällsgrupper, ökar gemenskap och trygghet. En viktig välfärdsfråga är också närhet till kommunikationer och olika former av service för livets alla skeden. Stadskärnan har en avgörande betydelse som nav för stadens liv och är nära förknippad med dess identitet. Det är viktigt att värna om en stadskärna med mångsidig service och livfull handel som plats för möten och rekreation. Här behövs affärer, biografier, kulturlokaler, samlingslokaler, restauranger, uteserveringar, gröna oaser och offentliga platser att mötas på. Stadskärnan spelar också stor roll för transporter och kommunikationer såväl i staden som till närliggande mindre samhällen och den omgivande landsbygden. Är centralstationen, busstationen eller stadens resecentrum placerade centralt kan människor lätt ta sig till olika målpunkter. Dagens uppdelade stad, där varje funktion har sin plats, får till följd att vissa områden är befolkade på vissa tider på dygnet medan de kan vara nästan helt öde på andra tider. Trygghet är en fråga om samspel mellan det sociala livet och den byggda miljön. För att öka tryggheten är det bland annat viktigt att många människor rör sig utomhus och att det finns bra belysning. För trivsel och trygghet i bostadsområdet är skötseln väsentlig. En vårdad byggnad och en välskött utemiljö bär budskapet att det finns en ägare som bryr sig och tar ansvar för platsen. Bristande vård av den fysiska miljön ger motsatt signal och kan leda till ökad skadegörelse.²⁵

God tillgänglighet till grönytor och närrekreation

Tillgång till områden för friluftsliv och rekreation är en viktig kvalitet för alla människor. För människors hälsa och välmående är gröna och vattenområden viktiga av flera skäl. Här finns tillgång till naturupplevelser, avkoppling, kulturella upplevelser, möjligheter till egen odling, motion och andra fysiska aktiviteter. Parker tillhör också,

²⁴ Åtta postulat om planering – av staden som livsmiljö. Arnstberg & Bergström. 2001.

²⁵ Fördjupad utvärdering av miljömålsarbetet God bebyggd miljö. Boverket. 2003.

tillsammans med torgen, de viktigaste offentliga mötesplatserna i staden och har tjänat som skådeplats för många betydelsefulla händelser genom tiderna.

Många forskare i såväl Sverige som andra länder har visat att tillgång till gröna områden, framför allt natur, har betydelse för människors hälsa på många olika sätt: reduktion av stress, påverkan av hormoner och immunförsvar, läkningsprocesser med mera.

Grönområdets attraktivitet och tillgänglighet är viktiga faktorer som avgör hur mycket de nyttjas. Avståndet till gröna områden är av stor betydelse för människors användning till vardags. Fem till tio minuters promenadavstånd från bostaden är en kritisk gräns innan man kanske helt avstår från utevistelsen och parkbesöket. Likaså är det viktigt med grönområden av olika karaktär som erbjuder möjligheter till en bredd av aktiviteter.²⁶

Grönområdets attraktivitet och tillgänglighet är av avgörande betydelse för hur mycket de nyttjas. Foto: Karin von Zweigbergk

Grönstrukturens ekologiska aspekter är betingade av hela systemet av växter, djur, mark, klimat och mänsklig påverkan. De har betydelse inte bara för många djurs och växers möjlighet att leva, utan också för den tekniska försörjningen. Vi utnyttjar mark och vatten drag som mottagare för avfall av olika slag, grönstrukturen kan ta hand om dagvatten så det inte belastar reningsverk eller förorenar vattendragen och den kan emot komposterat avfall från hushåll och trädgårdar.²⁷

²⁶ Folkhälsa i planering, byggande och boende – Boverkets roll i folkhälsoarbetet. Boverket. 2004.

²⁷ Planera med miljömål. Boverket, Naturvårdsverket. 2000.

Ljudupplevelsen

Stadens ljud är en del av staden. Det förändras över dygnet och det ger olika signaler. Ljud som omger oss bör betraktas som informationsbärare och är således grundläggande för kommunikation mellan människor och deras miljö. Ljud har betydelse för förmågan att orientera sig. Städer kan ljudmässigt delas upp i sonotoper – platser som avgränsas av sina ljudande karaktärer såsom torg, innergårdar, parker, trafikleder och stadsdelar.²⁸

Ljud bör betraktas som informationsbärare. Foto: Karin von Zweigbergk

Nyttans ljud har ökat i omfattning jämfört med förr i tiden och har därmed övergått till att bli oljud, till exempel buller från fläktar och trafikbuller. Samhällsbuller påverkar vår livskvalitet och hälsa bland annat genom störning av sömn och vila, stress, försämrad uppmärksamhet, koncentrationssvårigheter, försämrad inlärning, otrivsel

²⁸ Formge ljudlandskap i stadsmiljö. Artikel av Per Hedfors och Ulla Larsson. Miljöforskning för ett uthålligt samhälle nr 2/2004.

med mera. Störningsupplevelsen är beroende av vilken typ av buller det är, vilken styrka och vilken frekvens det har, hur det varierar över tiden samt vilken tid på dygnet det förekommer.²⁹

Människors uppfattning av och förhållande till platser

Bebyggelsemiljön har såväl en historisk, rumslig som social dimension. Platser utseende är intimt förknippade med mänsklig verksamhet över tiden. I varje ögonblick byggs bebyggelsemiljön upp av gammalt och nytt, bra och dåligt. Det som finns är med nödvändighet utgångspunkten för det som skapas nytt, och det nya får sin innebörd i förhållande till det som varit. De historiska och rumsliga värden som finns i bebyggelsemiljön är alltid knutna till människor och bidrar därmed till en social bestämning. Ibland är denna påverkan så stark att vi nästan upplever det som om vissa platser genom mänskligt liv och arbete förvandlats till "levande väsen".

Människors möten är viktiga för ortens utveckling. Foto: Mikael Andersson/MIRA

²⁹ Tillämpning av riktvärden för trafikbuller vid planering för och byggande av bostäder. Boverket. 2004.

Successiva förändringar i bebyggelsemiljön är en förutsättning för orters överlevnad. Att dessa förändringar genomförs så att inte stadens "väsen" eller identitet går förlorad är kanske stadsplaneringens viktigaste och svåraste uppgift. För att analysera vad som gör vissa platser speciella, vare sig de är exempel på något unikt eller generellt för tiden, krävs kunskaper och analysmetoder. Vad som framstår som värdefullt kan variera från person till person och från tid till annan. Det täcker företeelser från det mycket konkret synliga och mätbara till en rad abstrakta och emotionellt knutna upplevelser. Om människor känner stark identitetsgemenskap med platser och dessa värderingar delas av många så formas lokala stadskulturer med ett högt socialt kapital. Människan och platsen ingår ett symbiotiskt förhållande.

De offentliga rummen såsom gator, torg och parker är gemensamma för alla invånare i staden. De har också många olika funktioner, ofta flera samtidigt³⁰:

- Möten – torg, träffpunkter, hållplatser
- Rörelser - stråk
- Kultur och nöjen – utomhusscener för teater och konserter
- Konstupplevelser – offentlig utsmyckning, minnesmärken
- Handel – butiker, marknader
- Måltider – uteserveringar
- Avkoppling – sittplatser

Människors möten är viktiga för ortens utveckling. Möten mellan människor och olika generationer och kulturer som sker naturligt och enkelt i vardagen, kan betraktas som ett gott socialt förebyggande arbete. Genom mänskliga möten kan den ofrivilliga ensamheten, segregationen och rädslan för olikheter som hudfärg och handikapp minskas. Det är genom möten som alla kan bli delaktiga i olika frågor som rör den egna omgivningen. Att kunna påverka sin närmiljö och sitt liv får människor att må bra. Tillgången på samlingslokaler har här en avgörande betydelse.

Kulturlivets betydelse för orten

Ordet kultur kan syfta på vad som helst från konstarter till identitet och till det rum i vilket mening skapas och upplevs, och utifrån vilket sociala verkligheter konstrueras, uppfattas och tolkas.

Under det senaste decenniet har kulturens betydelse som lokaliserings-, utvecklings- och tillväxtfaktor kommit att betonas allt starkare i samhällslivet. Flera städer har också medvetet satsat på att utveckla sitt kulturliv bland annat genom att bygga kulturhus och konserthallar. Människor känner ett värde i att det finns ett stort

³⁰ Hela staden – Från mellanrum till stadsrum, K. Berglund, J. Sjöström och B. Åström. 2004.

utbud av teater, konserter, musik, utställningar med mera, även om de sällan utnyttjar det. Allt fler städer har också aktivt medverkat till att samla stadens invånare, till exempel genom sin årliga festival eller cityfest. På senare år har uteserveringarna expanderat i städerna från tidig vår till sen höst.

Kultur- och upplevelsebaserad näring betraktas allt mer som medel till att motverka stagnation och utflyttning och att istället skapa attraktiva orter att bo och leva i.³¹ Samtidigt ökar intresset för det lokala, för det genuina, för rötter och identitet. Det rör sig om två samtida, delvis motstridiga trender – globalisering och lokal förankring – som ibland brukar sammanfattas i ordet "glokalisering". Synen på vad som är kulturmiljö eller kulturarv, vad som är viktigt att bevara och vad bevarande innebär förändras kontinuerligt.³²

I många europeiska städer pågår en förvandling från industri-städer till tjänste- och kunskapsbaserade städer. På det sättet kan de skapa sig en ny image. Kunskapssamhället har medfört att utbildning och den nya tidens näringsliv har kunnat närma sig varandra om de har givits lämpliga lägen och förutsättningar.³³ Många städer satsar också på att marknadsföra sig offensivt genom att exponera ortens särprägel. På det sättet kan man säga att orten får ett varumärke där igenkänneelse, trovärdighet och unikheter är centrala nyckelord.

Enligt Charles Landry behövs vissa framgångsfaktorer för att lyckas:

- Visionära personer – eldsjälar
- Politisk vilja och ledarskap
- Social och kulturell mångfald
- Dynamisk organisationskultur genom nätverk
- Tillgång till byggnader och områden för kulturändamål.³⁴

Olika vardagsliv

Livsmålen och möjligheterna att uppnå dem varierar i livets olika skeden. Som barn behöver vi en trygg och säker miljö, som samtidigt skapar nyfikenhet på livet. I ungdomsåren ökar intresset för den värld som ligger utanför den allra närmaste omgivningen. Behovet av att på ett enkelt sätt nå stadens fritids- och kulturutbud blir större. Så småningom blir det nödvändigt att se sig om efter

³¹ Kryss - Veileder: Kulturplanlegging i norske byer og tettsteder. Statsbygg. 2005.

³² Kontinuitet och förnyelse – Kulturmiljöarbetet i kommunerna. Svenska Kommunförbundet. 1999.

³³ Stadsplanera – istället för trafikplanera och bebyggelseplanera. Boverket. 2002.

³⁴ Veileder: Kulturplanlegging i norske byer og tettsteder. Statsbygg. 2005.

fortsatta studier eller arbete och en egen bostad. Under den yrkesverksamma delen av livet betyder bostaden fortfarande mycket, men behovet av att kunna förflytta sig på ett enkelt och effektivt sätt till arbete och andra verksamheter blir alltmer påtagligt. Allteftersom vi blir äldre ökar åter bostaden och närmiljön i betydelse. Vi blir alltmer beroende av offentlig service, kommunikationer, tillgänglighet och en god utformning av den fysiska miljön. Människans fysiska och psykiska förmåga kan i olika grad vara nedsatt från födseln, den kan förändras genom sjukdom eller av en skada och den kan förändras under livsloppet. Tillgänglighet och användbarhet har nära kopplingar till hur stadens struktur är ordnad och huruvida bostäder och olika verksamheter i staden ligger nära varandra. Med en miljö som är tillgänglig och användbar för personer med funktionshinder får vi en miljö som är bättre även för andra. En annan aspekt är att vårt urbana samhälle har skapat en rörlighet bland befolkningen. Vi flyttar själva och vi får hela tiden nya grannar. Globaliseringen innebär att dessa grannar inte längre nödvändigtvis kommer från den "egna orten" utan kanske kommer från andra världsdelar.

Kraven på hur vi planerar och utformar vår fysiska miljö påverkas av behoven i vår vardag.
Foto: Karin von Zweigbergk

Vardagen är en process som ser olika ut beroende på när vi studerar den, var vi iakttar den och utifrån vems perspektiv den betraktas. Kraven på hur vi planerar och utformar vår fysiska miljö påverkas av behoven i vår vardag, men också av vem som har handlingsutrymmet och resurserna till att driva ortens utveckling. Hur påverkar dessa beslut och deras genomförande det vardagliga livet för enskilda människor. Det är viktigt att politiker och andra

ägarintressen även tar hänsyn till den kunskap som invånarna besitter. Det är i vardagen som vår tillvaro formas i väsentliga delar.

Kvinnor och män

De övergripande målen för den svenska jämställdhetspolitiken är att kvinnor och män ska ha samma möjligheter och skyldigheter inom alla väsentliga områden i livet. Det innebär bland annat ett samhälle med:

- en jämn fördelning av makt och inflytande
- samma möjligheter till ekonomiskt oberoende
- lika villkor och förutsättningar ifråga om arbete och företagande
- lika tillgång för flickor och pojkar, män och kvinnor till utbildning samt att utöva och utveckla personliga intressen och talanger
- samma möjligheter att delta i samhällliga och fackliga uppgifter
- ett delat ansvar för hem och barn
- frihet från könsrelaterat våld.

Kvinnor och män har enligt statistiken olika vardagsliv. Forskning visar på att det oftast är kvinnorna i familjen som "syr" ihop vardagslivet. De hämtar barn, handlar mat och hälsar på släkt och vänner i högre utsträckning än män. Fler kvinnor än män åker kollektivt. Det finns mycket som tyder på att kvinnor och män närmar sig rumsliga frågor olika, kvinnor värderar närhet mer än män.³⁵

Genom att visa på hur kvinnor och män fördelar sin tid och genom att visa på vad kvinnor och män värderar och vill, kan man få en bild av hur vardagslivet ter sig för kvinnor och män. Genom att synliggöra kvinnors och mäns förutsättningar och villkor, finns det förutsättningar för att de skillnader som finns i samhället kan förstås och elimineras. Den fysiska planeringen behöver både kvinnliga och manliga aspekter. Det är därför viktigt att vi lär oss av varandra och tar tillvara de kreativa olikheterna. Med rätt verktyg och kunskap kan vi lära av varandra. För att nå samklang krävs respekt för varandras olikheter.

Barn och ungdomar

Städer och andra miljöer är oftast inte planerade utifrån barns och ungdomars behov. Barn och ungdomar använder den fysiska miljön på ett sätt som skiljer sig från vuxnas. För de mindre barnen vävs den fysiska och den sociala miljön samman i leken. Barnen ser miljön i ett annat format och upplevelser av avstånd skiljer sig på ett påtagligt sätt från vuxnas upplevelser.

³⁵ Stadsplanera – istället för trafikplanera och bebyggelseplanera. Boverket. 2002.

För de små barnen är området precis utanför dörren den mest betydelsefulla. För de mellanstora barnens utveckling är det viktigt att frigöra sig från beroendet av vuxna och i stället utveckla relationer till kamrater. I det nära grannskapet behöver det finnas säkra och trygga utrymmen för aktiviteter och lek. Ungdomar använder den offentliga miljön på olika sätt för att skapa mening och sammanhang i tillvaron. Utrymmen för identitetsskapande aktiviteter, såsom skejtramper, asfaltplaner med basketkorgar, men också lokaler för att repa och träffas i behövs. Bra cykelvägar och en väl utbyggd kollektivtrafik utökar de fysiska gränserna för vart man kan nå på egen hand.

Vuxnas sätt att se och tolka en miljö kan vara annorlunda än barnens och ungdomarnas. Därför är det viktigt att lyssna på barnens och ungdomarnas upplevelser av sin omgivning för att förstå kvaliteter och brister.³⁶

Äldre

Åldrandet är en långsam, stegvis tilltagande process utan bestämda gränser och med en stor variation mellan olika människor. Med ökande ålder är det vanligt att drabbas av flera olika funktionsnedsättningar samtidigt. Miljöer som stödjer aktivitet och delaktighet stödjer också hälsa och livskvalitet.

År 2030 beräknas 25 procent av invånarna vara över 65 år, jämfört med drygt 17 procent idag. Ända fram till år 2050 beräknas medellivslängden vara längre för kvinnor än för män.

Delaktighet och inflytande i högre ålder kräver planering av såväl den enskilde som av myndigheter, företag och organisationer för att möjliggöra aktiviteter i olika sammanhang. När det gäller boendemiljön är det viktigt att tänka på följande för att främja äldres vardagsliv:

- Tillgängligheten till bostaden och dess närmaste omgivning
- Bostadens lämplighet för den boende utifrån egna behov och förutsättningar
- Möjligheter att utöva önskade och nödvändiga vardags- och fritidsaktiviteter samt att delta i politiskt arbete, i kultur- och föreningsliv och frivilligt arbete
- Tryggheten i boendemiljön
- Den boendes möjligheter att umgås med andra i sin bostad
- Den boendes möjlighet att vid behov göra enkla, tillfälliga förändringar i boendemiljön
- Tillgänglig offentlig miljö och kommunikationer
- Tillgänglighet till offentliga byggnader.³⁷

³⁶ Unga är också medborgare. Boverket. 2000.

³⁷ Riv ålderstrappan! – Livslopp i förändring. SOU 2002:29.

Med en miljö som är tillgänglig och användbar för personer med funktionshinder får vi en miljö som är bättre även för andra.
Foto: Karin von Zweigbergk

Tillgänglighet för funktionshindrade

Med en miljö som är tillgänglig och användbar för personer med funktionshinder, får vi en miljö som är bättre även för andra. Genom att bygga bort enkelt avhjälpta hinder bidrar vi till att alla lättare ska kunna ta sig fram på trottoarer, gångvägar, övergångsställen, parker och torg och därefter ta sig in i byggnader för att slutligen kunna använda lokaler. Att lättare kunna ta sig fram ger också ett självständigare liv. Det kan bland annat innebära att lättare delta i samhällets aktiviteter, träffa människor, sätta sig i parken, gå till närmaste lekpark med barnen och uträtta ärenden själva.³⁸

Tillgänglighet är också ett transportpolitiskt delmål. Det innebär att transportsystemet ska utformas så att medborgarnas och näringslivets grundläggande transportbehov kan tillgodoses.

Personer med utländsk härkomst

Många som idag är svenska invånare är födda i ett annat land än Sverige. Vid årsskiftet 2003/2004 var drygt tolv procent av befolkningen födda utomlands. Om även barn till två utlandsfödda föräldrar räknas in, är andelen med utländsk härkomst cirka 16 procent. Till detta kommer cirka en halv miljon personer som har vuxit upp i en familj där den ene föräldern är född utomlands och den andra är infödd. Var femte svensk har vad som ibland brukar kallas utländsk bakgrund. År 2015 beräknas var fjärde svensk ha utländsk bakgrund. Det ökande antalet människor som kommit till Sverige från andra länder har satt sin prägel på landet.³⁹

Det mångkulturella samhället blev allmänt etablerat som ett begrepp i svenska språket i slutet av 1980-talet. Innebörden var ett samhälle med många immigranter från vitt skilda kulturer. Under denna tid kom allt fler av de asylsökande från utomeuropeiska länder och mångfalden accentuerades visuellt i gatubilden, särskilt i storstädernas cityområden och i de invandrartäta förorterna. Mångfald är blandningen av individer och deras inbördes likheter och olikheter. Idag används ordet allt som oftast som en beskrivning av blandningen mellan svenskar och invandrare eller personer med annan etnisk bakgrund än den svenska. Denna fokusering på kategorier och grupper kan leda till cementering av attityder och värderingar som värderar människor utifrån särskilda egenskaper. En mångfaldsdefinition som utgår från kategorisering av individer i olika grupper riskerar att ställa olika kategorier mot varandra. Människor bär på såväl likheter som olikheter med varandra. För att mångfalden ska kunna tillåtas och användas är det viktigt att visa på olikheterna. Varje individs kultur är sammansatt av ytterligare andra bakgrundsfaktorer som präglar

³⁸ Enklare utan hinder. Boverket. 2005.

³⁹ www.integrationsverket.se

individen. Kunskaper om vad kultur är, hur den påverkar andra människor och vilka olika slag kulturer det finns är viktiga grundstenar för ökad förståelse för olikheter.⁴⁰

Många som idag är svenska invånare har utländsk härkomst.
Foto: Nils-Johan Norenlin/TIOFOTO

I Integrationsverkets rapport "Rapport Integration 2003" framkommer att marknadskrafterna verkar driva nyanlända till Sverige till de delar av allmännyttans bestånd där det finns tomma lägenheter. Dessa ligger ofta i segregerade bostadsområden som har dåligt rykte bland många av stadens övriga invånare. Samtidigt kan dock en del nyanlända finna rationella skäl till att bosätta sig i den typen av områden, åtminstone inledningsvis. Som nyinflyttad till ett land kan det finnas fördelar att bo nära andra som har samma bakgrund som man själv, eftersom det kan ge en viss trygghet. Men det som inledningsvis kan vara självvalt riskerar med tiden att bli en ofrivillig inlåsning. Det gäller särskilt om man samtidigt har svårigheter att etablera sig på arbetsmarknaden, och därför inte har samma möjligheter som de flesta inrikesfödda svenskar att göra boendekarriär. Om de som är ekonomiskt starkast och har störst initiativförmåga försöker förbättra sina boendeförhållanden kan det föra med sig att de utsatta områdena utarmas ytterligare.⁴¹

Det finns idag en ökad förståelse för att samarbete måste ske över förvaltningsgränser, mellan privata och offentliga sektorer, med föreningslivet och inte minst de boende för att minska segregationen.⁴²

⁴⁰ På tal om mångfald. Leili Falsafi. 2004.

⁴¹ Rapport Integration 2003. Integrationsverket. 2003.

⁴² Hållbara städer och tätorter i Sverige – förslag till strategi. Boverket. 2004.

Att utveckla orten som livsmiljö

Att tillhöra en bygd, en stadsdel, ett område är en grund för identitet. Invånarnas sammansättning präglar orten och avslöjar en bit av dess image, som formas såväl av ortsinvånarnas uppfattningar om platsen som av utomstående uppfattningar om orten. Det gäller att analysera och finna den ton som passar in på orten.

Vid en analys av livsmiljön är det viktigt att få fram vad olika individer och grupper efterfrågar och har för uppfattningar om sin livsmiljö. Om inte dialogen känns äkta tröttnar människor snart på att engagera sig och förvandlas till "nejsägare". Processen måste ske på ett sätt som frammanar människornas kreativitet och engagemang. Det gäller också att arbeta med metoder som känns relevanta för ortens förutsättningar.

Att profilera sig genom att synliggöra och utveckla specifika kvaliteter, kan bli en framgångsfaktor för orten. Med en ökad förståelse för vad som formar platsens identitet och en långsiktig strategi för att förstärka kvaliteter och reducera brister i miljön, är det möjligt att sträva efter en god livsmiljö.

Vid en analys av livsmiljö kan man bland annat tänka på följande:

- vilka är aktörerna och vilka intressen finns?
- att skapa processer och arbetsformer i dialog med ortens invånare,
- att ortens invånare kommer in i processen vid rätt tid och att han/hon inser att de har något att vinna på att medverka.
- att det finns ett lokalt handlingsutrymme i form av resurser, makt och möjligheter att samarbeta aktörerna emellan,
- ömsesidig tillit människor emellan i form av en tilltro till en gemensam kompetens och kreativitet.
- förmågan att tillsammans formulera målsättningar,
- att se, värdera, tillvarata och utveckla de kulturella och sociala kvaliteter som finns på orten,
- vad orten har att erbjuda som inte andra orter har?
- att arbeta tvärfackligt och tvärsektoriellt,
- att använda sig av olika metoder.

En tågtort som har snygg entré och ligger tre timmar från Stockholm. Foto Anders Abrahamsson.

Analysera ortens roll och förhållande till omgivningen

Varje ort är en hel del

Orten är ett helt samhälle...

Varje stad och tätort har sin särskilda mix av bostäder, arbetsplatser, utbildningar och utbud av kultur, besöksmål och fritidsaktiviteter. Mixen av utbudet och balansen i människors dagliga in- och utpendling ger varje ort dess specifika förutsättningar – fördelar och problem.

När vi ger oss i kast med ortens roll och förhållande till omgivningen, så utgår vi från orten som ett helt samhälle med en särskild blandning av funktioner. Man behöver jämföra den med andra liknande orter, med andra orter i regionen och beskriva hur sambanden med omgivningen ser ut.

... som är en del av stadssystemet...

För de olika samhällena ingår alla som funktionella och kommunicerande delar i vårt urbana bebyggelsemönster. Sveriges 1 936 tätorter, deras utbyte med omlandet och mellan orterna bildar tillsammans en väv – det svenska stadssystemet.

... och har både fysiska och upplevda samband

En ort har många både fysiska och upplevda samband med omgivningen. Båda kategorierna har stor betydelse för den framtida utvecklingen.

Hur är tillgången till infrastruktur för kommunikation – bredband, flygplats, järnvägar och vägar åt olika håll? Hur fungerar kollektivtrafiken? Vilken roll har orten i ett regionalt perspektiv – som bostadsort, för utbildning, inom näringslivet? Men det finns inte bara kvantitativa samband. Lika viktiga är vår kollektiva föreställningsvärld. Vilken identitet och status har orten – är det ett attraktivt samhälle eller en håla?

Näring för orten

De ursprungliga näringarna var platsbundna

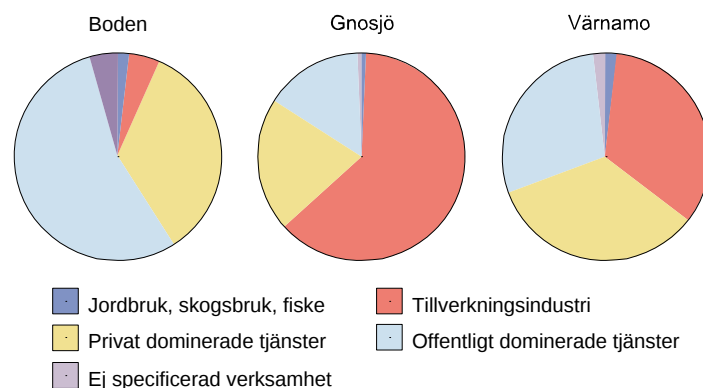
Varför finns en ort? Hur har den uppstått och vilka faktorer gör att den kommer att fortleva och utvecklas?

En av förutsättningarna för de tidiga stadsbildningarna var att det omgivande jordbruket gav ett överskott som möjliggjorde att människor kunde försörja sig genom specialiserade yrken. Längs färdstråken, som ofta var vattenvägar, växte städer fram som handels- och mötesplatser i kombination med befästningar och offentlig förvaltning. Orter lokaliserades nära vattendrag och andra kraftkällor med samtidig närhet till råvaror för hantverk, senare även för manufaktur och bruksindustri.

Orterna uppstod således genom att näringsverksamheter hade en tydlig geografisk förankring. Detta gäller både primärnärningar (skog och jordbruk) och sekundärnärningar (gruvbrytning, tillverkningsindustri). De näringar som uppkommer under senare tider är där-
emot mer associerade till människan och bostaden än till platsen. Det gäller både tertiärnärningar (privat och offentlig tjänsteproduktion) och kvartiärnärningar (kunskaps- och informationsbaserade verksamheter som IT-, media- och upplevelseföretag).

Hur ser det lokala näringslivet ut idag?

Varje ort har sin egen näringsprofil genom en blandning av de fyra olika näringskategorierna. Olika tyngdpunkter ger olika utgångspunkter för framtidsutvecklingen. Det globala förändringstrycket på vårt näringsliv är starkt. Vilka är dagens och morgondagens framgångsfaktorer för det lokala näringslivet - stordrift, flexibilitet och/eller innovationsförmåga? Eller är orten starkt beroende av den offentliga sektorns välfärdssystem?

Statistiska centralbyrån har statistik över antal förvärvsarbete och fördelning över olika näringsgrenar. Här visar vi tre exempel på hur tyngdpunkten i näringsgrenarna kan variera. www.scb.se, 2005.

Vilka faktorer är attraktiva och skulle kunna locka till sig nya invånare?

Kommunikationer! Viktigt att kunna pendla.

Våra innerstäders attraktionskraft, såsom vatten, nöjesverksamhet, bygga nya bostäder i innerstaden, estetiskt god utformning.

Bra service och omsorg.

Mångfald. Olika typer av boendemiljöer.

Att inte bygga bort de kvaliteter som finns lokalt.

Vad är viktigast för att din kommun ska vara attraktiv att leva i?

Fungerande kommunikationer. Att snabbt kunna förflytta sig mellan arbete och bostad.

Ge möjlighet till kategori-boende.

Bevara villaområdets karaktär.

Balans mellan bostad och arbete. Att kunna bo kvar i sin kommun och ändå kunna byta arbete.

Att kommunen sköts bra och att kommunen kommunicerar bra med sina boende. Det är viktigt att det sker förankring i en grupp och i ett sammanhang.

Antecknat från en bikupe-diskussion på Boverkets Plan- och byggdagar år 2004

En pragmatisk näringsanalys kan vara att inventera vilka investeringar som gjorts i tätorten under senare år. Är aktörerna från orten eller kommer de utifrån? Hur är balansen mellan offentlig och privat sektor? Byggs det lokaler eller bostäder? Följer utvecklingen allmänna trender eller finns det inslag av nisch- och nytänkande?

I tider då förfrågningar om företagsetableringar är sällsynta är det lätt att ge positivt besked till den första som visar vilja och engagemang. Ställ då frågan vad det är som saknas, vad behöver orten? Att i speciella fall våga profilera, välja bort, ger möjligheter att välja rätt i ett längre perspektiv. Har man aktivt gjort en ortsanalys så möjliggör man ett eget aktivt letande efter kompletterande verksamheter.

Om orten har många arbetsplatser och stor daginpendling av arbetskraft som inte bor på orten kan det finnas skäl att utveckla ortens attraktivitet – också för näringslivets skull.

Idag söker sig näringarna till attraktiva boplatser

För i takt med omvandlingen till allt fler kunskaps- och informationsutvecklande arbeten så blir människors val av boplatser allt viktigare för näringslivet. Att utforma attraktiva boendemiljöer har därför blivit ett sätt för kommunerna att också försöka knyta till sig företag med nya attraktiva arbetstillfällen.

Hur ser bostadsplaneringen ut för orten och i kommunen? Enligt Boverkets bostadsmarknadsenkät övervägde ett femtiotal kommuner att riva bostäder under 2004 – 2005 för att minska bostadsöverskottet. Av landets kommuner har en tredjedel minskande befolkning och överskott på bostäder. Här ligger naturligtvis svårigheten i att kunna tillskapa nya attraktiva boendemiljöer samtidigt som man river bostäder som faktiskt inte längre efterfrågas. "Varför skulle man skapa nya bostäder när det finns bostadsöverskott?" Ja, den frågan är värd att ställa – och att försöka besvara.

En tredjedel av landets kommuner har en ökande befolkning i kombination med bostadsbrist. Inte heller detta utgångsläge saknar svåra frågor. Hur undviker vi att bygga fast en ökande segregation? Bygger vi funktionalistiskt separerade bostadsområden eller bygger vi en levande blandstad? Hur kan vi skapa en tät och attraktiv stad utan att ta bort värdefulla grönytor i människors vardagsmiljö?

Flyttströmmar styrs av livsstilsdrömmar

Det är de unga som flyttar mest. År 2000 stod åldersgruppen 20-34 år för 54 procent av alla flyttningar. De senaste decennierna har studier visat att en allt mindre del av befolkningens alla flyttningar kan hänföras till arbetsmarknadsskäl (20-30 procent anger arbetsmarknadsrelaterade skäl). Det är fler som flyttar för att de blivit förälskade än som flyttar för att de har fått arbete.

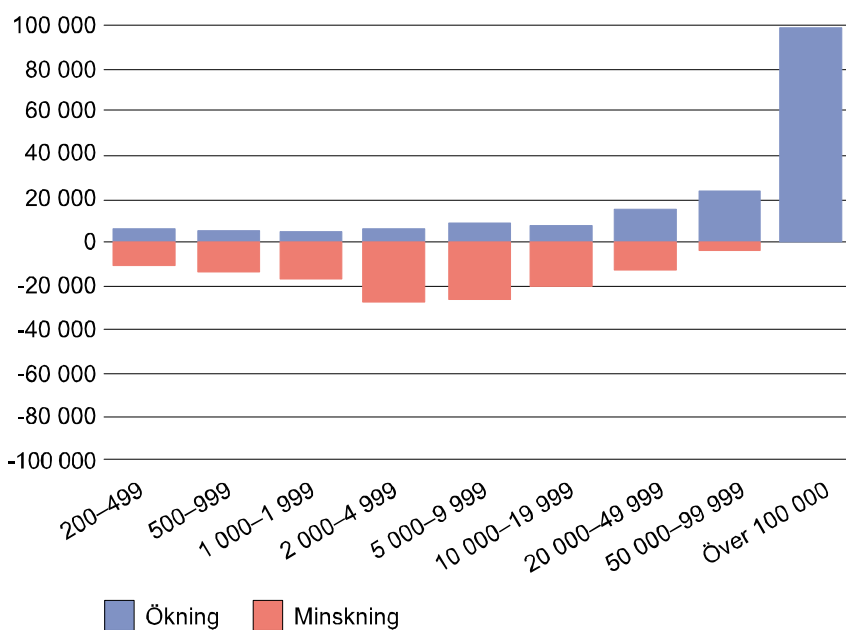
Istället är det boendepreferenserna som blir en allt viktigare förklaringsfaktor till flyttningarna, liksom förbättrade pendlingsmöjligheter. De lokala arbetsmarknads- och bostadsregionerna har vuxit. Eftersom olika regioner inte bara erbjuder olika slags arbetsmarknader, utan också tillhandahåller olika boendemiljöer i

När man åker tåg eller bil igenom ett samhälle ser man kyrkan, affären, missionshuset, gamla skolan. Korvkiosken och macken. Ofta fastnar även ögonen på något enstaka hus som utskiljer sig från de andra. Man undrar vad husen kan kosta i den här bygden. Sedan kommer funderingen "vad gör dom som bor här"?

varierande grad, så ger sammansättning av boendemiljöer effekter på den regionala befolkningsutvecklingen i den mån flyttningarna är livsstilsmotiverade.

Många av Sveriges kommuner har problem med minskande folkmängd och förändrad befolkningsstruktur. Sådana utvecklingsmönster medför ofta svårigheter för orten att upprätthålla en tillfredsställande kommunal service och att bli attraktiv för inflyttning av hushåll, vilket kan få konsekvenser för kommunens framtida utveckling. En alltför ensidig befolkningsstruktur kan vara hämmande.⁴³ Det är därför väsentligt att locka till sig fler invånare och särskild konkurrens är det om kreativa människor med speciella kunskaper.

Under senare år har de största befolkningsförändringarna skett i storstadsregionerna, som ökat i invånarantal. Även den tätortsnära landsbygden i storstadsregionerna har fått en ökad befolkning. Svagast befolkningsutveckling har det varit i mellanstora kommuner. I orter med tio till tjugo tusen invånare är det vanligt att person i åldrarna 20-25 år flyttar ut, samtidigt som den äldre delen av befolkningen flyttar in i de här orternas småhusområden. För befolkningsutvecklingen i en kommun har sammansättningen av olika orter betydelse.⁴⁴

Förändring av befolkning i tätort mellan 1995 och 2000 i storleksgrupp⁴⁵.

⁴³ Erika Jörgensen. Hållbarutveckling, samhällsstruktur och kommunal identitet: en jämförelse mellan Västervik och Varberg 2004.

⁴⁴ Efter minnesanteckningar från föredrag på Plan- och byggdagarna 2004 av Jan Amcoff, Institutet för framtidsstudier.

⁴⁵ www.scb.se

”Jag trivs bäst i öppna landskap, nära havet vill jag bo”. Ulf Lundell är inte ensam om denna längtan. Allt fler människor bosätter sig i städer, tätorter och tätortsnära landsbygd längs våra kuster. I de större städerna byggs vattennära utsiktsarkitektur – längs Norra Älvstranden i Göteborg, vid Norra Hamnen i Helsingborg, längs Mälarstranden i Västerås, Hammarby Sjöstad i Stockholm, vid Järla Sjö i Nacka, vid västra Hamnen i Malmö, vid Lomma Beach. Gamla industriområden omvandlas till exklusiva bostadsområden.

Medan några har en segelbåt för ögonen så ser andra helst en häst. På den tätortsnära landsbygden är avstyckade så kallade hästfastigheter eftertraktade fastighetsobjekt. Med eller utan hästar kan var och en vara sin egen lantjunkare när man tar SUV:en⁴⁶ in till stan. Boendet styrs av människors drömmar om identitet och livsstil.

Idag finns det fler hästar än kor i Sverige.

Våra drömmar om identitet och livsstil ...
...letar orter som är attraktiva varumärken.

”Man blir betraktad av andra som man visar upp sig”.

Orterna blir varumärken

Våra drömmar om identitet och livsstil får alltså allt större betydelse för stadsutvecklingen. Orterna betraktas därför allt mer som varumärken. ”Man blir betraktad av andra som man visar upp sig. Med det avses att det är endast kommunen och dess medborgare, tillsammans med olika engagerade aktörer, som kan skapa bilden av Hällefors som en plats och miljö som präglas av initiativkraft och dynamik.”⁴⁷

Det som befolkningen visar upp är både sig själva och utvecklingen av de fysiska platserna i orten. Den egna mentaliteten hänger starkt samman med hur man vårdar ortens utseende. Ortsbilden påverkar samhörighetskänsla, stolthet och identitet för invånarna. Hur vårdas gator och torg – förutsättningarna för att vilja vistas i staden eller orten? Vilken betydelse tillmäts och hur manifesteras den lokala historien? Vilka evenemang och stadsfester brukar hållas på orten? Hur ser utbudet av butiker ut, var är det placerat och vilka upplevelser är knutna till handeln? Vilken identitet eller image har orten i den egna befolkningens och i omgivningens ögon? Bor man i Sveriges tråkigaste stad? Eller visar man med stolthet upp utbudet av händelser, vackra platser och byggnader? Finns det en öppen inställning till nyinflyttade? Skämtar man om sig själv på dialekt: ”de´ går aaaldrii”?

Den lokala stads- och tätortsutvecklingen styrs av attityder som bygger på kunskap, insikter och vilja. Under 1990-talet blev kommunsloganskytarna allt vanligare längs våra vägar – från de självmedvetet sansade till de mer desperata. Dessa skyltar säger mycket om betydelsen av ortens identitet, som man inte ändrar med en skylt vid kommungränsen. Men fenomenet visar behovet av att orterna och kommunerna ska framstå som attraktiva. I förstoringen

⁴⁶ SUV (Sub-urban vehicle)

⁴⁷ Strategi för Hällefors kommun, antagen av kommunfullmäktige den 11 februari 2003.

av de lokala arbetsmarknads- och bostadsregionerna tävlar orterna och kommunerna med varandra. Attraktivitet som bostadsort med goda och varierade boendeformer och boendemiljöer, liksom attraktivitet som etableringsort med god tillgång till väl utbyggd infrastruktur för kommunikation blir viktiga mål.

Infrastruktur för kommunikation

Sätt orten i infrastrukturens mitt

Vi vet alla att tillgången till fast infrastruktur och rörliga kommunikationer har stor betydelse för en Orts utveckling. Men det är inte ofta man gör en samlad systematisk analys av förhållandena utifrån den enskilda ortens perspektiv. Oftast beskrivs hela kommunens kommunikationer i ett sammanhang och tyngdpunkten ligger på centralorten. Om det inte redan finns tillgängligt kan man med fördel därför inleda analysen med att samla basfakta från ett ortsperspektiv. Hur ser tillgång och standard ut för infrastruktur och kommunikationer – flygplatser, hamnar, järnvägar, vägar och informationsteknologi. Tänk på att avstånd kan mätas i både sträcka och restid. Och restiden påverkas av trafikköer och turtäthet.

När man sedan funderar vidare kring den fasta infrastrukturen är det naturligt att vidareutveckla det kvantitativa perspektivet med det kvalitativa. Hur är upplevelsen av att använda dessa möjliga kommunikationsvägar? Finns det flygbuss till flygplatsen? Hur ser väntsals- och bangårdsmiljön ut? Hur är vägstandarden för dagpendlare och vilket upplevelsevärde ger vägarna för turister? Hur upplever besökaren mötet med ortens entréer, stadens stadsbryn och silhuetter? Hur upplever Ortsbon möjligheten att till fots och per cykel röra sig genom ortens "portar" ut i det omgivande landskapet? Hur är fördelningen mellan olika slags rörliga transporter? Har trafikregleringar gjort det omöjligt för en besökare att orientera sig?

Godstrafiken är ett tungt kapitel i sig. Hur påverkas orten av transittrafik och farligt gods? Hur fungerar varudistributionen inom orten? Eller åker Ortsborna istället enskilt bil till externa "hämtlager", extern detaljhandel?

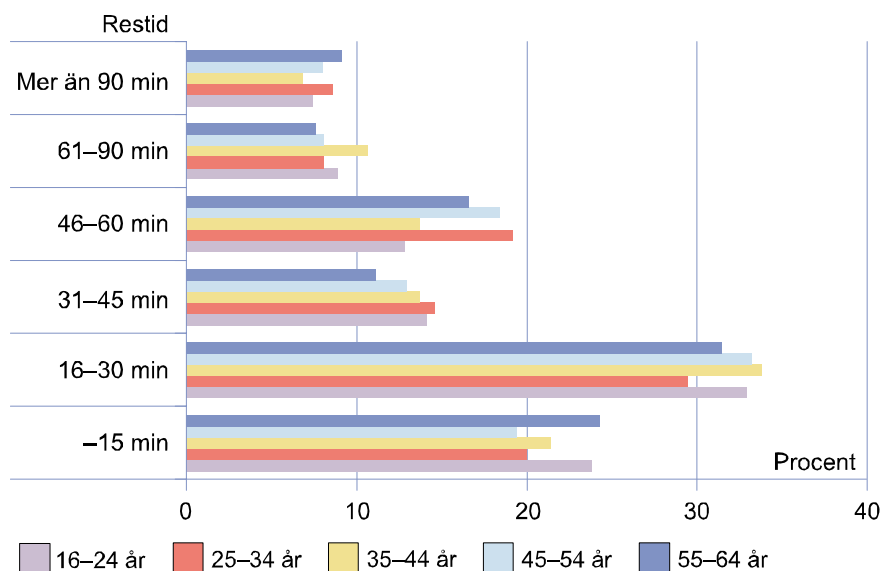
Vi reser annorlunda idag

Den funktionella regionen har blivit större, både när det gäller vårt boende och var vi arbetar. I början av nittonhundratalet reste varje person i genomsnitt tre kilometer per dygn, idag rör vi oss i genomsnitt trettio kilometer varje dygn. Restiden är däremot socialt och historiskt stabil, cirka åttio minuter per dygn⁴⁸. I takt med förbättrade kommunikationer, främst genom ombyggda järnvägar,

⁴⁸ Vilhelmson, Bertil: Befolkningens resvanor i tidsperspektiv. Livscykel- och generationsaspekter perioden 1978-1985. Kulturgeografiska institutionen, Göteborgs universitet: Choros 1988:1. Göteborg 1988.

är det möjligt att resa längre på samma tid. Priskriget inom flygbranschen har troligen medfört att också flygpendlingen ökat. Det faktiska avståndet är inte längre lika intressant som tidsavståndet.⁴⁹

Restid till arbetsplatsen fram och åter fördelad enligt ålder.

Tabellen anger restid till arbetsplatsen⁵⁰ En stor del av vårt resande sker på fritiden.

De som bor på en ort och arbetar på en annan, passar ofta på att göra sina ärenden på arbetsorten. På så vis deltar de mer aktivt i arbetsorten och utvecklar kvaliteten på dess utbud. Samtidigt leder detta till att orter och stadsdelar som är rena bostadsområden får en försämrad tillgång på service.

Lokal service försvinner

Strukturrationaliserar vi bort våra orter?

De minskade avstånden i restid och utvecklingen av elektroniska tjänster har inneburit en stark påverkan på det lokala utbudet av service i en ort. Funktioner som tidigare fanns inom stadsdelen, orten, kommunen eller kommunblocket är idag i stor utsträckning koncentrerad till att täcka ett större geografiskt område. Det gäller både kommersiell och samhällelig service.

Inom bankväsendet har flera banker avvecklat stora delar av sitt kontorsnät. Antalet livsmedelsbutiker har minskat och deras bostadsnära lägen i tätorterna har ersatts med trafikbutiker (bensinstationer som utökats med dagligvaruhandel) och externhandel.⁵¹

ICA övertar samhällsansvaret?

Det blir allt färre små livsmedelsbutiker kvar på landsbygden när de boende storhandlar i tätorterna. Ett sätt att säkerställa en bred butikstäckning vore att avskaffa det statliga monopolet på receptfria läkemedel, spel och alkohol. Sådant skulle kunna saluföras av landsbygdshandeln som därmed skulle stärkas. Det här föreslår ICA i en rapport som nyligen presenterades av koncernchefen Kenneth Bengtsson på Nämndö i Stockholms skärgård. Idag står ICA för fyrtio procent av butikerna på de orter där det bara finns en livsmedelshandel. De små lanthandlarna måste stärka sin attraktionskraft för att nedläggningstakten ska bromsas. Under de senaste tio åren har ICA lagt ned 125 butiker per år men också investerat 30 milj. kr i de minsta butikerna. Det behövs ett politiskt helhetsperspektiv på servicen på landsbygden, anser ICA.

ICA pressmeddelande 11/8 2005. www.ica.se

⁴⁹ www.scb.se efter tabell 30, ULF 1999.

⁵⁰ SCB.

⁵¹ Reneland.

Kommunala besparingar har medfört att till exempel filialbibliotek har stängts och brandstationer samlokaliseras.

Den verksamhet som staten bedrivit på en ort har tidigare oftast ansetts vara trygg och stabil, en garanti för att orten inte är bortglömd och kommer att fortsätta vara ihågkommen som en del av Sverige. Men även statens olika myndigheter, affärsverk och aktiebolag har gjort strukturrationaliseringar. Utvecklingen drivs också här av minskade avstånd i restid och framväxten av elektroniska tjänster men förstärks av att staten numera alltmer agerar på marknadsekonomiska grunder. Absoluta fysiska funktioner som tingsrätter koncentreras inom och mellan länen. Myndigheter kan i allt högre grad lämna upplysningar som elektroniska 24-timmarsmyndigheter. SJ:s biljettförsäljning har digitaliserats. Det kan vara intressant att utifrån ortens perspektiv redovisa en samlad bild av serviceförändringarna inom de statliga verksamheterna (polisstation, tingsrätt, försäkringskassa, arbetsförmedling, högskola, apotek, regemente, järnvägsstation, skatteverk, kronofogde, post/svensk kassaservice, systembolag).

Indragen servicen gör att mindre orter tappar i attraktivitet så att de successivt avfolkas. Att vara känd på det lokala bankkontoret är en förutsättning för möjligheten att låna startkapital till ny verksamhet. Posten var inte bara en serviceinrättning för försändelser och ekonomiska transaktioner, det var även en mötesplats. Vem investerar i en bostad när det är osäkert om butik, skola, bibliotek eller vårdcentral kommer att vara kvar? Och vem startar en näringsverksamhet i en ort som hamnat i en avvecklingsspiral? Utöver den gemensamma förvaltningsstrukturen har Sverige som identitetsbegrepp för ett gemensamt samhälle till stora delar varit uppbyggt kring en gemensam infrastruktur för kommunikation av olika slag – posten, statens järnvägar, de allmänna vägarna, stadens gator, biblioteken, ledningar för elektricitet, vatten och avlopp. Under 80- och 90-talen har både fasta och rörliga delar av samhällets infrastruktur alltmer kommit att drivas på företagsekonomiska grunder. När det företagsekonomiska perspektivet blir dominerande eller enarådande tappas dock andra aspekter som är värdefulla i ett hållbart samhällsbyggande – samhällsnyttan och symbolvärdet. Avskaffandet av symbolerna har en mycket vidare betydelse än man i förstona kan tro. Hur reagerar människor som ska välja bostadsort, öppna rörelse eller komma som besökande turister till stängda samhällen? Vilken betydelse har symboländringar haft för minskat valdeltagande?

Roll i regionen

Regional dialog om differentierade roller för orter i regionen

Fortfarande trettio år efter kommunsammanläggningen i början av 1970-talet kan det finnas stark lokal konkurrens mellan olika kommuner. Och konkurrensen är naturligtvis ännu starkare mellan olika kommuner. Men på alltför håll i landet har man upptäckt att en sund konkurrens kan förenas med en komplementär dialog. Olika städer och orter kan ha kompletterande roller i en region, som med den rätta sammansättningen av orter med olika karaktär och funktion har en stark konkurrensförmåga.

Ortens roll och funktion i regionen

Från 1970-talet till 1990-talet har antalet lokala arbets- och bostadsmarknader i Sverige minskat från flera hundra till drygt åttio. Detta brukar kallas regionförstoring. Idag är dessa funktionella regioner ofta länsgränsöverskridande, något som ställer krav på planerings- och samverkan över administrativa gränser.

”För kommunerna blir det viktigt att skapa insikt om dynamiken på regional nivå och kanske även på storregional, internationell och transnationell nivå. Exempel på nya kunskapsbehov är samlade regionala överblickar, där städer och landsbygd sätts in i större regionala sammanhang och de funktionella sambanden inom och mellan regionerna studeras. Sådana överblickar och analyser är nödvändiga för att skilda aktörer ska kunna medverka till att städer, mindre orter och landsbygd förnyas i fråga om näringsliv, bostäder, service och kultur.”⁵²

En studie, som kan inspirera analysarbetet med att sätta in en ort i ett funktionellt regionperspektiv, är projektet ”Bo lokalt, planera regionalt – exemplet Mälardalen”⁵³.

Marknaden gör sina analyser. Många stora bolag inom bygg- och fastighetsbranschen gör sedan länge omvärldsanalyser och ortsanalyser. De är intresserade av att se vilken potential området har att utvecklas innan de väljer att investera i nya fastigheter.

En regions utveckling bestäms av hur regionen möter förändringar i omvärlden. Hur anpassningsbar, innovativ är regionen? Vilka är konkurrensfördelarna? Finns det en gynnsam befolkningsstruktur i arbetsför ålder? Våra städer och tätorter, de urbana noderna, fungerar som mötesplatser. Breda kontaktytor ger möjligheter till nytänkande och vidareutveckling. Orten kan fungera som en ”motor” för omlandet och regionen.

Hur långt sträcker sig vårt omland?

Vilka kommuner, städer, andra orter och landsbygdsområden hör ”den egna orten” samman med? Hur kan kommunikationsstråken utvecklas? Vilken är ortens regiontillhörighet? Svaren kan variera för

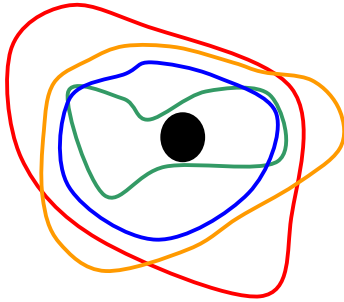

Indelning i lokala arbetsmarknadsregioner 2003 enligt SCB

Det är inte alltid enkelt att mötas. Hur man kan resa dit och hem igen är en avgörande faktor. Till exempel hålls ofta ”norrlands-möten” i Stockholm för att det är lättast och snabbast för alla att ta sig dit.

⁵² Bygd i förändring mot en hållbar utveckling? Formas. 2004.

⁵³ Boverket. 2004.

Hur stort är ortens om-land? Ja, det beror på vad som studeras. Man är villig att resa olika långt för till exempel: **Arbete**, **Utbildning**, **Kultur**, **Handel**. Omlandet beror även på vilka orter som ligger i närheten och på vad dessa orter har att erbjuda.

en och samma ort, eftersom de funktionella sambanden och regionerna kan se olika ut för olika frågor.

Det "dagliga omlandet" för en ort visar hur långt vi är beredda att resa mellan bostad och arbete, mellan bostad och fritidsaktiviteter, eller hur långt vi vill åka för att göra våra inköp. Reklambladen i brevlådan visar på hur stort omland butikerna själva tror att de har. Omlandsfigurens utbredning blir annorlunda beroende på vad den visar. Är det dagliga händelser eller händelser som inte sker så ofta?

Förhållandet och utbytet mellan "stad och land" är också en omlandsfråga som är intressant att studera i ortsanalysen. Det kan handla om lokala traditioner som kan vara grunden för nya varor och tjänster, till exempel lokal produktion av livsmedel enligt SlowFood-konceptet.

Vissa regioner har byggt upp "varumärken" som ofta är koncentrerade på mjuka upplevelser utöver vardagen. Det kan vara god mat och livsnjutning från Hällefors, designade och exklusiva möbler från möbelsrikt, konst och bruksföremål från glasrikt eller årliga vernissager på Österlen. Har man ett smalt specialintresse är man ofta benägen att resa långt för att träffa andra som delar samma intresse. Då är "omlandet" stort. Detta tillfälliga omland lite längre bort kan ses som en turistfråga. Men upplevelse- och besöksnäringarna har ökat i betydelse, och många människor åker frekvent långt för att tillfredsställa sina konsumtions- och upplevelsebehov.

Omlandsfrågor kan även vara kretsloppsfrågor som energi- och vattenhantering. Ekologiska fotavtryck är ett pedagogiskt verktyg för att illustrera hållbarhet och utfall av våra försök till att uppnå resurshushållning i jämförelse över tiden eller med andra orter, kommuner eller länder. Det ekologiska fotavtrycket är ett fysiskt mått, ett index på vår konsumtion och kan betraktas som en indikator. Trollhättan är exempel på en kommun som har beräknat vilken areal som skulle behövas för att hela kommunen ska vara självförsörjande på förnyelsebar energi.⁵⁴

Omlandsorienteringen är början på rollsökandet

Varje kommun strävar efter att orterna ska ha ett brett utbud av funktioner. Olika servicefunktioner behöver olika stora kundunderlag för att etablera sig på en ort. Varje bransch har därför sina ungefärliga brytpunktsindex för när det är lönsamt att etablera en verksamhet för varor och tjänster till konsumenterna och näringslivet. Men detta innebär givetvis inte att två storleksmässigt jämförbara orter har samma uppsättning servicefunktioner.

Institutet för näringslivsanalys vid Internationella Handelshögskolan i Jönköping (IHH) genomför på uppdrag av Länsstyrelsen i Jönköpings län en analys av olikheten inom servicenäringarna i

⁵⁴ Planera med miljömål! En idékatalog. Boverket och Naturvårdsverket. 2000.

länets kommuner och centralorter. Syftet med projektet är att fördjupa kunskapen om interaktionen mellan olika orter i länet och attraktiviteten i länets olika delar.⁵⁵

Det är således många aktörer som gör bedömningar av en Ortspotential. I Ortsanalysen är det angeläget att få de olika aktörerna att bidra till en systematisk kunskap om de ekonomiska sambanden för etablering och utveckling av serviceutbudet.

Parallella strategier för stads- och ortsutvecklingen

Enligt den nya regionala utvecklingspolitiken ska varje region utvecklas utifrån sina förutsättningar. Den mellankommunala dialogen kring utvecklingsfrågor är därför viktig. Den visar snabbt att utvecklingsförutsättningarna inte bara är olika för olika regioner. Också våra städer och tätorter med omgivande landsbygdsområden behöver differentierade utvecklingsstrategier eftersom de har olika, komplementära roller i regionen och i hela stadssystemet.

En kvalitetsutveckling av våra tätorter kan ske i alla orter utifrån ortens lokala och regionala villkor, dagens och framtidens näringslivsinriktning och befolkningsutveckling. Det är därför betydelsefullt att vi gör aktuella analyser av våra orter och stadsdelar.

⁵⁵ www.f.lst.se - Regionala Projekt.

Illustratör: Christine Göhlner Gunnarsson

Välj konkreta teman och gör breda analyser

Välj konkreta analysteman

Konkreta, avgränsade analysteman gör det enklare att sätta igång arbetet med en systematisk ortsanalys. Det är i den lokala processen som man beslutar sig för vilka analysteman man vill arbeta med. Självklart utgår man då ifrån de förutsättningar och frågeställningar som finns lokalt. Men för att kunna jämföra sig med andra orter och föra en regional, mellankommunal dialog är det en fördel om alla ortsanalyser också innehåller vissa generella analysteman.

I det här avsnittet ger vi exempel på analysteman som ortsanalyser kan innehålla. Vi ger även exempel på teman som kan väljas med utgångspunkt från lokala förutsättningar och vårt resonemang om fem olika Sverige.

Platsen	Livsmiljön	Omgivningen
Landskapsförutsättningar, ortens uppkomst och utvecklingshistorik.	Finns det en lokal "befolkningskultur" typ bruksmentalitet?	Hur har ortens funktion i landet ändrats – residensstad, köpstad, industriort? Vad innebär EU och globaliseringen?
Hur ser stadens entréstråk ut längs järnvägar och allmänna vägar? Har vi bra och lättorienterad gatustruktur	Är stråken barriärer som delar staden och skiljer av stadsdelar? Buller, tillgänglighet, barnperspektiv, trygghet?	Har vi goda kommunikationer mellan stadsdelar och till regionen? Är kollektivtrafiken attraktiv?

Platsen	Livsmiljön	Omgivningen
Vilka stadsdelar har vi – hur är deras karaktär? Olika stadstyper och deras historik: stenstad, trädgårdsstad, villastad, miljonprogram.	Bor vi blandat eller åtskilt efter inkomst- och utbildningsnivå? Var är lägenheter hyreslägenheter, bostadsrätter?	Vilka stadsdelar ger orten dess karaktär i omvärldens ögon? Är orten attraktiv? Vad är egentligen känt för utomstående?
Vilka byggnader och platser ger orten dess särprägel och lokala identitet?	Vilka byggnader och platser tycker folk om och ger invånarna stolthet?	Hur kan man profilera och odla ortens attraktivitet i ett regionalt, nationellt och globalt sammanhang?
Hur har handel och service utvecklats i centrum, olika stadsdelar, externa köpcenter?	Har alla god tillgång till dagligvaruaffärer? Finns det områden där man är beroende av bil?	Hur utvecklas handel och service i regionen? Hur ska vi utveckla den lokala handeln och servicen?
Var ligger våra mötesplatser – på torg, i bibliotek, kvällsliv?	Har vi attraktiva mötesplatser? För olika generationer? Hur utvecklar vi allmänna platser och möteslokaler? Kan olika verksamheter samverka? Behöver vi en festival?	Håla eller levande stad – hur ser folk utifrån på vår stad?
Hur ser grönstrukturen ut? Var har vi gröna stadsrum – alléer, esplanader, boulevarder och parker? Vilka gaturum kan behöva ny grönska?	Vilka grönytor använder vi? Vilka är otrygga? Vilka kan helt eller delvis byggas? Vad är parker, vad är natur för sport och närrekreation, vad är bullerstörda impediment?	Har vi attraktiva portar ut mot det omgivande landskapet? Hur tar vi vara på attraktiva inslag i landskapet. Hur växer staden i randzonen?
Var finns det höga byggnader? Vilken är stadens siluett? Är det våra offentliga märkesbyggnader som syns?	Vem vill ha höga hus? Vad innebär höghus för stadens karaktär? Hur vill folk bo?	Sätter vi oss på kartan med ett höghus? Eller är det ett "Epa-vid-torget" i vår tid?

Platsen	Livsmiljön	Omgivningen
Utvecklar vi bebyggelsestrukturen så att vi stöder användning och utveckling av kollektivtrafik och annan service längs stråk?	Har vi en medveten strategi för hur nya bostäder ska få god tillgång till service? Hur bygger vi längs stråk utan att få miljöer med buller och avgaser?	Hur möts statens infrastrukturplanering, regional samverkan och länstrafik, kommunal planering och marknaden?
Vilken är vår fulaste, tristaste plats? Vilken är vår vackraste plats?	Medborgarinitiativ. Kan vi göra ett "come-together-projekt" av att omvandla vår fulaste, tristaste plats till en trevlig miljö?	Kan vi ta ett grepp och vända en (ö)känd nackdel till en positiv signal och marknadsföring?
Vilka infrastruktur-anläggningar har staten i vår ort? Vilka är våra kommunikations-noder? Är det någon som bör förbättras och utvecklas?	Hur kan vi minska barriärerna och göra attraktiva "sidor" längs färdvägarna, så att vi drar nytta av flödena? Hur kan moderna utvecklas?	Vilket är vårt stråk? Vilka kommuner, städer, orter hör vi samman med? Hur kan detta stråk utvecklas och marknadsföras?
Vilka fastigheter äger staten i vår ort? Är det någon som bör förbättras och utvecklas?	Finns det stabil och lockande samhälls-service som gör att människor vill bosätta sig och företag etablera sig i vår ort?	Vilken samhällsservice har staten i vår stad – polis, domstol, försäkringskassa, arbetsförmedling, högskola, apotek, regemente, station, skatteverk, krono-fogde, svensk kassaservice, post, systembolag? Hur utvecklas dessa?
Vilka byggnader äger kommunen? Hur ser de ut? Fastighets-underhåll? Tomma lokaler?	Kan föreningslivet ta över viss samhällsservice och medverka i drift och underhåll?	Vilka verksamheter saknar vi på orten? Hur kan kommunen marknadsföra sina tomma lokaler kommersiellt, till bildningsförbund och föreningar som inte finns etablerade på orten?

Platsen	Livsmiljön	Omgivningen
Var finns det tomma lägenheter, var är villapriserna lägst? Finns det samband med hur olika stadsdelar är integrerade med varandra och med centrum?	Vilka bostäder behöver rivas på sikt? Hur planerar vi en omvandling så att vi får inte få "öppna sår" utan "läkta" stadsdelar med attraktiv boendemiljö? Bostadsförsörjningsprogram.	Har vi ett bostadsutbud som är attraktivt? Generellt? För äldre? För unga?
Var finns det tomma lokaler? Vem äger dessa? Hur kan tomma lokaler "skyltas" i väntan på nytt innehåll?	Går det att öka tomma lokalers attraktivitet genom åtgärder i det offentliga rummet? Kan tomma lokaler ges tillfällig användning?	Finns det en samlad marknadsföring av lediga lokaler, strategi för utveckling av handel och service, offentliggjord planerad stadsrumsförnyelse?

Överallt

Tema: Ursprung och funktionell roll i regionen

Hur har orten uppkommit och hur ser utvecklingshistoriken ut? Hur ligger orten inplacerad i landskapet och vad ger det för förutsättningar idag?

Storstäder i tillväxtregioner

Tema: Livskvalitet i boendemiljön

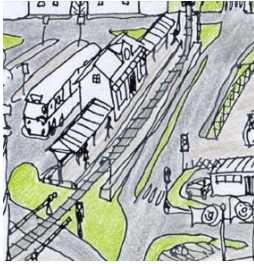
Bor vi blandat eller åtskilt efter inkomst- och utbildningsnivå - var finns det hyreslägenheter, bostadsrätter och enbostadshus? Vem äger den obebyggda marken, vem får nytta av markvärdestegringen, vem bygger staden, vem formulerar målen, varför bygger vi höga hus? Hur bygger vi längs kommunikationsstråk utan att få bullermiljöer? Hur ser grönstrukturen ut - vilka grönytor kan utvecklas så att de används mer, vilka grönytor kan bebyggas?

Små och mellanstora städer i successivt förstorade lokala arbetsmarknadsregioner

Tema: Ökad särprägel

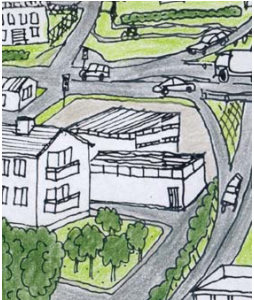
Vilka byggnader och platser ger orten dess särprägel och lokala identitet, vilka byggnader och platser tycker folk om och ger invånarna stolthet? Hur kan man profilera och odla ortens attraktivitet i ett regionalt, nationellt och globalt sammanhang?

Små städer och orter med oförändrad befolkningsnivå men hög bruttoomflyttning

Tema: Förbättrade kommunikationer

Hur ser stadens entréstråk ut längs järnvägar och allmänna vägar. Har vi bra och lättorienterad gatustruktur, goda kommunikationer mellan stadsdelar och till regionen, attraktiv kollektivtrafik? Är stråken barriärer som delar staden och skiljer av stadsdelar? Hur fungerar infrastrukturen för vårt befintliga näringsliv? Är förhållandena attraktiva för nya etableringar?

Orter i lokalt svaga regioner

Tema: Ökad attraktivitet genom vackrare ortsbild och förstärkt identitet

Hur upplever en besökare vår ort när han kör igenom? Kan vi utveckla vår ort genom att höja kvaliteten i befintliga miljöer? Vilken är vår självbild, identitet och hur kan vi utveckla den?

Orter i tynande landsändar

Tema: Bättre service och mötesplatser

Hur har handel och service utvecklats i centrum, olika stadsdelar, externa köpcentrer, i regionen? Hur ska vi utveckla den lokala handeln och servicen - kan föreningslivet ta över viss samhälls-service?

Källor

Skriftliga källor

- Angeläget möte: mellan regionalt utvecklingsarbete och fysisk översiktsplanering.* (2005). Karlskrona: Boverket. ISBN 91-7147-876-0
- Arnstberg, Karl-Olov. (1989). *Svenskhet: den kulturförnekande kulturen*. Stockholm: Carlsson. ISBN 91-7798-263-0
- Barney, Jay. (1991). *Journal of Management*. vol.17, no 1, 99-120.
- Bergdahl, Eva. (2004). *Om funktionsintegrering i detaljplanering*. (Trita-ARK. Doktorsavhandling. 1997:2). Stockholm: KTH. Arkitekturskolan. ISBN 91-7283-425-0 ISSN 1402-7461
- Berglund, Kristina, Sjöström, John & Åström, Birger. (2004). *Hela staden – från mellanrum till stadsrum*. Stockholm: Svensk Byggtjänst. ISBN 91-7333-078-7
- Berglund, Ulla & Jegerby, Ulla. (1998). *Stadsrum människorum: att planera för livet mellan husen*. (BFR T8 :1998). (Stad och land ;153). Stockholm: Byggeforskningsrådet. ISBN 91-540-5812-0
- Birgersson, Tommy & Armbruster, Ursula. (Red.) (1999). (Boverket Rapport ; 1994:3). *Samverkan i lokalsamhället – Erfarenheter från utvecklingsarbetet med samordnad boendeservice*. (Boverket Rapport; 1994:3). ISBN 91-7147-138-3
- Boendeplanering i praktiken: en vägledning till statistiken.* (2005). Karlskrona: Boverket. ISBN 91-7147-871-X
- Bokvalitet på områdesnivå : utvikling og utprøving av en metode for kartlegging og vurdering av bokvalitet på områdesnivå.* (2004). NIBR. notat 2004:119. Oslo: NIBR.
- Book, Karin & Eskilsson, Lena. (2001). *Stadens struktur: varför och hur?* Lund: Institutionen för kulturgeografi och ekonomisk geografi, Lunds Universitet. ISBN 91-973856-1-1

- Caldenby, Claes. (Red.). (1998). *Att bygga ett land : 1900-talets svenska arkitektur*. (BFR T9:1998). Stockholm: Bygghörsningsrådet. ISBN 91-540-5813-9
- Cars, Göran. *Charette – Tre åkturer med "den lilla kärran"*. Stockholm: KTH, Institutionen för infrastruktur och samhällsplanering. Avdelningen för regional planering.
- Cullen, Gordon. (1983). *The concise townscape*. New York: Van Norstrand. ISBN 0-442-21770-6
- Daun, Åke. (1989). *Svensk mentalitet : ett jämförande perspektiv*. Stockholm: Rabén & Sjögren. ISBN 91-29-59303-4
- Det framsynta samhället: en syntesrapport från Teknisk framsyn*. (2000). Ingenjörsvetenskapsakad.: Teknisk framsyn. ISBN 91-7082-662-5
- Elander, Ingemar. (Red.). (2001). *Den motsägelsefulla staden: vardagsliv och urbana regimer*. Lund: Studentlitteratur. ISBN 91-44-01834-7
- Ellefsen, Karl Otto & Tvilde, Dag (1991). *Realistisk stedsanalyse*. Trondheim: NTH.
- Elmlund, Peter & Marcus, Lars. (2004). *Lokal ekonomi och urban form: en undersökning om den lokala ekonomins beroende av stadsstrukturer*.
- Eneroth, Bo. (1989). *Hur mäter man "vackert"?: grundbok i kvalitativ metod*. Stockholm: Natur och kultur. ISBN 91-27-01869-5
- Falkheden, Lena. (1999). *Lokalområdet som strategi för en hållbar stadsutveckling*. (Doktorsavhandling vid Chalmers tekniska högskola. Ny serie : 1527). (SATCH 1999:1 (A)).
- Falsafi, Leili. (2004). *På tal om mångfald*. Stockholm: Natur och kultur. ISBN 91-27-09917-2
- Folkhälsa i planering, byggande och boende – Boverkets roll i folkhälsoarbetet*. Karlskrona: Boverket. 2004.
- Fortellingen om en stedsutvikling - en sosiokulturell process*. (2004). Oslo: NIBR. Notat 2004:101
- Frykman, Jonas & Löfgren, Orvar. (1991). *Svenska vanor och ovanor*. Stockholm: Natur och kultur. ISBN 91-27-02755-4
- Frykman, Jonas & Löfgren, Orvar. (1979). *Den kultiverade människan*. Stockholm: Liber. ISBN 91-40-30234-2
- Förenklad realistisk stedsanalyse*. Oslo: Miljøvernsdepartementet
- Gehl, Jan. (1996). *Livet mellem husene*. (4. opl.). Köpenhamn: Arkitektens forlag. ISBN 87-7407-081-9
- Gregory, Derek & Urry Basingstoke, John. (red.)(1985). *Social relations and spatial structures*. London: Macmillan 1985. ISBN 0-333-35403-6, Göteborg: Chalmers. ISBN 91-7197-829-1
- Hedfors, Per & Larsson, Ulla. *Miljöforskning för ett uthålligt samhälle*. Nr. 2, 2004
- Helsingør kommuneatlas*. (2000). Köpenhamn: Miljø- og Energiministeriet

- Heurlin-Norinder, Mia. (2005). *Platser för lek, upplevelser och möten – om barns rörelsefrihet i fyra bostadsområden*. Stockholm: HLS förlag. ISBN 91-7656-593-9
- Hållbar stads- och tätortsutveckling eller urbanpolitik*. (2004). Stockholm: Sveriges Kommuner och Landsting.
- Höckerberg, Håkan. (2003). *Kungälv tar form: stadens bebyggelsemönster*. Göteborg: H. Höckerberg. ISBN 91-628-5837-8
ISBN 0-262-62001-4, ISBN 82-7551-001-5
- Jørgensen, Erika. *Hållbar utveckling, samhällsstruktur och kommunal identitet: en jämförelse mellan Västervik och Varberg*. (2004). (Lund, Dissertations in Sociology: 57). ISBN 91-7267-165-3
- Klaesson, Johan & Pettersson, Lars, (2004). *Attraktivitet i Jönköpings län och dess noder*. Jönköping: Internationella Handelshögskolan
- Kontinuitet och förnyelse: kulturmiljöarbetet i kommunen*. (1999). Stockholm: Svenska kommunförbundet. ISBN 91-7345-073-1
- Kryss – Veiledere: Kulturplanlegging i norske byer og tettsteder*. Statsbygg. 2005
- Lundberg, Bengt & Mattsson, Matts (red.). (1997). (BFR T11:1997), *Landet lagom: folkhemmet på lokalplan*. (BFR T11:1997). Stockholm: Byggforskningsrådet. ISBN 91-540-5789-2
- Lynch, Kevin. (1960). *The image of the city*. Cambridge, Mass.: The M.I.T. Press.
- Markanvändningen i Sverige*. (2004). (4 utg.). (Sveriges officiella statistik). Stockholm: SCB. ISBN 91-618-1174-2.
- Massey, Doreen. (1994). *Space, Place and Gender*. Oxford: Polity Press 1994. ISBN 0-7456-1235-0.
- Miljøministeriet, Planstyrelsen. (1992). *SAVE: By- og bygningsbevaring, beretning*. Köpenhamn: Miljøministeriet
- Miljøministeriet, Skov- og naturstyrelsen. (1997). *Vejledning. Kortlægning og registrering af byers og bygningers bevaringsværdier og udarbejdelse af kommuneatlas*. (2. utg.) Köpenhamn
- Miljøvernsdepartementet. (1993). *Veileder Stedsanalyse - innhold og gjennomføring*. (1993). Oslo: Dep. ISBN 82-7243-958-6
- Mot strømmen: en studie om inflyttare till mindre kommuner*. (2002). Stockholm: Kommentus. ISBN 91-7289-054-1
- Mumford, Lewis. (1942). *Stadskultur*. Stockholm: KF
- Mörck, Magnus. (1991). *Storstadens livsstilar och boendekarriärer: en etnologisk intervjuundersökning från 80-talets Göteborg. (Skrifter från Etnologiska föreningen i Västsverige: 9)*. Göteborg: Etnologiska föreningen i Västsverige. ISBN 91-8583-834-9. ISSN 0283-0930
- Norberg-Schultz, Christian. (1980). *Genius loci: Towards a Phenomenology of Architecture*. New York: Rizzoli. ISBN 0-8478-0287-6
- Norberg-Schultz, Christian. (1996). *Stedskunst*. Oslo: Gyldendal. ISBN 82-05-23502-3

- Oldén, Göran & Granlund, Per. (2000). *Arboga stadskärna: bebyggelsehistoria och byggnadsordning. Arboga: Arboga Kommun*. ISBN 91.631-0414-8
- Om kvalitativa metoder: forskning som skapande arbete*. Del 1. (1985). (SIB. Meddelande M81:6). Gävle: Statens institut för byggnadsforskning. ISBN 91-540-9101-2. ISSN 0347-4348
- Ortsanalys för Gantofta*. (2004). Helsingborg: Stadsbyggnadskontoret
- Ortsanalys för Ödåkra*. (2004). Helsingborg: Stadsbyggnadskontoret
- Planera med miljömål! En idékatalog*. (2000). (Naturvårdsverkets rapport; 5092). Stockholm: Naturvårdsverket. ISBN 91-620-5092-3. ISSN 0282-7298
- Program för kultur: redovisning av en enkätundersökning sommaren 2004*. (2004). Stockholm: Svenska kommunförbundet.
- Prop. 1997/98:16 *Sverige, framtiden och mångfalden – från invandrapolitik till integrationspolitik*.
- Ranger, Anna & Westerberg, Karin . (2004). *Metoder för möten – för ökat deltagande i lokalt förändringsarbete*. Malmö: Miljöförvaltningen, Malmö stad: Region Skåne. ISBN 91-631-5391-2
- Rapport integration 2003*. (2004). Norrköping: Integrationsverket. ISBN 91-89609-08-5
- Regionala program för landsbygdens utveckling utanför Mål 1 området under perioden 2000-2006*. Europeiska gemenskapernas kommission. (K2000, 2148 slutlig).
- Rossi, Aldo. (1982). *The Architecture of the City*. New York: Cambridge, Mass.: Published for the Graham Foundation for Advanced Studies in the Fine Arts and the Institute for Architecture and Urban Studies by MIT. ISBN 0-262-18101-0
- Sandvika i støpeskjeen : En sosiokulturell studie av stedsutvikling*. NIBR-rapport 2002:14. (2002. Oslo: NIBR ISSN 1502 -9794
- Sitte, Camillo. (1982). *Stadsbyggnad och dess konstnärliga grundsatser: ett bidrag till lösningen av dagens frågor rörande arkitektur och monumental skulptur med särskild syftning på Wien*. (4. Uppl.). Stockholm: Arkitektur. ISBN 91-86050-04-4
- SOU 2000:36 *Utgångspunkter för 2000-talets regionalpolitik: delbetänkande från regionalpolitiska utredningen*. Stockholm: Norstedt. ISBN 91-38-21186-6. ISSN 0375-250X. (Med bilagor)
- Stadsplanera – istället för trafikplanera och bebyggelseplanera*. (2002) Karlskrona: Boverket. ISBN 91-7147-702-0.
- Starka regioner - för nationell tillväxt i en global ekonomi*. (2002). (NUTEK Info; 006-2002). Stockholm: NUTEK.
- Stedsanalyser i planläggning. Aud Tennøy, Inger-Lise Saglie*. Oslo: NIBR Prosjektrapport 2000:19.
- Stedsanalyse Stavanger sentrum. Vedlegg till Kommunedelplan Stavanger sentrum 1994-2005*. Stavanger: kommunen. ISBN 82-91544-09-3.

- Steds- og naeringsutvikling: en idéskisse.* (2004). NIBR. notat 2004:118. Oslo: NIBR
- Stockholms byggnadsordning.* (1997). Stockholm: Stockholms stadsbyggnadskontor.
- Svedström, Stellan & Holm, Helena. (2004). Dags att handla nu: detaljhandeln och en hållbar samhällsutveckling. Karlskrona: Boverket ISBN 91-7147-821-3
- Söderlind, Jerker. (1998) *Stadens renässans: från särhålle till samhälle: om närhetsprincipen i stadsplaneringen.* Stockholm. SNS. ISBN 91-7150-628-4
- Tallhage Lönn, Irene (red.). (2000). *Unga är också medborgare – om barns och ungdomars inflytande i planeringen.* Karlskrona: Boverket. ISBN 91-7147-595-8
- Tennøy, Aud & Saglie, Inger-Lise. (2001). *Stedsanalyser i planlegging.* NIBR projektrapport; 2000:19. Oslo: NIBR. ISBN 82-7071-261-2 ISSN 0808-5390
- Thiis-Evensen, Thomas.(1992). *Byens uttryksform.* Oslo (1992): Universitetsforlaget. ISBN 82-00-21703-5
- Torége, Jan; Norberg, Måns & Lexén, Roland . (2005). *Spela roll: en bok om lokal och regional utveckling.* Stockholm: Sveriges kommuner och landsting. 91-7164-006-1
- Trafik för en attraktiv stad.* (2005). Borlänge: Vägverket. ISBN 91-7289-238-2
- Trancik, Roger. (1986). Finding Lost Space : Theories of Urban Design. New York: Van Nostrand. ISBN 0-442-28399-7
- Trieb, Michael.& Markelin, Antero. (1977). *Stadtbildanalyse und Entwurf der Gestaltungssatzung für die Lübecker Innenstadt : Hansestadt Lübeck.* Stuttgart : E. Kurz
- Ursprungsglöd och värmedöd – om de nationella kulturpolitiska målen i den lokala kulturpolitiken.* Stockholm: Sveriges Kommuner och Landsting. 2005.
- Vilhelmson, Bertil. (1988). *Befolkningens resvanor i tidsperspektiv: livscykel- och generationsaspekter perioden 1978-1985.* (Choros (Göteborg)1988:1). Göteborg: Kulturgeografiska institutionen, Göteborgs universitet. ISSN 0347-8521

Elektroniska källor

www.arenafortillvaxt.com
www.itps.se
www.nutek.se
www.riksantikvaren.no
www.scb.se
www.skane.se
www.stedsforskning.no

Muntliga källor

Ebbe Adolfsson, Naturvårdsverket
Tommy Birgersson, Helsingborgs stad
Eva-Marie Forsberg, Näringsdepartementet
Jon Guttu, NIBR, (Norsk institutt for by- og regionforskning)
Bengt Holmberg, VINNOVA
Eva Hägglund, Sveriges kommuner och landsting
Leif Johannessen, Riksantikvarieämbetet
Mats Johansson, KTH, tidigare ITPS
Örjan Johansson, Glesbygdsverket
Kerstin Lundberg, Sveriges kommuner och landsting
Kerstin Nilermark, Helsingborgs stad
Nilsson, Jan-Evert, Blekinge tekniska högskola
Wolfgang Pichler, Glesbygdsverket
Per-Olof Remmare, Riksantikvarieämbetet
Lene Schmidt, NIBR, (Norsk institutt for by- og regionforskning)
Ragnhild Skogheim, NIBR, (Norsk institutt for by- og regionforskning)
Ulf Tynelius, Glesbygdsverket
Guri-Mette Vestby, NIBR, (Norsk institutt for by- og regionforskning)
Ingegerd Ward, Naturvårdsverket
Anne-Marie Westerlind, Riksantikvarieämbetet

Lär känna din ort!

Sverige har 1 936 tätorter och städer. Men många gånger är våra bilder av dem rätt ofullständiga och kanske tidsmässigt föråldrade. Våra uppfattningar är inte heller gemensamma – vi har delvis olika bilder. En dialog om den egna orten blir därför en oväntad upptäcktsfärd som kan leda till konkret utveckling av nyupptäckta möjligheter. Samtidigt kan befintliga kvaliteter ses med nya ögon och tas till vara. Men en förnyelse av synen på den egna orten kan naturligtvis vara en jobbig kamp mot gamla väl inridna käpphästar och den egna hemmablindheten. Så frågan är - vågar du utveckla din egen bild av orten?

Rapporten betonar vikten av att göra breda ortsanalyser av våra tätorter, mindre städer och i stadsdelar i större städer.

Rapporten "Lär känna din ort!" är en vägledning om hur man kan göra en ortsanalys. I rapporten presenterar vi olika metoder för en ortsanalys samt en spelplan, tänkt som ett hjälpmedel i processen.

Boverket

Box 534, 371 23 Karlskrona
Tel: 0455-35 30 00. Fax: 0455-35 31 00
Webbplats: www.boverket.se